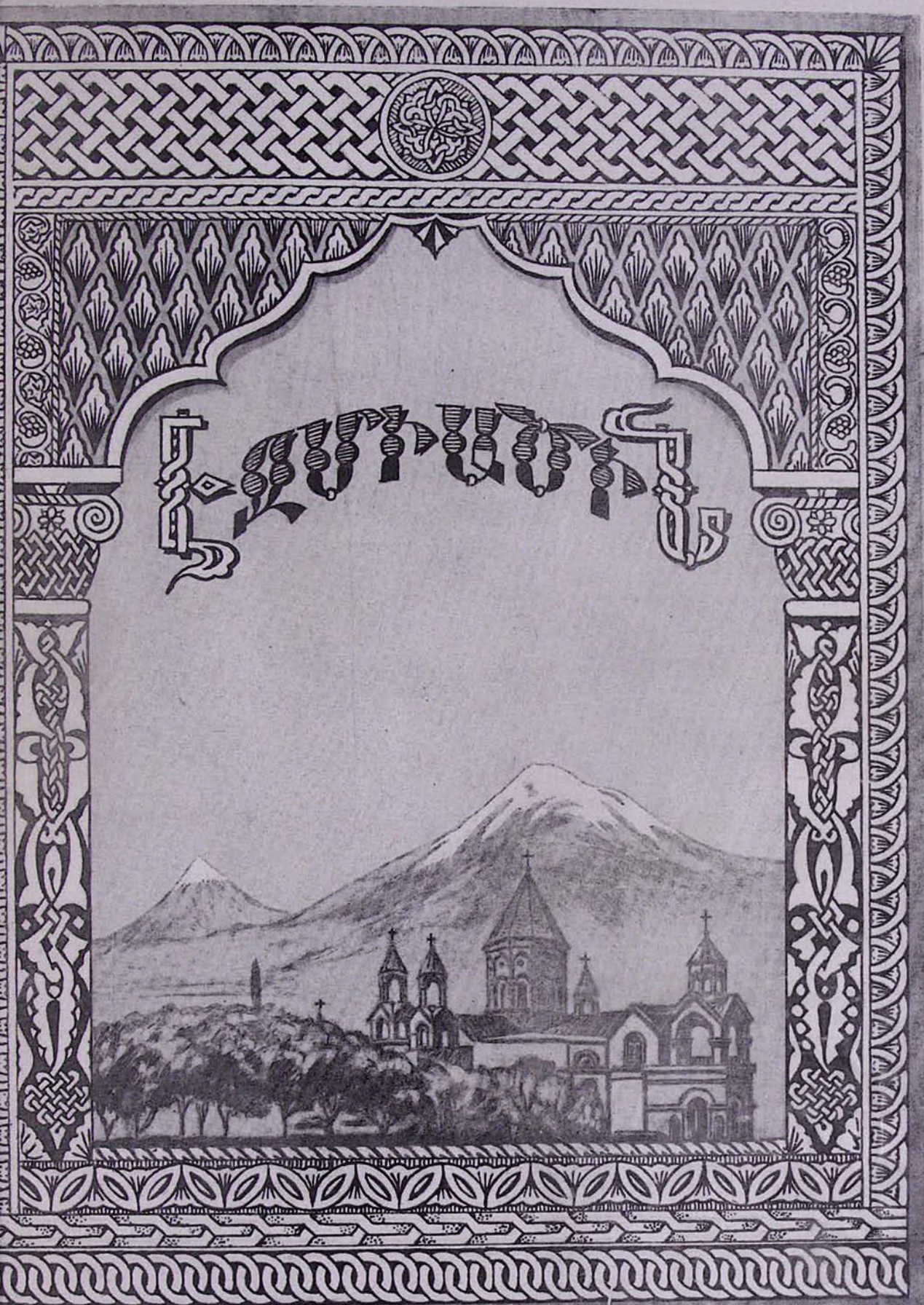

ԴՆ

Է. ՏԱՐԻ

Սեպտեմբեր-Նոյեմբեր

ՋԱՐԻԱԾԻՆ

ՊԱՆՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ՋԱՐԻԱՇՆԻ

Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը Իստիֆ Վիսսարիոնովիչ Ստալինին՝ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեւոլյուցիայի 33-րդ տարե- դարձի առթիւ	էջ 3
Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի Բարոսպար Գ. Ա. Հարությունյանին	4
Կոնդակ Հայրապետական՝ Կոստանդնուպոլսի երեք անարժան հոգեվո- րականների կարգալուծման մասին	5
Կոնդակ Հայրապետական՝ Կոստանդնուպոլսի պատերազմական բեռ- նորությունը բույլ տալու մասին	10
Ամենայն Հայոց Հայրապետի երկու կոնդակները	12
Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքական Տեղապահին՝ Թյուրքիո հանրապետության պրեզիդենտին ուղար- կած բողոքի կապակցությամբ	15
Վեհափառ Հայրապետի հեռագիրը Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքական Տեղապահին՝ կարգալուծւած հոգևորականների մասին	16
Շրջաբերական հեռագիր բոլոր բեմերին՝ Վեհափառի հորեյլանը հե- տաձգելու մասին	16
ՎԱՀԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Վեհափառ Հայրապետի ուղևորությունը Մոսկվա՝ Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական երկ- րորդ կոնֆերանսին մասնակցելու համար	17
Վեհափառի ելույթը Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենա- կան երկրորդ կոնֆերանսում	24
ԵՐԵՔ ԻՆՔՆԱՆԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՆԵՐԻ ՊԵՏԵՐԻ ԴԻՄՈՒՄԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ	27
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ	33
ՍՍՀԱԿ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ. ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի մի խումբ ակադեմիկոսների այցը Էջմիածին	34
ՌՈՒԲԵՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Մեր մատենագիրների պատմագիտական հաճախությունը	36
ՃԵՄԱՐԱՆՅԻ, Գուլաս կարողիկոս Կարենցի	41
Ե. ՇԱՀԱԶԻԶ, Մովսէսկարի Հովհաննէս Այվազովսկի	48
ՊՐՈՖ. Լ. ՍԵՄՅՈՆՈՎ, Հայկական դարագիտի ուսերթվի եղաման հաւրը ՊՐՈՖ. ԴՈՎՏ. Ա. ԱՐԱՀԱՄՅԱՆ, Հովհաննէս Սարկավազի բանաս- տեղությունները	56
Հ. Ս. ԱՆԱՍՅԱՆ, Եղիշէ	60
ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ	67
ՀԱՄԱՌՈՏ ԼՈՒՐԵՐ	72
ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՃԱԿՍՏՈՒՄ	76
Յուստե Մար Արառ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի սփռումը	80
Նոր հրատարակություններ	81
Գիտական և գեղարվեստական նոր հրատարակություններ	89
	93
	95

ԽՐԲԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱՆՈՎ. ՍՍՌ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ

ԷՋՄԻԱԾԻՆ. ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՐԲԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“

Redaction of the magazine „Etchmiadzin“, Armenia, USSR

Պատվեր № 770

Հայպոլիգրաֆհրատի № 2 տպարան, Երևան, Կոմիտասի փող. № 8, 1950, թ.

Հ Ի Ա Մ Ա Ն Ա Ի

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԱՅ Զ.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ԻՈՍԻՑ ՎԻՍՍԱՐԻՈՆՈՎԻԶ ՍՏԱԼԻՆԻՆ
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՑԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄԵԾ ՌԵՎՈԼՈՒՑԻԱՑԻ
ՅՅ-ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ ԱՌԹԻՎ**

ՄՈՍԿՎԱ, ԿՐԵՄԼ

**ՍՍՌ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՍՏԱԼԻՆԻՆ**

Ջերմորեն ողջունում եմ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեվոլյուցիայի ՅՅ-րդ տարեդարձը: Շնորհիվ փոքր ազգերի անշահասեր հովանավոր Սովետական Կառավարության հետևիողական խաղաղասեր քաղաքականության եվ ամբողջ աշխարհի ազնիվ մարդկանց անխորտակ կամքի՝ կապահովվեն անվտանգությունն ու խաղաղությունը ամբողջ աշխարհում: Ցանկանում եմ՝ անձամբ Ձեզ, իմ ազգի ազնիվ պաշտպանին, խաղաղության մեծ դրոշակակրին՝ երկար տարիների առողջ կյանք՝ և քարոքություն ամբողջ աշխարհի աշխատավորների:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Կ(Բ)Պ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
Գ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻՆ

ԽՈՐԱՀԱՐԳ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՐՏԵՄԵՎԻԶ,

Զերմուհեն ողջունում եմ Ձեզ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռե-
վոլուցիայի 33-րդ տարեդարձի, Ձեր ծննդյան հիսնամյակի և կառավարա-
կան բարձր պարգևի առթիվ: Ցանկանում եմ Ձեզ, Սովետական Հայաստանի
ծաղկման համար անչափ մեծ գործ կատարող հայ ժողովրդի լավագույն զա-
վակներից մեկին՝ երկար կյանք և բեղմնավոր գործունեություն:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԿՈՆԴԱԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ԵՐԵՔ ԱՆԱՐԺԱՆ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԿԱՐԳԱԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

**ԴԵՌԴ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՐԻՍՏՈՍԻ, ՈՂՈՐԾՈՒԹԵԱՄԲ
ՏԵԱՌՆ ԵՒ ԿԱՄՕՔԷ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՇԱՐ ԱԹՈՌՈՑ
ԱՅՐԱՐԱՏՅԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ
ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՄՆԻ**

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՏԵՂԱՊԱՀԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ Տ.
ԳԵՌԳԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ ԵՒ ՊՈԼՍԱՀԱՅ ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՀՕՏԻՆ
ՄԵՐՈՒՄ, ՀԱՐԱԶԱՏԱՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԻԱՄՆԻ, ՈՂՋՈՅՆ
ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Կոստանդնուպոլսի ըմբոստ հոգևորականների խռովարար ընթացքը Հայոց
եկեղեցու նվիրապետական կարգերի դեմ, և դորա հետեանով ստեղծված պո-
սահայ համայնքի հուզումնալից վիճակը ծանր տպավորություն է բողել Մեզ
վերա և, ամիսներե ի վեր, Մեր մտահոգության առարկան է եղել և է ցայսօր:

Պատրիարքական Տեղապանի զեկուցագրերը, մամուլի փաստական հա-
ղորդագրությունները, այլև ըմբոստների հետին թվով կազմած և իրենց գոր-
ծելու կերպին հակասող գրությունները Մեզ բերել էին այն համոզման, որ
Պատրիարքական Տեղապանի կողմից հինգ հոգևորականների նկատմամբ ար-
ձակած կախակայման վճիռը իրավացի է, ուստի և Ս. Էջմիածնի Գերագույն
Հոգևոր Խորհուրդը, Մեր հանությամբ, հաստատեց այն ցնոր տնօրինություն:

Պոլսի Պատրիարքական Տեղապանի կողմից կախակայված հոգևորական-
ները հետևյալներն են՝ Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախքիարյան, Զարմայր
Մ. Վարդապետ Կեզյուրյան, Թովմա Ավագ Քահանա Շիկահեք, Աբրահամ Ա-
վագ Քահանա Էպեյան և Սերովբե Ավագ Քահանա Պուրմայան:

Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի որոշումը, որ հաղորդվեցավ
Ամենապատիվ Տեղապանին և հրատարակվեցավ մամուլում՝ հետևյալն է.

«Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, նկատի առնելով, որ կա-

խակայալ հինգ հոգևորականներ, ելնելով օրինականության սահմաններից, անսաստել են Պետությունից հանաչված եկեղեցական կանոնագրին, արհամարհել են Հոգևոր Բարձրագույն Իշխանությունից հանաչված Պատրիարքական Իշխանությունը, մեղանշել են եկեղեցական կարգապահության դեմ, և, առանց բույլավորություն ստանալու Հոգևոր Բարձր Իշխանությունից և Վեհափառ Հայրապետից, խորհել են տապալել գոյություն ունեցող օրինական Հոգևոր Իշխանությունը և հոր Հոգևոր Իշխանությունն ստեղծել, որով պառակտել են պոլսահայ համայնքը և եկեղեցական Իշխանությունը, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, Վեհափառ Հայրապետի հանությամբ, հաստատում է Պատրիարքական Տեղապահի կախակայման կարգադրությունը ցնոր տնօրինություն և լուծված համարում ապօրինի ընտրված հորաստեղծ Իշխանությունը»:

Մենք սույն պատժով հպատակ ունենիմ կախակայալների մեջ հառաջ բերել գղջման զգացմունք, հետ կասեցնել հոցա իրենց բռնած վտանգավոր ու չար հանապարհից և խաղաղացնել պոլսահայ համայնքը: Սակայն կախակայալները ո՛չ միայն չենքարկվեցին Մեր հայրապետական կարգադրության, շանսացին գուսպ մեհալու Մեր հեռագրական հորդորին, չհարգեցին մեր ժողովրդի արժանապատվությունը և մեր եկեղեցու սրբությունը, այլև շարունակեցին կատարել իրենց հոգևոր պաշտոնները և նորանոր խժոժություններով ավելի վարկաբեկեցին իրենց Հոգևոր Իշխանության և մեր հավատացյալ համայնքը՝ օտարների մոտ:

Նկատի առնելով, որ բարոյական ազդեցության միջոցներով այլևս հնարավոր չէր վերջ դնել պոլսահայ հուզումնալից վիճակին, որովհետև ըմբոստացումը հետևանք չէր եկեղեցին բարեկարգելու անկեղծ ցանկության, ինչպես փորձում են արդարանալ կախակայալները Մեզ ուղարկած իրենց խմբական ու անհատական գրություններով, այլ կանխամտածված և նախապատրաստված դիտավորության, ապօրինի միջոցներով տապալելու Պատրիարքական Տեղապահին, Պոլսի Հայոց Հոգևոր Իշխանությունը ձեռք ձգելու փառամուլ և հիվանդագին տենչանքով, իսկ այդ չհաջողվելու դեպքում, փորձել պառակտել Հայոց Առաքելական Ս. Եկեղեցին: Ուստի և Մենք որոշեցինք հարցը բազմակողմանի քննության ենթարկել, և որովհետև հնարավորություն չունենիմք Ս. Էջմիածնից քննիչ հանձնաժողով ուղարկել, ուստի և հանձնարարեցինք այն կատարելու Մեծի Տանն Կիլիկիո Շնորհազարդ Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին, որի ուղղամտության մասին ոչ ոք կարող է կասկածել:

Այժմ, երբ քննությունը վերջացել է և Պոլսահայ համայնքի պառակտման պատճառները պարզված են, Մենք, որպես Հայ միասնական եկեղեցու պետ, հիմք ունենալով Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի նախագահությամբ կատարված քննության արդարադատ եզրակացությունները, այլև նկատի առնելով Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի զեկուցագիրն ու տեսակետները, ինչպես նաև կախակայալ հոգևորականների խմբական ու անհատական գրությունները, խղճի մոտք ուսումնասիրելով Մեզ ներկայացված վերոհիշյալ բոլոր փաստաթղթերը, հավաստիացանք, որ՝

1. Կախակայալները, Տեղապահ Սրբազանին վարկաբեկելու դիտավորությամբ, ջրչիկ խոռվարար խմբակների միջոցով, բառրոնի և շուկայի են վերածել մեր նվիրական սրբավայրերը, գրեթե ամեն կյուրակե ցույցեր կազմակերպելով եկեղեցիներում, խանգարելով եկեղեցական սրբազան խորհուրդներ:

րը, արարողություններն ու ծեսերը, մոռանալով ձեռնադրության ժամանակ իրենց տված երդումը՝ Հայ եկեղեցու սրբազան խորհուրդները, ծեսերն ու արարողությունները երկյուղածությամբ ու սրբությամբ կատարելու մասին:

2. Կախակալները փորձեր են արել դադարեցնել տալ Պատրիարքական Տեղապանի անվան հիշատակությունը եկեղեցիներում, Հոգեգալստյան տոներն: Ս. Երուրդության եկեղեցում, երբ պատարագել է Տեղապան Սրբազանը, շրջիկ խոովարարները ցույց են կազմակերպել և, անվայել բղավոցներով, խանգարել Ս. Պատարագը, տեղիք տալով մեր ժողովրդի հեղինակությունը արատավորող վեճի և կոպի:

3. Հակառակ Հայ եկեղեցու կանոնական սահմանումներին, որոնց հիման վերա է կազմված է Ազգային Սահմանադրությունը, վավերացված 1862 թվին թյուրքական Պետության կողմից և նվիրագործված դաշնագրերով, կախակալները փորձել են խախտել Հայ ժողովրդի և Հայ եկեղեցու պատմական իրավունքները. նոյա դիմել են Ամենապատիվ Տեղապանին, պահանջելով հրավիրել եկեղեցական համագումար: Պատրիարքական Տեղապանը, ծանոթանալով եկեղեցական համագումարի օրակարգին, մերժել է նոցա պահանջը, հայտարարելով, որ նոցա առաջադրած հարցերը հակասում են Ազգային Սահմանադրությանը: Խռովարարները, փոխանակ հնազանդելու Պատրիարքական հրամանին, մարտի 16-ին, «Բել էո» պանդոկում, ապօրինաբար, հրավիրել են իրենց համակիր եկեղեցականների ժողով և Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախիարյանին բռնել «Պատրիարքական Տեղապան»:

4. Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախիարյանը, Պատրիարքական Տեղապանի հանգամանքով, ռոնակոխ անելով Հայ եկեղեցու Պետի միասնական իրավունքը, հանդես է եկել մամուլում մի հայտարարությամբ, որ իբր Գեորգ Արքեպիսկոպոս Արսլանյանը ազատված է տեղապանական պաշտոնից:

5. Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախիարյանը, Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքարանի առաջ տնտեսական դժվարություններն ստեղծելու նպատակով, դիմել է Բաղադի բոլոր դրամատներին և Հ. Բ. Բ. Միության ու պահանջել արգելի տակ դնել փոխանցվելիք ազգապատկան գումարները:

6. Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախիարյանի նախագահությամբ ապօրինի բռնարկած Կրոնական ժողովը նիստեր է գումարել և ըմբոստների հոսանքը գորացնելու և պոլսահայ համայնքը պառակտելու նպատակով, փորձել է մոլորության մեջ ձգել չկողմնորոշված բաղական մարմիններին:

7. Եվ, վերջապես, կախակալ խմբի անդամներից ոման, ռոնակոխ անելով հայ հոգևորականի արժանապատվությունը, դիմել են բացահայտ մատնության: Այսպես, Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախիարյանը թյուրքական «Նեհի Սապան» թերթում հայտարարել է հետևյալը. «Մենք ապօրինի չենք շարժիր, մեր բրած ամեն բանեն Կառավարությունը օրը-օրին լուր ունի: Մենք Կառավարության տեղեկությամբ կշարժինք: Անհիմն է այն պնդումը թե Երևանեն պատիժ տրված է մեզի, երե նույնիսկ տրվի չենք անսար: Սուտ է այն պնդումը թե մենք ալ դիմում բրած ենք Երևան և պատասխան չենք ստացած: Երևանի դիմել կնշանակե առ ոչինչ նկատել թյուրք Կառավարությունը: Մենք այդպիսի վատություն չենք բներ: Անոնք կշահագործեն եկեղեցական կապը»:

Հայ եկեղեցականի կողմից իր Հոգևոր Խիշանությունը, Մայր Աթոռը հրապարակով զրպարտելու և մատնելու այս անարգ փառոր նախընթաց շունի Հայ եկեղեցու տարեգրության մեջ: Թյուրք հանրային կարծիքին հանդիմանա-

լու նպատակով, Մայր Աթոռի հասցեին ուղղված այս անլուր ամբաստանաճերարդարացի գայրույթ է առաջացրել ո՛չ միայն պոլսահայ համայնեֆներում, այլ ողջ հայության մեջ:

Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախրարյանը, հայ համեստ և ուղղամիտ հոգեվորականի նկարագրին հակառակ, իր հիվանդոտ փառասիրությամբ հագուրդ տալու տենչով, դիմել է բացահայտ ֆաղափական նենգածեռության. նա փորձել է օգտագործել Պետությունների մեջ գոյություն ունեցող ֆաղափական սրվածությունը և գրպարտել Մայր Աթոռը, որ առաջնորդվելով փրկչական պատվիրանով՝ «Տոմ գկայսերն՝ կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ», Սփյուռքի Թեմական Հգևոր Իշխանությանց ուղարկած իր բոլոր կոնդակներում անխտիր հրահանգում է հեռու կանգնել ֆաղափականությունից և հարգել տեղական իշխանությունը:

Նկատի ունենալով, որ Կոստանդնուպոլսի կախակայալ հոգևորականների վերոհիշյալ տասնամյա ընթացքի և գործունեության համառոտ նկարագիրը ոչ միայն ապացույց է նոցա եկեղեցական-կազմալուծչական և անջատողական աշխատանքների, պոլսահայ համայնքի և հոգևորականության մեջ հառաչ բերելու պատակառդական ջանքերի, եկեղեցական կարգապահության և եկեղեցական իշխանության դեմ ըմբոստացումների ֆաղաբուման, Հայ եկեղեցու կանոնական իրավունքի և պատմությամբ նվիրագործված ու սրբագործված ավանդությունների ռոնահարման, եկեղեցական և ազգային դարավոր պատմական իրավունքների դավադիր վաճառման և ծայրահեղ, մինչև դավաճանության հասած, գրպարտիչ մատնության, այլև չարաչար մեղանշումն է Փրկչի Ավետարանի գայթակղեցնելու վարդապետության դեմ, որ ինքը Փրկիչը որոշում է որպես աններելի հանցանք, ասելով. «Եթէ ակն քո աչ գայթակղեցուցանէ զքեզ, խլեա զնա եւ ընկեա ի քէն. զի լաւ է քեզ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ, եւ մի՛ ամենայն մարմինդ քո անկանիցի ի գեհեն...» (Մատթ. Ե, 29—30):

Ոստի և, աստվածային պատվիրանի և Մեր խղճի դեմ չմեղանշելու և Հայ եկեղեցին ու հայ համայնքները գայթակղության հշավակ շղարձելու նպատակով, Մենք, որպես Հայ եկեղեցու Պետ և պահապան նորա դավանական, բարոյական և ծիսական սրբությունների, Մեր հայրապետական սույն կոնդակով հայտարարում ենք Մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի բովանդակ Հայության, որ կարգալուծ ենք անում խռովարարների պարագլուխ հանդիսացող հետևյալ երեք կախակայաներին՝ Հմայակ Մ. Վարդապետ Պախրարյանին, Թովմա Ավագ Քահանա Շիկաներին, և Սահակ Մ. Վարդապետ Փափազյանին, դասելով նոցա աշխարհականների շարքը և գրկելով Հայ եկեղեցուն անդամակցելու իրավունքից: Իսկ Զարմայր Մ. Վարդապետ Կեզյուրյանին, Աբրահամ Ավագ Քահանա Էպեյանին և Սերովբե Ավագ Քահանա Պուրմայանին, որպես գայթակղվածներ և հետևորդներ, բողնում ենք կախակայման մեջ, պատիժը երկարացնելով մի տարի ևս այն հույսով, որ նոքա ի սրտե կզղջան իրենց գործած հանցանքները և հոգով վերածնված, կարժանանան ներման:

Մենք լիովին հավատացած ենք, որ Մեր սիրեցյալ պոլսահայ համայնքը

և Մեր հոգևորականությունը, որոնք իրենց շրջանայեցությամբ, եկեղեցասիրությամբ, նախնյաց ավանդությունները անխախտ պահելու բժախնդրությամբ և Հայ ժողովրդի Սրբություն-Սրբոցի՝ Մայր Աթոռի հանդեպ իրենց տածած սիրով և հարգանքով օրհնակելի են եղել բոլոր ժամանակներում, լիովին կգիտակցեն ներկա պատասխանատու շրջանում խոռվարարների հանցավոր դիտավորությունը և իբրև մի մարդ կհամախմբվեն իրենց Պատրիարքարանի շուրջը, բարձր պահելով մեր ազնիվ ժողովրդի բարոյական բարձր արժանիքները և Հայ եկեղեցու կենսատու միասնականությունը:

Շնորհք եւ ողորմութիւն Տեառն-մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցի ընդ ձեզ ընդ ամենեւեմանց, ամէն:

ԳԻՆՐԳ ԶԵ
ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա կոնդակս ի 25-ն մայիսի 1950
Փրկչական ամի եւ ի Տումարիս ՌՅՂԹ,
ի վեցերորդ ամի Հայրապետության Մերոյ,
ի Ս. ԷԶՄԻԱՍԻՆ

ԿՈՆԴԱԿՅԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԹՈՒՅԼ ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

**ԴԵՌՐԷ ՆԱՌԱՑ ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՐԻՍՏՈՍԻ, ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ
ՏԵԱՌՆ ԵՒ ԿԱՄՕՐՆ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ՆԱՅՐԱԴՈՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՀԱՄԱԶԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՆԱՐ ԱՐՈՒՈՑ
ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ
ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՄՆԻ**

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ ՏԵՂԱՊԱՀԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ Տ.
ԳԵՌԳԱՅ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՐՄԱՆԵԱՆ, ՀԱՐԱԶԱՏԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՑ
ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԻԱՄՆԻ, ՈՂԶՈՒՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին բոլոր ֆրիստոնեական եկեղեցիների մեջ ամենից ավելի հավատարմությամբ է պահպանել ֆրիստոնեական կրոնի դեմոկրատիզմի սկզբունքը: Այդ սկզբունքը ցայտուն երևում է ընտրական հոգի վերա, որը Հայ Եկեղեցին ի սկզբանե անտի ընդունել և պահել է ցայսօր:

Ընտրական սկզբունքը Հայ Եկեղեցու մեջ ունի ժողովական և ժողովրդական բնույթ. բոլոր հայ Եկեղեցական և ազգային հաստատությունների մեջ, հոգևոր քե աշխարհական պաշտոնական անձինք, ընտրվում են ընդհանուր ժողովով, որին մասնակցում են հոգևորականությունը և ժողովուրդը միասին, որով բնորոշվում է Հայ Եկեղեցու ժողովրդական բնույթը:

Հայոց հայրապետները, պարբերաբար, հայրապետական կոնդակներով վառ են պահել այս սկզբունքը ժողովրդի մեջ: Վերջին անգամ այս սկզբունքը շեշտվեցավ երջանկահիշատակ Դեմրզ Ե. Կաթողիկոսի 1915 թվի ապրիլի կոնդակով:

Հայ Եկեղեցու ընտրական ժողովրդական սկզբունքի և կանոնական այլ սահմանումների ու պատմությամբ սրբագործված ավանդությունների հիման վերա կազմված է Ազգային Սահմանադրությունը, որ 1862 թվին Թյուրքական Պետության կողմից հաստատված է և դաշնագրերով նվիրագործված, և որ ցայսօր ի զորու է և Պետության կողմից առ ոչինչ չէ համարված: Սուրա պացույցն է Թյուրքիո կառավարության հավանությամբ 1927 թվին սույն

Կանոնադրության համաձայն, ընդհանուր ժողովով կատարված հանգուցյալ Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Նարոյանի պատրիարքական ընտրությունը:

Ազգային Սահմանադրությունը հաստատված է 1862-ին, իսկ Պատրիարքանը՝ Ֆաթին Սուլթան Մահմեդի հրովարտակով, հինգ դար առաջ, ո՛չ միայն ստամբուլահայության, այլ բովանդակ Թյուրքիո Հայ Առաքելական համայնքների համար, որոնց ընդհանուր եկեղեցական Պետն է Պոլսո Պատրիարքը, որի ընտրությունն էլ, բնականաբար, պիտի կատարվի Թյուրքիո ընդհանուր հայության փվեններով:

Հուլիսի 14-ին կախակայալների կողմից ընտրված ապօրեն կռահական ժողովը, որը հայրապետական հրամանով կազմալուծված է, անակնկալ պաշտոնագրով նիստի է հրավիրում իր կողմնակիցներին Գումգաբուի Արքոանիստ Մայր եկեղեցու մեջ պատրիարքական ընտրելիների ցանկ կազմելու, փոխանակ պատմական Պատրիարքական Արքոին հավատարիմ մնալու, Ազգային Սահմանադրության տառն ու ոգին պաշտպանելու, որ հաստատված է Պետության կողմից, և հայրապետական հրամանի հանդեպ պատկառանք ունենալու:

Ընդատառելով պոլսահայ ժողովրդի ցանկության և եկեղեցական կյանքի պահանջին և առաջնորդելով Հայ եկեղեցու կանոնական իրավունքով, պատմությամբ սրբագործված ազգային ավանդություններով և սոցա վերահիմնված ու Պետության կողմից հաստատված Ազգային Սահմանադրությամբ, որ այսօր ի գործ է, Հայրապետական կոնդակովս պատվիրում ենք Ամենապատվությանը՝ դիմել Թյուրքական կառավարության և խնդրել պատրիարքական ընտրության ժողով գումարելու իրավունք, և ապա, ղեկավարվելով Ազգային Սահմանադրության ցուցումներով, կատարել պատրիարքական ընտրություն:

Օրհնելով Ձեզ և պոլսահայ Մեր սիրեցյալ հոտը, մաղթում ենք հաջողություն պատրիարքական ընտրական ձեռնարկին:

Ողջ լեռում շնորհօք Ս. Հոգւոյն և յաւիտ օրհնեալ ի Տեառնէ և ի Մէնջ, ամէն:

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուա կոնդակս ի 25-ն մայիսի 1950
Փրկական ամի և ի Տումարիս ՌՅՂԹ,
ի վեցերորդ ամի Հայրապետության Մեռոյ,
ի Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՐԿՈՒ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

այր Աթոռի օրգան «Էջմիածին» ամսագրի ներկա համարում հրատարակվում են Ամենայն Հայոց Հայրապետի երկու սրբատառ կոնդակները, մեկը Ազգային Պատրիարքարանի և Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նվիրապետության դեմ ըմբոստացող անարժան հոգևորականների կարգալուծման մասին, իսկ մյուսը՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական ընտրությունները բույլատրելու վերաբերյալ:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի ներկա կոնդակները արժանի են հայ հավատացյալների ուշադրությանը ոչ միայն Թյուրքիայում, այլև ողջ աշխարհում, որովհետև Թյուրքիայում և մի քանի այլ երկրներում Հայոց Եկեղեցու շուրջը ներկայումս ծավալվող խռովությունները, ինչպես երեվում է, բխում են մի ընդհանուր աղբյուրից և հետապնդում են միևնույն նպատակը — կազմալուծել տեղի հայոց Եկեղեցական իշխանությունը, խուճապ առաջացնել հայ հավատացյալների շրջանում, պառակտել այն և հայ կրոնական համայնքներն օգտագործել փաղափական մուսուլմանականներով, այլ խուճով ասած, ցանկանում են շեղել Հայ Եկեղեցին փրստոնեական իր հշմարիտ ուղուց, փաշի նրան փաղափական ոլորտի մեջ և դարձնել խամանիկ իրենց փաղափականության:

Այս բոլորով բնական է, նախապահ են նախքան որոշ քախախնդիր մարդկանց համար՝ բախանցելու Հայ Եկեղեցու ղեկավար մարմինները՝ բնական խորհուրդներն իրենց ձեռքը վերցնելու և հայ Եկեղեցիները փաղափական մուսուլմանականներով օգտագործելու համար:

Հարկ չկա ճշելու, որ նման վերաբերմուն-

քը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ այնպիսի մի անյուր ապօրինություն է, որի նմանը երբեք էա չի տեսել իր պատմության ողջ ընթացքում:

Հայոց Եկեղեցին, որ փրստոնյա հնագույն Եկեղեցիներից մեկն է, իր գոյության ողջ ընթացքում երբեք փաղափականությամբ չի զբաղվել, երբեք կոկիվ և սպանություն չի փառնել: Նա ամեն կերպ աշխատել է հեռու կանգնել փաղափականությունից: Եվ այս շիտակ դիրքի անհերքելի ապացույցն են իր քաղաքագրական հաստատվածքները, որոնք նախընտրել են մեռնել սրբագործված այդ սկզբունքով, քան խրովիլակ դառնալ փաղափական այս կամ այն հասանքի կամ անհատ բռնակալի ձեռքում:

Հավատարիմ անցյալի ավանդական այս կարգին, Հայ Եկեղեցին ներկա շրջանում ևս հեռու է կանգնած փաղափականությունից: Նա այժմ, համեմատաբար, ավելի քան ազատ է ազգային-փաղափական հոգսերից, որոնք անցյալում, իր կամքից անկախ, իր ուսերի վրա էին ծանրացել, հայ ժողովրդի փաղափական անկախությունը կորցնելու հետևանքով: Հայրենի սեփական կառավարության ստեղծումով, այս 30 տարի է, որ Հայ Եկեղեցին իսպառ ազատվել է փաղափականությունից և փաղափական հոգսերից: Փա՛ռք Տիրոջն Ամենակալին. հայ ժողովուրդն այժմ ունի Սովետական Միության փառապանծ ընտանիքի մեջ մտնող այնպիսի պետականություն և կառավարական այնպիսի փաղափառներ, որոնց նախանձել կարող են շատ պետություններ: Հասկանալի է, որ նման փաղափառներն ունեցող հայրենի պետությունն ամենևին կարիք չունի հայ Եկեղեցականների փաղափականությանը, եթե նրանք ցանկանան իսկ:

Հայոց Եկեղեցու փաղափականությունից հեռու կանգնելու և փաղափականությամբ

չգրավելու այդ սկզբունքը առաջնորդող սկզբունք է Մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի բեմերի ղեկավարության համար: Ամենայն Հայոց Հայրապետությունն իր ամենօրյա հրահանգներով պատվիրում է իր հավատացյալ ժողովրդին՝ Հեռուի ԿԱՆԳՆԵՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԻԹՅՈՒՆԻՑ ԵՎ ԼՈՅԱԼ ԴԻՐՔ ՎԵՐՅՆԵՆԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՐ: Եվ բոլոր բեմերի առաջնորդները որդիական հնազանդությամբ կատարում են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից տրված այս կարևոր հրահանգը:

Չհայած դրան, մի ինչ որ մուր ձեռք փորձում է պառակտել Կոնստանդնուպոլսի հայ հավատացյալ համայնքը, կրե՛ր հրահրել, կողմերին իրար դեմ հանել և վե՛ն ու ֆաշիզմի սարքերով, խուճապ առաջացնել հայ հավատացյալների շարքերում: Այդ նույն սև ձեռքը աշխատում է այսօր այստեղ ևս հանապա՛հ հարքել վարձված անարժան մարդկանց համար և Հայոց Եկեղեցին օգտագործել ֆաշիական նպատակներով:

Ծավով իմացվեց, որ Կոստանդնուպոլսի ըմբոստացած հայ հոգևորականների շարքում գտնվել են նույնիսկ մարդիկ, որոնք հրապարակով խոստովանել են, որ իրենց արած ամեն մի ֆալս պայմանավորված է եղել օտարերկրյա ուժերի հետ, որոնց քեղադրությամբ և գործել են նրանք: Ահա այդ չի՛ք հոգևորականներին է, այդ ազգային և կրոնական նկարագիրը կորցրած մարդկանց՝ Հմայակ վարդապետ Պախրիարյանին. Շիկահեր կոչվող ֆախանային և Փափազյան վարդապետին, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը կարգալույծ է հայտարարել:

Ըստ որում, հեռառես և իմաստուն Հայրապետն իր այդ որոշումը կայացրել է մեծ ուշացումով, մանրամասն ուսումնասիրելով Կոստանդնուպոլսի հայ համայնքում տեղի ունեցող իրադարձությունները, միաժամանակ հնարավորություն տալով ապստամբ հոգևորականներին անդրադառնալու իրենց պախարակելի արարքներին, զգալու իրենց սխալները և հեռու կանգնելու իրենց խոստ հանապարհից: Սակայն այդ մարդկանց հետագա գործելակերպը, նրանց կազմակերպած նոր խռովությունները ցույց տվեցին

որ նրանք բացարձակ այլասերված են և նրանց Հայաստանյայց Եկեղեցու ծոցում պանծել այլևս անհանդուրժելի է:

Այս բոլորից հետևում է, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, Սփյուռքի մի շարք երկրներում, կանգնած է ծանր փորձության առաջ: Համաշխարհային նոր հրդեհ հրահրող սև ուժերը տեղագրվել են մարդկությանը նոր արյան ծովի մեջ ֆաշի, աշխատում են իրենց համախոհներ փնտռել բոլոր տեսակ կրոնական և հասարակական կազմակերպությունների մեջ: Նրանց ուշադրությունից չեն վրիպել նաև Սփյուռքի հայոց Եկեղեցական կազմակերպությունները: Այդ են ապացուցում Թյուրքիայում և մի քանի այլ երկրներում Հայոց Եկեղեցու շուրջը ծավալված իրադարձությունները: Նրանք ամեն տեսակ հակաֆրիստոնական պախարակելի հանապարհով ցանկանում են կտրել Սփյուռքի հայ հավատացյալներին իրենց սիրելի Մայր Աթոռից և Մայր Հայրենիքից և նրանց դեմ հանել:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը կոչ է անում իր հավատացյալներին՝ երբեք չընկերվել և չհուսահատվել. «Մենք, որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, հավատով ներշնչված, հորդորում ենք մեր սիրալուսն զավակներին՝ աներկյուղ լինել և հավատարիմ մնալ հայրենի դարավոր սրբության՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին, Հայոց Հայրապետության և լուսավորչանման Հայ Եկեղեցուն, խուճապի չենթարկվել, քնամիներ չենք ու պատիւ խոստումներին չհավատալ, այլ հաստատուն հավատով կռուչել մեր հնադարյան պանծալի Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցուն...»:

Հայոց Եկեղեցին անցյալում շատ է տեսել բռնակալների հալածանք և տառապանք, սակայն տոկացել է, պայքարել և հաղթանակել: Կանկած լինել չի կարող, որ բարոյական բարձր նկարագիր ունեցող հայ հավատացյալ ժողովուրդը, որ համակված է Մայր Աթոռի և Մայր Հայրենիքի նկատմամբ որդիական անխաղախ սիրով, անվարան կողմավորի Սփյուռքի որոշ երկրներում Հայ Եկեղեցու համար պատրաստված նոր փորձությունները: Հայ հավատացյալ ժողովրդին ո՛չ մի ֆիզիկական ուժ, ո՛չ մի սպառնալիք չի գործի չէ կտրել իր սիրելի Ս. Էջմիածնից, որը դարձել շարունակ իր հորդորի խոսնակ

հայ հավատացյալների համար մխիթարության կենսատու աղբյուր է հանդիսացել և սիրագործով մայր:

Վեհափառ Հայրապետի հուսադրիչ խոսքն է, որ այսօր, փորձաքյան այս ծանր ժամին, նորից հնչում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հիմնավոր կամարներից՝ լինել շրջանայաց, կարգապահ, հեռառես և լրջախոհ: Չարագուշակ ուրուներ են պատվում Հայոց Եկեղեցու շուրջը Մերձավոր Արևելքի մի քանի երկրներում: Նկարագիրը կորցրած կաշառված հայանուն մարդիկ արդեն գործի են անցել: Քաղաքացիական հագուստ հագած

ոստիկանների և Երիցս ճգովյալ փառամոլ Պալսթիարյանների ձեռքով նրանք ուզում են արատավորել մեր Եկեղեցին ու մեր սրբությունները:

Կոստանդնուպոլսի հայ համայնքի համար պատվի հարց է արագ սրափվել, բմբռնել Հայ Եկեղեցու դեմ նյութված դավերի ծանր հետևանքները և կողքի դնելով անձնական բնույթ ունեցող բոլոր տեսակի կրքոտ վեներեն ու անհամաձայնությունները, համախմբվել Պատրիարքարանի շուրջը և մի մարդու նման իրենց փնեն տալ արժանավոր քեկնածուին, պատշաճ հակահարված տալով աննկարագիր խառնակիչներին:

**ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԷ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ
ՊԱՏՐԻԱՐԻԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀԻՆ՝ ԹՅՈՒՐԻՒՈ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊՐԵՋԻԴԵՆՏԻՆ ՈՒՂԱՐԿԱԾ ԲՈՂՈՒԹԻ ԿԱՊԱԿՅՈՒԹՅԱՄԲ**

ՊՈԼԻՍ

**ՊԱՏՐԻԱՐԻԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ Տ. ԳԵՈՐԳ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ**

Ստամբուլի կուսակալի արձակած նոր ընտրական հրահանգի դեմ ամսիս 6-ին հետեվյալ բողոքն ենք ուղարկել հանրապետության պրեզիդենտին.

«ԹՅՈՒՐԻՒՈ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐԵՋԻԴԵՆՏԻՆ.

Պարո՛ն Պրեզիդենտ,

Ստամբուլի կուսակալի արձակած նոր հրահանգը Պոլսի Հայ Պատրիարքարանի ընտրության վերաբերյալ, հակասում է Հայ եկեղեցու կանոններին և պատմականորեն սրբազործված իրավունքներին, ինչպես և Թյուրքիո Պետության կողմից հաստատված պատմական բնույթ ստացած 1862 թվականի Ազգային Սահմանադրության. միաժամանակ նշանակում է միջամտել Հայ եկեղեցու ներքին գործերին, որ բույլատրելի չէ: Ոստի և որպես Պետ Հայաստանյայց Առաքելական միասնական եկեղեցու՝ բողոքելով բողոքում ենք և վստահություն ենք տածում, որ Դուք կբարեհաճիք չեղյալ հայտարարել Ստամբուլի կուսակալի ընտրական նոր հրահանգը և կկարգադրեք ղեկավարվել Հայ եկեղեցու Ազգային Սահմանադրությամբ, որով ղեկավարվել են 1927 թվին Նառյան Պատրիարքի ընտրության ժամանակ և որով ղեկավարվելու տնօրենություն է արված Կառավարության կողմից Պատրիարքական Տեղապահ՝ Ամենապատիվ Արղայեյան Արքեպիսկոպոսին՝ առաջիկա պատրիարքական ընտրության նկատմամբ: Այլապես ստիպված պիտի լինենք պատրիարքական ընտրությունը անվավեր հանաչել և ընտրյալին չհաստատել:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ընտրությունները ղեկավարեցե՛ք ըստ Մեր կոնդակի ե՛վ Սահմանադրության: Առաջիկայում կարե՛վոր տեղեկանքներ հեռագրով հաղորդեցե՛ք: Այս հեռագրի ե՛վ կոնդակների ստացումը հեռագրով հաղորդեցե՛ք:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԶ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

«7» հոյեմբերի 1950 թ.

Ս. Էջմիածին

**ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀԻՆ՝
ԿԱՐԳԱԼՈՒՅԾ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ՊՈԼԻՍ

**ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ Տ. ԳԵՈՐԳ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐՍԼԱՆՅԱՆԻՆ՝**

Հայրապետական կռնդակով կարգալուծ ենք հայտարարել և վտարել հայ բոլոր եկեղեցիներից ու դասել աշխարհականների շարքը կախակայաններ՝ Հմայակ ծ. վարդապետ Պախիարյանին, Սահակ ծ. վարդապետ Փափազյանին և Թովմա ավագ ֆահանա Շիկահերին՝ որպես Հայ եկեղեցուն անհավատարիմներ, Ազգային-եկեղեցական ժողովներով քննարկած Հայ եկեղեցու կարգ ու կանոնները խաթարողներ, և ազգընտիր Կաթողիկոսի հրամանների հանդեպ ըմբոստացողներ: Փաստական հիմնավորումները տեսնել Հայրապետական կռնդակում:

Իսկ մնացյալ երեք կախակայանների՝ Զարմայր ծ. վարդապետ Կեզյուրյանի, Աբրահամ ավագ ֆահանա էպեյանի և Սերովքե ավագ ֆահանա Պուրմայանի կախակայանն պատիժը մի տարով երկարել ենք՝ հուսալով որ կզղջան և ներման կարծանան:

Վերահիշյալ որոշումները ուղարկում ենք անմիջապես գործադրելու:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ՊԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐ ԲՈԼՈՐ ԹԵՄԵՐԻՆ՝
ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀՈՐԵԼՅԱՆԸ ՀԵՏԱԶԳԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Վեհափառ Հայրապետի Հոբելյանի տոնակատարությամբ ժամանակավորապես հետաձգվում է: Տոնակատարության մասին լրացուցիչ կհայտնենք:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

1. Վեհափառ Հայրապետի սույն հեռագիրը ուղարկված է եղել նախքան պատժական կռնդակի առաքումը:

ՎԱՀԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄՈՍԿՎԱ՝ ԻՈՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՆՐԿՐՈՐԻ ԿՈՆՑԵՐՆԱՄԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ամիսներ առաջ Ամենայն Հայոց Սրբազնագույն Կաթողիկոս, Նորին Վեհափառություն Տ. Տ. Գեորգ Զ.ը, նկատի առնելով խաղաղությունը պահպանելու համար պաշտօնը մարդկանց կատարած շնորհակալ աշխատանքը, դիմել է խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսի նախապատրաստական հանձնաժողովին և ցանկություն հայտնել ներկա գտնվելու: Հանձնաժողովը տիրալիրությամբ ընդունել էր Վեհափառի ցանկությունը և ուղարկել հրավերը:

Հոկտեմբերի 12-ի առավոտյան ժամը 9-ին, Նորին Վեհափառությունը, մեր և Գերագույն Հոգևոր խորհրդի քարտուղար Հովհաննես Ազուլյանի ուղեկցությամբ, ավտոյով Երևանից մեկնեց Թբիլիսի, այնտեղից ճեպընթաց գնացքով՝ շարունակելու իր ուղևորությունը դեպի Մոսկվա: Վեց ժամ տևող այդ ճանապարհորդությունը ո՛րքան հարուստ էր իր տպավորություններով: Գեղաժիծաղ Հայաստանի հիասքանչ բնության մեկ պատկերը փոխարինվում էր մյուսով:

Երևանից դուրս գալուց մի առժամանակ հետո, մեր աչքերի առաջ փռվեց Սև վանի բլուրեղյա լիճը, որի վախարական տեսքից մարդ չի կարողանում հեռացնել հայացքը: Գալարուն օձաձև ճառագարճը ձգվել է լճի տիով: Ծանապարհի դիմացն ուրվագծվող Սևանա կղզին հազա-

րավոր հիշողություններ է պրթնացնում մարդու մեջ: Բայց շուտով կտրվում է խորհրդածությունների այդ թելը: Ճանապարհը շեղվում է լճից: Մի վերջին հայացք ևս և լիճն անհայտանում է: Մեքենան արնում է դեպի առաջ. բնության նոր տեսարան, նոր դեղեցկություն, Սկավում է վայրեջքը դեպի անդադախոր Դիլիջանի ձորը, որը պակաս հրապուրիչ չէ իր վայրի բնության անկրկնելի տեսարաններով: Վայրեջքն ավարտվում է և հինգ թուպից հետո մեքենան հասնում է Դիլիջանի կենտրոնական մասը և կանգ առնում:

Նախաճաշելուց և մի փոքր հանգստանալուց հետո, Նորին Վեհափառությունը իր ուղեկիցներով շարունակում է ճանապարհը և՞ցերեկվա ժամը 3-ին ժամանում Թբիլիսի և ուղղվում դեպի կայարանը: Վեհափառ Հայրապետին ճանապարհ դնելու համար կայարան էին եկել Վրաստանի հայոց Թեմական խորհրդի անդամները և փոխ-վանահայրը: Մինչև երկաթուղու մեկնելը քաղաքային ժամանակ կար, ուստի և Վրաստանի Թեմական խորհրդի անդամները Վեհին և իր ուղեկիցներին առաջնորդում են Թբիլիսի տեսարժան վայրերից մեկը՝ Ֆոնիկուլյորը, ուր և տրվում է ճաշկերույթ: Փոքր ինչ հանդուստանալուց հետո, վերադառնում ենք կայարան և տեղափոխվում փափուկ վագոնի մեջ հատկացրած կուպեններում: Մի քանի թուպանց, հնչում է շոգեքարշի սուլոցը: Մեզ ուղեկցողները Նորին Վեհափառության աչքն

առնելով և արժանանալով Վեհի օրհնությանը, թողնում են վագոնը: Գնացքը դանդաղորեն շարժվում է տեղից և աստիճանաբար արագացնելով իր ընթացքը, սլանում առաջ:

Առաջիկա կոնֆերանսում քննվելիք հարցը առատ նյութ է մատակարարում զրույցի և խորհրդածության համար: Մենք չենք զգում թե որքա՜ն աննկատելիորեն անցավ ճանապարհորդության երեք օրը:

Ճանապարհին ամենուրեք մենք տեսնում

րում խոյանում էին նոր շենքեր, է՛լ ավելի խոշոր, է՛լ ավելի գեղեցիկ և շքեղ:

Ամսի 15-ի առավոտյան, սկսում են երևալ Մոսկվայի մատույցներում տեղավորված արդյունաբերական վայրերն ու բանվորական ավանները: Շուտով, գնացքի շարժումը դանդաղում է և մենք մտենում ենք կայարանին: Գնացքը կանգ է առնում «Կուրսկ» կայարանում:

Նորին Վեհափառությանը դիմավորելու եկել էին Ռուսաց պատրիարքարանի ներկա-

Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսի նիստը Միությունների տան սյունազարդ դանիճում:

էինք սովետական ժողովրդի տոկուն կամքի և աստղծարար աշխատանքի արդյունքների: Իսպառ անհայտացել էին Հայրենական մեծ պատերազմի ընթացքում թշնամու կատարած ավերածությունների հետքերը: Ամենուրեք նոր շենքեր են: Այդ հոգեկան մեծ բավականություն էր պատճառում բոլորիս: Այնտեղ, ուր պատերազմի ընթացքում այրվել, ոչընչացվել էր կայարանային կամ գործարանային մի փոքրիկ շենք, այժմ նրանց տեղե-

յացուցիչ արքեպիսկոպոս Մակարին և ուրիշներ, որոնց ուղեկցությամբ Նորին Վեհափառությունը կայարանի սենյակներից մեկում մի փոքր հանգստանալուց հետո, ավտոմեքենաներով գնում ճեղք և կանգ առնում «Մոսկվա» հյուրանոցում:

Մոսկվայում, այդ ժամանակ, եղանակը հրաշալի էր: Կարծես մեզ հետեւել էր Հայաստանի ջերմ արևը:

Եվ այսպես, մենք՝ Մոսկվայում էինք, Սովետական Միության մայրաքաղաքում,

որը, ինչպես բնորոշել է համայն աշխարհի աշխատավորության Մեծ Առաջնորդ գեներալ-լիտանոս ՍՍՀԽՄԸ, «հանդիսանում է կալուն խաղաղության և ժողովուրդների միջև բարեկամության համար մղվող պայքարի մոնետրիզը, նոր պատերազմի հրձիգների դեմ մղվող պայքարի մոնետրիզը»:

Ուրեմն զուր չէ, որ հաղաղության կողմնակիցների Սովետական կոմիտեն որոշել էր Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսը դամարել Մոսկվայում:

Կոնֆերանսի բացումը տեղի է ունենում ամսի 16-ի երեկոյան ժամը 6-ին, Միութնամերի տան սյունազարդ դահլիճում: Նշանակված ժամից տաս րոպե պակաս, կոնֆերանսի վայրն է ժամանում Նորին Վեհափառությունը, որին, իր ուղեկիցներով, լեհ-լեցուն դահլիճով առաջնորդում են առաջին շարքի բազիկավորները:

Սովետական Միության բոլոր կողմերից Մոսկվա էին ժամանել Սովետական ժողովուրդի 1.172 պատգամավորները: Նրանց թվում էին գիտնականներ, բանվորներ, գրողներ և արվեստագետներ, ուսուցիչներ և բժիշկներ և ալ պրոֆեսիաների մարդիկ: Կային պատգամավորներ բնակչության բոլոր խավերի, Սովետական Միության բոլոր ազգություններից:

Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսին ժողովուրդն ուղարկել էր իր լավագույն զավակներին, որոնք եկել էին սովետական երկրի բոլոր աշխատավորների անունից հայտարարելու իրենց անխախտ կամքը՝ պաշտպանելու խաղաղության գործն ամբողջ աշխարհում:

Խաղաղության պաշտպանության Սովետական Միության բոլոր վրոնների ներկայացուցիչները, որոնց թվում՝ Ռուս Պրավոսլավ, Հայ և Վրաց Եկեղեցիների, Մերձբալթյան երկրների Եկեղեցիների պետերն ու ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Մահմեդական և Բուդդայական կրոնապետները:

Կոնֆերանսի դահլիճը զարդարված էր տունականորեն և գեղեցիկ: Նախագահության սեղանի վերևում շողողում էին ալ թավիշի վրա ռակե տառերով գրված հետևյալ խոսքերը. «Խաղաղության պաշտպանությունը ամբողջ աշխարհի ժողովուրդների գործն է»:

Խաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի նախագահության հանձնարարությամբ համառոտ ներածական ճառով կոնֆերանսը բացեց հայտնի գրող Ալեքսանդր Ֆադեևը:

Կոնֆերանսը հաստատեց հետևյալ օրակարգը.

1. Սովետական ժողովուրդը խաղաղության համար մղվող պայքարում նոր պատերազմի հրձիգների դեմ:

2. Խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսի պատգամավորների ընտրությունները:

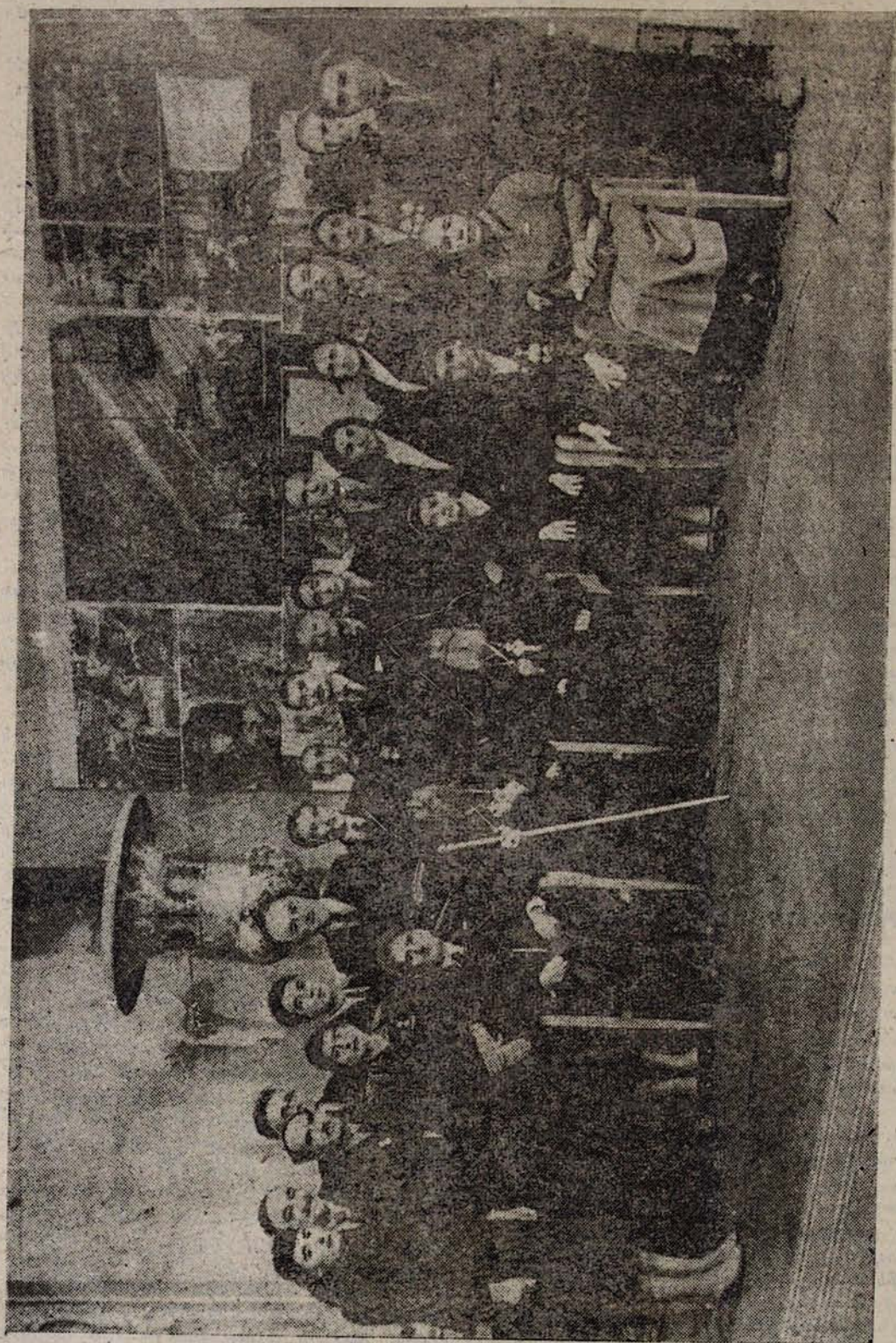
3. Խաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի ընտրությունները:

«Սովետական ժողովուրդը խաղաղության համար մղվող պայքարում, նոր պատերազմի հրձիգների դեմ» թեմայով զեկուցման համար խոսքը տրվում է Խաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի նախագահ՝ Կոմիտեի գրող Ն. Ս. Տիխոնովին:

Ներկա գտնվողները մեծ ուշադրությամբ լսում են Տիխոնովի անհերքելի փաստերով և օրինակներով հագեցված բովանդակալից զեկուցումը: Զեկուցողը նշում է Խաղաղության կողմնակիցների առաջին կոնֆերանսից հետո մեկ տարվա ընթացքում Խաղաղության կողմնակիցների ունեցած անչափ հաջողությունները, այն ճակատի, որի դեմ է կանգնած Սովետական Մեծ Միությունը: Այնուհետև զեկուցողը կանգ է առնում Ստոկհոլմի կոչի տակ ստորագրություններ հավաքելու գծով՝ Սովետական Միությունում անցկացվող կամպանիայի հսկայական հաջողությունների փաստի վրա:

Զեկուցումն ավարտելուց հետո, մեկը մյուսի հետևից, ամբիոն են բարձրանում կոնֆերանսի պատգամավորները՝ գիտնականներ, գրողներ, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ստախանովականներ, Հոգաբանալից և կրթության նրանց ճառերը: Նրանք խոսում են սովետական ժողովուրդի անխորտակ կամքի մասին՝ բոլոր ուժերը տալու ամբողջ աշխարհում խաղաղության համար մղվող պայքարին: ՍՍՄ Միության Գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ Վավիլովին հաջորդում է գրող Պավլենկոն, ապա ելույթ են ունենում ՀԱՄԿԽ-ի քարտուղար Սոլովյովը, Մագնիտոգորսկի կոմբինատի պողպատ հալող Զախարովը, Լվովի մարզի Սոցիալիստական Աշխատանքի Հերոս Բաշտիկը, ՍՍՄ Միության Կերպարվեստի ակադեմիայի պրեզիդենտ Գերասիմովը, Ուգրեկական ՍՍՄ Գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ Սարիմսակովը: Բանաստեղծ Նաիրի Զարյանի ելույթով ավարտվում է կոնֆերանսի առաջին նիստը:

Հնկտեմբերի 17-ի առավոտյան և երեկոյան նիստերը նվիրված էին դարձյալ պատգամավորների ելույթներին: Յուրաքանչյուր պատգամավորի խոսքի մեջ արտահայտվում էր բոլոր սովետական մարդկանց միահամուռ կամքը՝ պաշտպանելու խաղաղությունը համայն աշխարհում և մերկացնելու:

Խաղաղության Համամիութենական
Երկրորդ կոնֆերանսի
հայկական պատվիրակությունը

պատերազմի հրձիգների հանցավոր պլանները:

Այդ օրը Վեհափառ Հայրապետը, Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Նորին Սրբություն Ալեքսի կողմից, Միտրոպոլիտ Նիկոլայ Կրուտիցկու և Ռուսաց Պատրիարքարանի գործերի վառավարիչ Հայր Կոլչիցկու միջոցով հրավեր է ստանում՝ շնորհ բերելու իր մոտ ճաշի: Ցերեկվա նիստից հետո, Նորին Վեհափառությունը, իր ուղեկիցների, ժամը 3.30 րոպեին ժամանում է Պատրիարքարան և սիրալիր ընդունվում Պատրիարք Ալեքսի կողմից:

Ծաղկերույթը, որին հրավիրված էին Ռուսական Սկեդեցու մի շարք բարձրատիճան հոգևորականներ, անցնում է ամենաշեղծ մտածական մթնոլորտում: Ծաղկերույթից հետո Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ է տալիս հյուրասեր տանտիրոջը: Շտապում ենք հյուրանոց՝ պատրաստվելու գնալ կոնֆերանսի նիստին:

Հոկտեմբերի 18-ի առավոտյան նիստում Վեհափառ Հայրապետը ցանկություն է հայտնում ելույթ ունենալ, որին սիրալիր ընդառաջում է նախագահությունը:

Վեհափառ Հայրապետը բարձրանում է ամբիոն. նա իր պարթև հասակով հարգանքի խոր զգացում է առաջացնում կոնֆերանսի բոլոր մասնակիցների մոտ: Բնմից հնչում էին Վեհափառ Հայրապետի ցասկոտ բառերը՝ ուղղված Ամերիկյան ներկա դեկավար մարդկանց, որոնք քրիստոնյայի կեղծ դիմակի տակ աշխատում են բոլոր երկրների մանր ազգությունների ազատությունը սահմանափակել կամ խապտո վերացնել և մյուս կողմից, տենդագին, պատերազմ են հրահրում:

Խորիմաստ էր ճառի այն հատվածը, որ Վեհափառ Հայրապետը տալիս էր մարդ առաքածի արժանիքները քրիստոնեական լուսաբանմամբ. «Քրիստոնեական կրոնը մարդուն համարում է տիեզերքի պատարելագույն էակը և տիեզերական կյանքի նպատակը. այդ տեսակետով է, որ Աստվածորդին ուղարկվում է աշխարհ, որպեսզի իր անձի գոհաբերությամբ փրկե մարդկությունը: Ուրեմն մարդը կրոնական աշխարհայացքով հանդիսանում է տիեզերական կյանքի կենսորոնական էակը, նորա նպատակը»:

Այնուհետև գուգահեռ անցկացնելով կրոնական և գիտական աշխարհայացքների միջև՝ Վեհափառ Հայրապետը շարունակում է.

«Այլ տեսակետ չունի նաև գիտությունը. մարդակային միտքը, որ ձգտում է հայտնաբերել տիեզերքի մեջ գոյություն ունեցող ուժերը, լուսաբանել տիեզերական կյանքի օրենքները և ճշմարտություններ հայտնա-

բերել, ինչու՞ համար: Եթե ոչ միայն նորա համար, որ այդ բոլորը ծառայեն մարդու կյանքը կատարելագործելու, բարելավելու և նորան երջանիկ դարձնելու: Եվ ուրեմն պատերազմի հրձիգները ի՞նչ բարոյական իրավունք ունին մարդու՝ այդ բարձրագույն էակի կյանքի հետ խաղալու, նորան բռնության, հակառակ իր կամքին, պատերազմի և այլ շահագործական նպատակների ծառայեցնելու: Ինչպե՞ս և ինչու՞ պիտի փոխարինեն նոքա ապագա պատերազմում մարդկության թափելիք արյունը, որ անփոխարինելի գանձ է և տիեզերքի բարձագույն բարիքն ու նպատակը»:

Նորին Վեհափառության ճառը մեծ տպավորություն գործեց բոլոր ունկնդիրների վրա և արժանացավ բուռն ծափահարությունների: Գառը վերջանալուց հետո նա ամբիոնից ցած է իջնում և մեր ուղեկցությամբ դիմում դեպի իր բազմաթիվ: Ընդմիջումից հետո բազմաթիվ պատգամավորներ մոտենում էին Վեհափառ Հայրապետին և շնորհավորում նրան՝ իր փայլուն ելույթի համար:

Հոկտեմբերի 18-ի երեկոյան նիստում կոնֆերանսը անցնում է օրակարգի երկրորդ հարցի քննարկմանը՝ խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսի պատգամավորների ընտրություններին: Մի շարք կազմակերպությունների առաջարկով, միահամուռ կերպով, ընտրվում է խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսի պատգամավորությունը՝ բաղկացած 65 մարդուց:

Միաձայն ընդունվում է հետևյալ որոշումը.

«Մենք, Սովետական Միության բանվորների, գյուղացիների և ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչներս, հավաքվելով խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային երկրորդ կոնֆերանսին, մեր լիակատար համերաշխությունն ենք հանձնում ամբողջ խաղաղության համար բոլոր մարտնչողների հետ, որոնք միավորվել են խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսի որոշումների ներքո:

«...Մենք խաղաղության կողմն ենք և պաշտպանում ենք խաղաղության գործը» — մեր մեծ առաջնորդ ընկեր Ստալինի այս խոսքերը հանդիսանում են մեր սոցիալիստական պետության առաջին պատվիրանը, այն խաղաղ տերության, որտեղ չկան և չեն կարող լինել ագրեսիայի կողմնակիցներ:

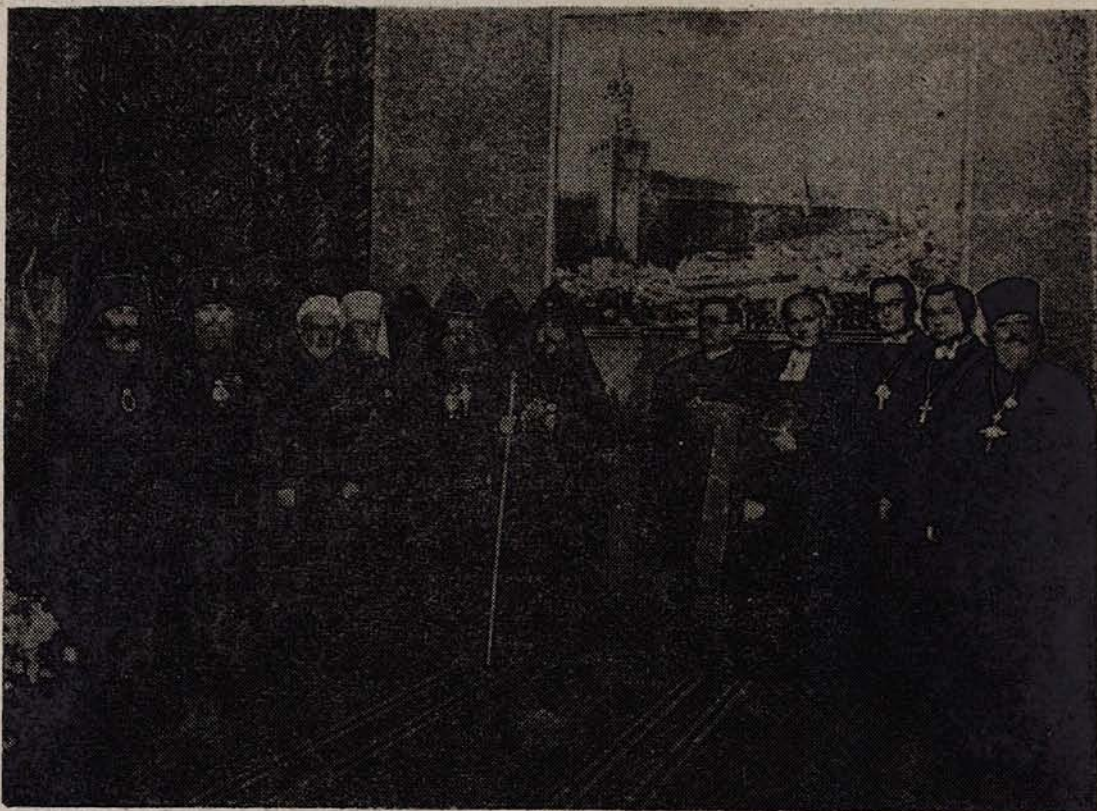
«...խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսը, արտահայտելով ամբողջ սովետական ժողովրդ-

դի կամքը, լիովին պաշտպանում է խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային կոնգրեսի Մշտական կոմիտեի Բյուրոյի Պրագայի սեսիայի որոշումները և Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսի իր ներկայացուցիչներին հանձնարարում է՝

1. հայտարարել, որ ամբողջ սովետական ժողովուրդը անշեղորեն նվիրված է խաղաղության գործին, պատրաստ է հաստատա-

3. հայտարարել, որ խաղաղության համար բոլոր մարտնչողների հետ միասին մենք պահանջում ենք կրճատել սպառազինության բոլոր տեսակները և գործուն վերահսկողություն սահմանել ատոմային զենքի արգելման ու սպառազինության կրճատման նկատմամբ.

4. պահանջել դատապարտելու զինված ագրեսիան և ժողովուրդների ներքին գործե-

Խաղաղության կողմնակիցների Համամիաբնական երկրորդ կոնֆերանսի կղերական պատվիրակները

կամորեն ու վճռաբար բոլոր երկրներում խաղաղության բոլոր կողմնակիցների հետ ձեռք ձեռքի տված պայքարել պատերազմի սպառնալիքը կանխելու, կայուն ու երկարատև խաղաղություն ապահովելու համար.

2. հաստատել, որ սովետական ժողովուրդը անհողորդ կերպով պահանջում է արգելել ատոմային զենքը, որպես ագրեսիայի և մարդկանց մասսայական ոչնչացման զենք, և պատերազմի հանցագործ հայտարարել այն կառավարությանը, որն առաջինը կգործադրի այդ զենքը.

րին դրսից միջամտելու կոնգրեսում զայրագին բողոք հայտնել ընդդեմ ամերիկյան զինված ագրեսիայի Կորեայում, ընդդեմ ամերիկյան ինքնաթիռների կողմից Կորեայի խաղաղ բնակչության բարբարոսական ուժերակոծումների, կոչ անել երկրագնդի բոլոր ազնիվ մարդկանց՝ պահանջել անհապաղ դադարեցնելու պատերազմը Կորեայում և դուրս բերելու օտարերկրյա բոլոր զորքերը.

5. պահանջել ամենախիստ կերպով արգելելու նոր պատերազմի պրոպանդանդան

և պատասխանատվության ենթարկելու այդ պրոպագանդայում հանցավորներին: Կոնգրեսում առաջարկ մտցնել պատերազմի հրձիգների ցուցակ կազմելու մասին, որպեսզի աշխարհի բոլոր ժողովուրդները ճանաչեն այդ շարագույն հանցագործներին ու պրոգրեսիվ մարդկության թշնամիներին: «Մենք, հաղաղության վոլանտյերների Համաժողովենական, երկրորդ կոնֆերանսի

հաղթի պատերազմին: հաղաղությունը կհաղթի պատերազմին»:

Այս քննարկվում է օրակարգի երրորդ հարցը՝ հաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի ընտրությունները:

Կոնֆերանսը միաձայն ընտրում է հաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի կազմը՝ 110 մարդուց, որոնց թվումն է նաև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

Վեհափառ Հայրապետը և Վահան Մրբազանը
կոնֆերանսի դահլիճում

մասնակիցներս, խաղաղության բոլոր կողմնակիցներին կոչ ենք անում անդուլ կերպով բազմապատկել և համախմբել իրենց շարքերը: Մենք նրանց կոչ ենք անում միավորել իրենց ջանքերը՝ հզոր և միահամուռ գործողություններով պատերազմի հրձիգների մեքենայությունները վիժեցնելու համար:

«Մենք հաստատորեն, համատարած ենք, որ խաղաղության ուժերը պատերազմի ուժերից ավելի հզոր են: Խաղաղությունը պետք է

նորին Վեհափառություն S. S. Գեորգ Զ.ը:

Կոնֆերանսի մասնակիցները մեծ խանդավառությամբ ընդունում են ողջուն՝ ուղղված մեծ առաջնորդ, սովետական ժողովրդի բոլոր հաղթանակները կազմակերպող և ոգեշնչող, խաղաղության մեծ դրոշակակիր գեներալիսսիմուս ՍՏԱԽԻՆԻՆ:

Դահլիճում առաջ է գալիս բռնն օվացիա ի պատիվ Ստալինի:

Նախագահը Խաղաղության կողմնակիցնե-

րի Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսը հայտարարում է փակված:

Վերջում տեղի է ունենում համերգ, որին մասնակցում են մայրաքաղաքի դերասանական լավագույն ուժերը:

Հոկտեմբերի 19-ի երեկոյան, փոխայցելության կարգով, «Մոսկվա» հյուրանոցը ժամանեց Նորին Սրբություն Պատրիարք Ալեքսին, արժանաշնորհ Հայր Կուլիցկու ուղեկցությամբ, որին անհնայն արժանավորությամբ ընդունեց Վեհափառ Հայրապետը: Բարեկամական զրույցն ու հյուրասիրությունը տևեց մոտ երեք ժամ, որից հետո հյուրերը, ըստ ամենայնի գոհ, հրաժեշտ տվին Նորին Վեհափառությանը և մեկնեցին:

Ամսի 20-ին մենք կատարեցինք մի շարք զրոսանքներ քաղաքում:

Հոկտեմբերի 21-ին, Նորին Վեհափառության մեկնելու օրը, անհրաժեշտ համարվեց այցելել Ռուսաց Պատրիարքարանը, ուր մեզ սպասում էր Նորին Սրբություն Պատրիարք Ալեքսին. Ս. էջմիածինն այցելելուց հետո նա բարեկամական այնպիսի ջերմ զգացմունք էր տաժում դեպի Վեհափառ Հայրապետը, որ կարելի էր նկատել նրա խոսակցության յուրաքանչյուր բառից: Ժամանակը շատ կարճ էր. պետք էր շտապել հյուրա-

նոց, պատրաստություններ տեսնել՝ կայարան մեկնելու:

Նորին Սրբություն Պատրիարք Ալեքսին, ի նշան իր գոհունակության, Վեհափառ Հայրապետին նվիրում է մի գեղեցիկ գավազան, ինչպես և նրա ուղեկիցներին հանձնում հատուկ նվերներ՝ իրենց դիրքին և պաշտոնին վայել: Վեհափառ Հայրապետը գոհունակությամբ հրաժեշտ է տալիս Նորին Սրբություն Ալեքսին, Ռուսաց մեծ Եկեղեցու արժանավոր զահակալին:

Այդ օրը մասնավոր մի քանի գործեր կարգադրելուց հետո, մեկնեցինք կայարան: Նորին Վեհափառությանն ուղեկցելու համար կայարան էին եկել մի շարք անձինք տեղի հայկական շրջանից և Ռուսաց Պատրիարքարանից, որոնք Վեհափառ Հայրապետին առաջնորդում են դեպի գնացքը և բաժանվում շոգեքարշի վերջին սուղոցից հետո:

Աննկատելիորեն անցավ վերադարձի երեք օրը: Հոկտեմբերի 24-ի ցերեկը ժամանեցինք Թբիլիսի և գիշերեցինք այնտեղ: Հաջորդ օրը, հոկտեմբերի 25-ին, ավտոմեքենայով նորից, նույն հիմաքանչ ճանապարհով, վերադարձանք և նույն օրը երեկոյան հասանք Երևան, իսկ այնտեղից՝ Ս. էջմիածին:

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ԵԼՈՒՅԹԸ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ

Մենք՝ որպես Պետ Հայ Եկեղեցու, համայն Հայ հավատացյալ ժողովուրդի և Հայ Հոգևորականության հայտնում ենք Մեր գոհունակությունը Խաղաղության կողմնակիցների Խորհրդային կոմիտեին՝ Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսի կազմակերպության համար:

Հայտնում ենք նաև Մեր հարգալից ողջույնը Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական սույն երկրորդ համաժողովի պատգամավորներին:

Մեծահարգ պատգամավորներ,

Այժմ պիտի հնչե Զեր ականջին ի թիվս մյուս բաղմաթիվ ժողովուրդների, նաև Հայ հավատացյալ ժողովուրդի ձայնը: Նա պիտի հնչե այս ամբիոնից Հայ հնադարյան նկեղեցու ալեգարդ Հայրապետի լեզբով:

Այսօր ամբողջ աշխարհը ալեկոծ վիճակի մեջ է. միջադեպային դրությունը չափազանց հուզումնալից մոմենտներ է ապրում: Պատճառը՝ Ամերիկայի և մի քանի եվրոպական

պետությունների բռնած ընթացքն է՝ Ասիայի, Աֆրիկայի և այլ երկրների ժողովուրդների դեմ, որոնք ընդդիմանում են Նոցա քաղաքականության և պայքարում իրենց անկախության և ազատության համար:

Այս հարցի լուծման համար երկու ծրագիր կա հրապարակի վերա. մեկը գրխավորում և դեկլարարում է Ամերիկան, իսկ մյուսը՝ Խորհրդային Միությունը:

Ամերիկան խուսափում է միջպետական վիճելի հարցերը խաղաղ ճանապարհով՝ Միափորված Ազգերի Կազմակերպության միջոցով լուծել. ընդհակառակը, ձգտում է ոչընչացնել այդ Հաստատությունը, նպատակ ունենալով ազդեալիան առավել ևս զորացնել և համառոտաբար հային պատերազմի ահազանգը տալ: Այս ծրագրի վարձանական նպատակն է տիրել աշխարհին: ստրկացնել ժողովուրդներին և Նոցա աշխատանքով հարստանալ:

Երկրորդ ծրագիրը Խորհրդային Միության

ծրագրին է, որ առաջարկում է նոր պատերազմի վտանգը խաղաղ վերացնել և տեղական խաղաղություն հաստատել ամբողջ աշխարհում:

Անողջ մտքի, բարի կամքի և մարդասեր հոգու տեր մարդիկ, որոնք բացարձակ հեծամասնություն են կազմում, ինչպես հաստատում են Ստոկհոլմի Կոչի տակ դրված ստորագրությունները, որոնք այսօր մոտ 500 միլիոնի են հասել, կողմնակից են խորհրդային Միության ծրագրին և հակառակ են պատերազմին:

Նվ ինչպե՞ս կարող է այլապես լինել, քանի որ դեռևս մարած չեն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հաշմանդամների և որրացած մարդկության մշտերի ու ցավերի հառաչները, տեղա մարած չեն ամենուրեք բողոքաբանական հրդեհները, դեռևս վերանորոգված չեն պատերազմի հետևանքով կատարված ավերոտմաները, դեռևս ցամաքած չեն մարդկության թափած արյան հեղեղները, և ահա պատերազմի հրձիգները հրահրում են նոր պատերազմ՝ նոր մշտերի, նոր ավերոտմաների, նոր արյունահեղության ու նոր տառապանքների աղբյուր բանալով երժախտապատ մարդկության առաջ:

Չպիտի՝ թուլլատրել:

Խաղաղության բարեկամների ուժը ամսահաման է. բարի կամքի տեր ամբողջ մարդկությունը հարել է խաղաղության և շրջապատել խաղաղության դրոշակակիր խորհրդային Միությունը, նորա ղեկավարությամբ պայքարելու համար պատերազմի հրձիգների դեմ, որպեսզի Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ակնկալած իր հույաների արդարույթը տեսնեն և նորա բարիքները վախճեն:

Պատերազմը չպիտի թուլլատրվի նաև այն պատճառով, որ ցարդ մարդու արժանիքը չափազանց թերազնահատված է: Քրիստոնեական կրոնը մարդուն համարում է տիեզերքի կատարելագույն էակը և տիեզերական կյանքի նպատակը. արդ տեսակետով է, որ Աստվածորդին ուղարկվում է աշխարհ, որպեսզի իր անձի զսհաբերությամբ՝ փրկեն մարդկությունը. ուրեմն մարդը կրոնական աշխարհայացքով՝ հանգիստանում է տիեզերական կյանքի կենտրոնական էակը, նորա նպատակը:

Այլ տեսակետ չունի նաև գիտությունը. մարդկային միտքը, որ ձգտում է հայտնաբերել տիեզերքի մեջ գոյություն ունեցող ուժերը, լուսաբանել տիեզերական կյանքի օրենքները և ճշմարտություններ հայտնաբերել, ինչու է համար նմի ոչ միայն նորա համար, որ այդ բոլորը ծառայեն մարդու

կյանքը կատարելագործելու, բարեկալելու և նորա երջանիկ դարձնելու: Նվ ուրեմն պատերազմի հրձիգները ի՞նչ բարոյական իրավունք ունին մարդու՝ արդ բարձրագույն էակի կյանքի հետ խաղաղու, նորա բռնության մեջ, հակառակ իր կամքին, պատերազմի և այլ շահագործական նպատակների ծառայեցնելու: Ինչպե՞ս և ինչու՞ վ պիտի միտքիս նորա ապագա պատերազմում մարդկության թափելիք արյունը, որ անպիտանությունից զանձ է և տիեզերքի բարձրագույն բարիքն ու նպատակը:

Աշխարհում խաղաղությունը տեղական դարձնելու և պատերազմը ընդմիջող վերացնելու նպատակով՝ խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային կոնգրեսի Մըշտական կոմիտեն դրել է մեր առաջ՝ այս Համաժողովենական կոնֆերանսի առաջ՝ հետևյալ կոնկրետ առաջարկները, որ նույն կատարմամբ վերաբերմունք ցույց տան ներկա պատգամավորները իրենց ուղարկող ժողովուրդների կողմից. «Մենք պահանջում ենք անպայմանորեն արգելել ատոմային զենքը՝ որպես ահաբեկության և մասսայական ոչնչացման զենք: Մենք պահանջում ենք սահմանել միջազգային խիստ վերահսկողություն — կոնտրոլ — այս որոշման դրած պայման համար: Այն կատարվողությունը, որ առաջինը կգործադրեն, որե՛կ երկրի դեմ, ատոմային զենք, կհամարենք նորա մեղապարտ հանդեպ մարդկության և կձանաչենք՝ որպես պատերազմական հանցագործ: Մենք հրավիրում ենք աշխարհի բոլոր բոլոր կամք ունեցող մարդկանց՝ ստորագրել այս կոչի տակը:

Մեծ հաճությամբ և զոհունակությամբ, իշարա այլ ժողովուրդների, իրազեկ եղավ նաև Հայ ժողովուրդը խաղաղության կողմնակիցների Համաժողովենական երկրորդ կոնֆերանսի հրավերին, որը նոր ուժով պիտի հնչեն միլիոնավոր խորհրդային մարդոց ձայնը, որոնք անդադար պայքարում են խաղաղության հաղթանակի համար՝ ընդդեմ պատերազմի հրձիգների:

Հայ ժողովուրդը, որ դարերի ընթացքում ամենից ավելի ճաշակել է տառապանքների ամենատեսակ դառնություններ, որի համար և «բազմաշարքար» մականունն է ստացել, նա՞ զր հին դարերում ենթարկվել է հուսմանական և պարսկական հարձակումներին և կրել նրանց աննկարագրելի հալածանքները, միջին դարերում՝ արաբական, տեյլուկյան, մոնղոլական և այլ վայրագ ազդերի ավերի, թալանի, հրդեհումների և քաններորդ դարի առաջին քաղաքում, Առաջին համաշխարհային պատերազմի ըն-

թացքում, մեկ միլիոնից ավելի զոհեր տվել թյուրքիայում, և՛ ազգովին խողխողումներից ազատվելու համար՝ երկու միլիոնից ավելի արտագաղթ է տվել՝ ամառյի թողնելով իր սիրած նվիրական դարավոր հայրենիքը և անտե՛ր՝ իր ստեղծած կուլտուրական հուշարձանները, դրո՛նք այսօր անխղճորեն ոչնչացվում են հայի հիշատակը խալած անկեացնելու հպատակով։ Նա, որ սիրել ու փառված է խաղաղությանը իր ամբողջ կյանքում և այդ խաղաղ ժամանակաշրջաններում ստեղծագործել է և իր ստեղծագործական համեստ լուսման մուծել մարդկային մշակույթի պանծարանը։ Նա՝ որ մշտապես աղոթել է «Լիակն խաղաղությանն սոսկեալն աշխարհի», նա այլ պատասխան չունի տալու, եթե ոչ՝ անկցի պատերազմը, կենցեց խաղաղությունը, և իր ձայնը տալիս է խաղաղության կողմնակիցների կոնֆերանսի Մշտական կոմիտեի մշակած վերոհիշյալ չորս առաջարկներին։

Այլև Հայ Ժողովուրդը անկարող է անտարբեր մնալ տեմեկելով Կորեայի խաղաղասեր բնավորության տեր և հին կուլտուրա ունեցող մի ժողովրդի կրած աննկարապրելի տանջանքները քրիստոնյա Ամերիկայի անթույլատրելի և գաղա՛նաբարո՛ ուրա-կոծումների երեսից, որի հետևանքով երկիրն ավերակների կույտ է դարձել։ Իմ այս բոլորը կատարվում է միայն նրա համար, որ Կորեայի ժողովուրդը խիզախորեն պայքարում է իր իրավունքների պաշտպանության համար և ազգովին միանալու և ամրապահ ու ազատ պետություն դառնալու նպատակով։ Նույն վիճակը տիրում է նաև Ինդոնեզիայում, Չինաստանում, Աֆրիկայում և այլ վայրերում։

Հայ Ժողովուրդը՝ աշխարհի բոլոր ազնիվ մարդկանց նման՝ լցված է ասելությանը և զայրույթով և իր հոգու ամբողջ զորությամբ փողփողում է Ամերիկայի և արևմտյան եվրոպական պետությունների անթույլատրելի վայրագ վերաբերմունքի դեմ։ Այլև խղճողում է Համաժողովնական կոնֆերանս-

սին՝ դիմել առաջիկա Համաշխարհային երկրորդ կոնգրեսին՝ պահանջելով, որ ամեն միջոց ի գործ դնի հիշատակած երկրներից օտար զորքերը հանելու՝ հնարավորություն տալով նոցա տեր դառնալու իրենց սեփական երկրին և ինքնովին տնօրինելու իրենց ներքին տարաձայնությունները։

Այսօր ամբողջ աշխարհում, միլիոնավոր մարդիկ աչքերը սեռեղ են հորհրդային Միության մեծ դեկավարի, խաղաղության անզուգական զորակակիր հանճարեղ Ստալինի վերա։ Եվ շեն սխալվում։ Նա՝ որ իր հանճարեղ մտքի խոհուն ծրագրերով և հորհրդային Միության ժողովուրդների անձնվեր ու համերաշխ գործունեության շնորհիվ շահեց Երկրորդ Համաշխարհային ահեղ պատերազմը և հաղթանակը տարավ նորագույն տեխնիկայով զինված զերմանական նացիզմի և Ֆալստական իմպերիալիզմի դեմ, նա՝ որ կառուցում է աշխարհի մեծագույն հիդրո-էլեկտրակայանները Վոլգայի և Դնեպրի վրա, շինում է հսկայական ջրանցքներ Թուրքմենիստանում, Ուկրաինայում և Ղրիմում, ժամանակակից և գալիք սերունդների համար երջանկության աղբյուրներ ստեղծում։ Նա՝ աջակից ունենալով հորհրդային Միության անձնվեր, ջանասեր ու հաստատակամ ժողովուրդներին, այլև մի շարք դեմոկրատիկ պետություններ և անթիվ անհամար խաղաղության ու ազատության գաղափարով տարված՝ ճշմարիտ բարեկամներ, հակառակ անդու-ամերիկյան աղբիսիվ, ձգտումների, նա անշուշտ կտանի նրա արհաղթանակը և խաղաղության գաղափարը ընդմիշտ կիրշխե աշխարհում՝ հերջանկություն մարդկության։

Իսկ մենք՝ Հոգևորականներս՝ մաղթում ենք Փրկին, որ այցի ելնե աշխարհի հղորների երեսից տառապող մարդկությանը և իր խաղաղաբեր Աջ տարածն նորա փրոա, ինչպես երբեմն իր սիրած աշակերտների վերա, շնորհելով նորան խաղաղություն և ազատություն։

ԵՐԵՔ ԻՆՔՆԱՆԿԱԽ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՊԵՏԵՐԻ ԴԻՄՈՒՄԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ

**ՌՈՒՄԻՆԱՀԱՅ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀՈԳԵՇՆՈՐՀ ՎԱԶԳԵՆ Ծ. Վ.Ի
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ**

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԵՈՐԳ Զ.

ԷԶՄԻԱՍԻՆ

Մխիթարության և ոգևորության զգացումներով տոգորվեցան իմ և մեր հավատացյալների հոգիները, կարդալով այն սրտաշարժ Կոչը, որը օգոստոսի 5-ին Ձերդ Վեհափառության, Համայն Ռուսիո Պատրիարք Արեքսիի և Համայն Վրաստանի Կաթողիկոս Կալիստոսի հետ միասնաբար ուղղած էր աշխարհի բոլոր քրիստոնյաներին խաղաղության պաշտպանման համար ընդդեմ բոլոր նրանց, որոնք դավեր կնյութեն ժողովուրդների կյանքի խաղաղ զարգացման դեմ: Որպես խոնարհ սպասավոր Հայ Եկեղեցու և Ձերդ Վեհափառության, և հարազատ զավակ հայ ժողովրդի, որ այնքան կարիք ունի շինարար խաղաղ կյանքի, և որպես համատու-

րիմ լատիներացի Ռումինական Ժողովրդական Ռեսպուբլիկայի, մեր բոլոր հայատացյալների հետ կաղոթենք ու կգործենք Ձերդ Վեհափառության խմբավորած Կոչին սերտ ու ներդաշնակ գործակցությամբ, Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցվո առաջ տանելով մեր աշխատանքը, Ռումինական Ժողովրդական Ռեսպուբլիկայի կողմից մեջ, խաղաղության պաշտպանման և ամրապնդման համար պայքարող բոլոր պարկեշտ մարդկանց կողքին:

Ձերդ Վեհափառության ամենախոնարհ
որդի՝ Թեմի առաջնորդ

ՎԱԶԳԵՆ Ծ. Վ.Ի. ԲԱԼԳՋՅԱՆ

**ՇԻԳԱԿՈՅԻ ՀԱՅՈՑ ՀՈԳԵՎՈՐ ՀՈՎԻՎ ՎԱՀՐԱՄ Ծ. ՎԱՐԴ.
ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ,
ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՀՅԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ**

**ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅՈՒՆ-ՏԵՐ ՏԵՐ ԳԵՈՐԳ Զ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՎ
ՍԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

ԷԶՄԻԱՍԻՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Վեհափառ Տեր,
Ձեր Վեհափառության անվան տունի առթիվ, Շիգակոյի համայնքին և իմ կողմից, կիսովսամ շնորհավորել զՁեզ, և մաղթել եր-

ջանիկ, առողջ, երկար տարիներ, հովվելու վտարանդի հոտը, որ միշտ կարոտը կզգա լսելու իր սիրելի Հայրապետին հայրական սրտաբուխ պատգամն ու խոսքը:

Վեհափառ Տեր, յառաջիկա կիրակի՝ հոկտեմբեր 1, համայն Շիրակոյի հայ գաղութը, հրավիրված Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, պիտի մատուցանեմք Ս. Պատարագ, և հանդիսավոր մասնավոր մաղթանք, վասն արեւշատության Ձեր Ս. Օծովյան, և մեր արտաբուխ աղոթքներով պիտի խնդրեմք Բարձրալին որ Ձեզի պարգևե առողջ, երկար տալիներու ջարդ մը, որպեսզի Հայ Ազգը և Հայ եկեղեցին մշտապես ու երկար վայելեն Ձեր խմայտուն Շայրական հորորներն ու խոսքերը:

Վեհափառ Տեր, Շիրակոյի փոքրաթիվ հայ համայնքը խորապես կըմբռնե այն սիրելիքի շանքերը աշխարհի խաղաղության հա-

մար, որ կկատարվին Ձեր Սրբության կողմի: Երանի թե ամենուրեք արձագանքեն Ձեր խաղաղության մաղթանքները, և համայն աշխարհ, ազատ ամերիչ պատերազմի մղձավանջե, պարսպեր իր շինարար խաղաղ աշխատանքին:

Վեհափառ սիրելի Հայրապետ, որդիական խորին ակնածանոք մատչելով ի համբույր Ս. Աշուղ, և, հայցելով Ձերդ հայրական օրհնությունները՝

Հոգեւոր հովիվ Շիրակոյի համայնքին՝

ՎԱՀՐԱՄ Ս. ՎՐԴ. ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆ

Սեպտեմբեր 25, 1950

Շիրակ, ԻԱ.

Կ Ո Չ

ԷՍՏՈՆԱԿԱՆ ՍՍՌ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ - ԼՈՒՏԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹՅԱՆ ՍԻՆՈԴԻ՝ ՈՒՂՂՎԱՍԺ ՈՂՋ ԱՇԽԱՐՀԻ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻՆ

«Խաղաղութիւն ձեզ». ա՛յսպես ողջունեց մեր Փրկիչ Հիսոսա Քրիստոսը առաքյալներին: Տերը, որ միշտ եղել է, կա և այժմ և վրինի հովիտներնայս, և այժմ ևս նա խաղաղություն է պարգևում: Նրա հետևողների խնդիրն է՝ վրեժ և ատեղծագործել այդ խաղաղությունը: Եթե մենք չենք ցանկանում հրաժարվել երկնային ժառանգությունից, ապա մենք պարտավոր ենք աշխատել հանուն խաղաղության, մարդկանց և ժողովուրդների միջև:

Այժմ, երբ խաղաղության թշնամիները պատրաստվում են նոր կատաղի պատերազմի՝ այդ պատրաստությունը ծածկելով ժողովուրդներին պաշտպանելու և նրանց օգնելու քեզեցիկ խոսքերով, ահում և ընդհանրվում է խաղաղության կողմնակից մասնաւորների թիւը, որի մեջ մտնում են քաղաքի կամքի տեր բոլոր մարդիկ՝ անկախ իրենց քաղաքական և կրոնական համոզմունքներից:

Մույն թվի մարտ ամսում էստոնական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուսերական եկեղեցու Արքեպիսկոպոսության Սինոդը միաձայն միացավ խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային կոնգրեսի Մշտական կոմիտեի Ստոկհոլմյան սեփական որոշումներին: Բոլոր հավատացյալները, իրենց հովիվներով մտան խաղաղության համար մարտնչողների

շարքերը, ատորագրել են Ստոկհոլմյան կոդը և արտահայտում են ողջ աշխարհի բոլոր հատարակ մարդկանց կամքը և ձգտումը, որն ուղղված է ընդդեմ խաղաղ բնակչությանը ոչնչացնող սարսափելի զենքի և ընդդեմ խաղաղության թշնամիների, Մեր եկեղեցին, մեր երկրի և ժողովրդի հետ միասին, տուժեց անցյալ պատերազմում, և այժմ ատեղծագործե աշխատանքի ուրախությամբ է համակված իր ժողովրդի հետ միասին, որը բուժում է իր այն վերքերը, որոնք հասցրել է պատերազմը: Մեր եկեղեցին, որ գնահատում է կյանքը որպես աստվածային անծաղյան պարգև, չի կարող լուռ նայել նոր պատերազմի պատրաստության վրա, որի հետևանքով ծայր ատորհան պշտառանա ժողովուրդների և եկեղեցիների հարստահարությունները, որոնք մատնացույց են արված Հայտնության մեջ:

Ավետարանական-Լուսերական եկեղեցու Արքեպիսկոպոսության Սինոդը միանում է Ռուսաստանի, Վրաստանի և Հայաստանի եկեղեցիների Պատրիարքների օգոստոսի 5-ի կոչին՝ ուղղված բոլոր քրիստոնյաներին՝ խաղաղության, արտական ցեղերը արգելելու, մասին և պատերազմի հանցագործ ճանաչելու այն պետությանը, որն առաջինը կգործադրի այդ զինքը:

Մեր նվեղեցիկ նախորդ և ներկա կիրակնօրյա աղոթքի՝ Վահիթի մեզ պատերազմից և արյունահեղությունից՝ խոսքերով է ցանկություն հայտնում, որպեսզի խաղաղությանը կարելի լինի փառաբանել հրկնային թագավորությունը, աշխատել հնազանդությանը։ Ըստ աստվածային կամքի։ Այդ պիտի լինի նվիրական ցանկություն և աշխատանքի ու աղոթքի հիմքը բոլոր քրիստոնյաների համար։

Մենք մշտամբում ենք ամերիկյան ազգասիրան Կորեայում, որպես ոչնչացնող պատերազմի ծավալման փաստացի ակտիվոր և կոչ ենք անում ողջ աշխարհի բոլոր քրիստոնյաներին ձայն բարձրացնել՝ պահանջելով վերջ տալ անպաշտպան բնակչության ոչնչացմանը և պատերազմին Կորեայում, որի ընդարձակումը սպառնալիք միջազգային անվտանգությանը։

Թող այն եկեղեցիները, որոնց պատկանում են անդամ գործիչները, այն մարդիկ, որոնք որոշում են խաղաղության և պատերազմի հարցերը, հիշեն որ իրենք մկրտված են և որպես քրիստոնյաներ պատասխանատու են այն քայլերի համար, որ իրենք մտադրվում են անել։ Թող նրանք մտածեն՝ այդ չի՞ հանդիսանա արդյոք լողորդի վզին յգնության պատրվակով ձգած ժողովրդի այն թուղ, որը վերջ է վերջո կխեղդի լողորդին, անկախ նրանից, թե հանդիսանում է արդյոք նա ընդհանրապես խեղդվող։

Մենք դիմում ենք ինչպես ավետարանչական բոլոր հավատացյալներին, որոնց համար մեր վերջրած դիրքը պիտի որ հայտնի

լինի, այնպես և կաթոլիկներին, որոնք գուցե ենթադրում են, որ մենք վախենում ենք մահից և ոչնչացումից։ Եթե մենք իրոք վախենալիք մահից և ոչնչացումից, մենք հատուտուն չէինք կանգնի մեր սկզբունքների վրա, որը հավատացյալների համար հանդիսանում է երկնային նախադրուր։ Մեզ համար թանկ է խաղաղ աշխատանք ցանկացող մարդկանց կյանքը։ Աստուծո անունով մեր ունեցած հենց այդ պատասխանատվությունից ելնելով, մենք կոչ ենք անում բոլոր քրիստոնյաներին հոգեկան ողջ ուժով աջակցել՝ միավորվելու և ձուլվելու բարոյական մի միասնության մեջ, աշխատելով մարդկության փրկության համար նոր պատերազմի սպառնալիքից, որ սակելի արյունահեղ կլինի, քան նախորդը։

Մենք կոչ ենք անում հոգևորականներին և հավատացյալներին աջակցել, աղոթել խաղաղության համար։ Թող չբաժարի այդ աղոթքը ամբողջ աշխարհում, և թող նա դառնա առաջնորդող ողջ կյանքի և աշխատանքի, — մենք օրհնում ենք բոլոր նրանց, որոնք աշխատում են և ցանկանում են աշխատել խաղաղության մեջ։ Մենք օրհնում ենք ամեն տեսակ աշխատանքներ և ամեն տեսակ գործունեություններ, որն ուղղված է խաղաղությունը սպառնալիքի և պաշտպանելու համար։

Հավատացյալ եկեղեցու Արքեպիսկոպոսության Սինոդի կողմից՝
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԻՅՎԻՏ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈ ՀԻՆԾԻՍԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԵՏԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Հինծխական Արքեպիսկոպոսությունը, որը հանդիսանում է ՍՍՌՄ-ի բոլոր հինծխականների կենտրոնը, միանում է Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարքի և Վրաց և Հայոց Պատրիարքների դիմումին, որը հրատարակված է 1950 թվի օգոստոսի 6-ին։

Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Արքեպիսկոպոսությունը իր կողմից կոչ է անում բոլոր քրիստոնյաներին, առանձնապես հինծխականներին, ուժեղացնել պայքարը խաղաղության համար, որովհետև այդ գործը սուրբ գործ է, ինչպես ասել է մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսը՝ «խաղաղութիւն դիմ տամ ձեզ, զխաղաղութիւն զիմ թողում ձեզ»։

Թող անհիմն լինեն պատերազմի հրդիպները՝ սատանայի ծառաները, որոնք առաջնորդ անելով անձնական շահադիսական ցանկությունները, փորձում են մարդկությունը դեպի նոր սարսափելի սպառնդի մեջ քաշել։

Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Հինծխական Արքեպիսկոպոս՝ ԻՐԻՆԱՐԻՆ
Հինծխական Եպիսկոպոս՝ ՆԻՐՈՆԻԻ
Հինծխական Եպիսկոպոս՝ ՀՈՎՍԵՓ
Հինծխական Եպիսկոպոս՝ ՅԼԱՎԻԱՆ
Ավագ Քանաճա՝ ԿՈՐՈՅՈՎ
Պատասխանատու ֆաբրիկալոր և Արքեպիսկոպոսության գործերի կառավարիչ՝
ԱՐՐԻԿԱՍՈՎ

ՍՍՌՄ ԱԴՎԵՆՏԻՍԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԵՏԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կարդալոյ Երեք Եկեղեցիների Պետերի դիմումը բոլոր քրիստոնյաներին՝ պայքարելու խաղաղության համար ամբողջ աշխարհում, մենք, ՍՍՌՄ Ադվենտիստական 7-րդ օրվա քրիստոնյաներս, ուրախությամբ տալիս ենք մեր դրական պատասխանը և միացնում ենք մեր ձայնը այդ ազնիվ և մարդասեր կոչին։ Մեր կողմից նմանապես դիմում ենք բոլոր հայատաղյալներին՝ դրաներից խաղաղության բարի քրիստոնեական հասկացությունը ո՛չ միայն խոսքով, այլ և կյանքում, և բոլոր ջանքերը գործ դնել խափանելու վերահաս և որ աստուծական պատերազմը, որը սպառնում է ոչնչացնել ո՛չ միայն նյութական արժեքները, այլև ողջ մարդկության բարոյական արժանապատվությունը։

Խաղաղության համար ձգտելը և երկրի

վրա ճշմարտություն հաստատելը քրիստոնեական կրոնի էությունն է հանդիսանում, որը հաստատվում է առաքյալի կոչով. «Եղբարք, որ ինչ ճշմարտութեամբ է, որ ինչ պարկեշտութեամբ, որ ինչ արդարութեամբ, որ ինչ սրբութեամբ, որ ինչ սիրով, որ ինչ համբաւ բարեաց, որ ինչ քաջութեամբ, որ ինչ գովութեամբ՝ զայն խորհիշիք, Զոր ուսարուքն եւ ընկալարուք եւ լուայք եւ տեաք յիս՝ զայն արարէք. եւ Աստուած խաղաղութեան եղիցի ընդ ձեզ» (Թուղթ առ Փիլիպեցիս, Դ, 8—9)։

Ադվենտիստական 7-րդ օրվա Համամիութենական Խորհրդի Նախագահ՝

ԳԻՒԳՈՐԵՎ
Նախագահի տեղակալ՝ ՄԱՅԱՆՈՎ
Քարտուղար՝ ՀԱՆԱԶԵՎ
Անդամ՝ ՄԵՆՆԻԿՈՎ

ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ՄԿՐՏՁԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԵՏԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համամիութենական Ավետարանական Քրիստոնյա Մկրտչականների Խորհուրդը, որ ներկայացնում է ավետարանական երեք ուղղության միավորում — ավետարանական քրիստոնյաների, մկրտչականների և այսպես կոչված հիսուսականների — կարդալով Ռուսաց, Վրաց և Հայոց Եկեղեցիների Պետերի դիմումը՝ ուղղված աշխարհի բոլոր քրիստոնյաներին, որը տպագրված է ընթացիկ տարվա օգոստոսի 6-ին, ամբողջապես ընդունում է այն, որպես ժամանակակից կոչ, ուղղված բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիներին՝ խաղաղության պաշտպանության համար, և ջերմորեն միանալով նրան, իր կողմից հայտարարում է։

Մենք ապրում ենք բացառիկ ժամանակ, երբ ողջ մարդկության շրջանում տեղի է ունենում աննախընթաց պայքար պատերազմի և խաղաղության ուժերի միջև։

Պատերազմ թե խաղաղություն — ահա այն առանցքը, որի շուրջը պտտվում է ժամանակակից մարդկության պատմությունը։

Պատերազմ թե խաղաղություն — ահա այն հարցը, որը որոշում է ոչ թե մի որևէ ժողովուրդ, այլ ամբողջ մարդկությունը։

Պատերազմ թե խաղաղություն — այդ սահմանագծող հարց է, որը ներկա ժամանակում ողջ մարդկությանը բաժանում է երկու բանակի — պատերազմի բանակի և խաղաղության բանակի։

Միջանկյալ բանակը չի կարող տեղ ունենալ։ Պատերազմ կամ խաղաղություն — ընտրել կարելի է միայն մեկը, և ընտրությունը պիտի անի ամեն մի մարդ, ամեն մի ժողովուրդ, ամեն մի եկեղեցի, ամեն մի քրիստոնյա մարդ կամ կին։

Եվ թվում է թե, ընտրությունը դժվար — չէ քրիստոնյա եկեղեցիների համար, որոնց ուսուցիչն է հանդիսանում խաղաղության ճշգրտ խոստան՝ Քրիստոսը (Մատթ. Թ, 6)։

Պատերազմի բանակը պատրաստում է համաշխարհային հրդեհը, որի մեջ կայրվեն քրիստոնեական սրբությունները և կուսուրայի հուշարձանները։

Պատերազմի բանակը պատրաստում է փոթորիկ, որը կարելի երկրի երեսից հարյուրավոր քաղաքներ և հազարավոր գյուղեր և անօթեան կթողնի միլիոնավոր մարդկանց։

Պատերազմի բանակը կոտորած է պատ-

րանտում, որի հետևանքով աշխարհը կվերածվի հսկայական գերեզմանի:

Կարող է արդյոք քրիստոնեությունը աշակից հանդիսանալ պատերազմի այս գրգռելի բանակին — ոչ, երբեք...

Մենք երջանիկ ենք այն գիտակցությամբ, որ մեր օրերի բարձրագույն և ազնվագույն շարժման խաղաղության շարժման գլուխը

կանգնած է մեր ջերմորեն սիրելի Հայրենիքը, մեր փառապանծ Սուրբապան Միությանը...

Համամիութենական Ավետարանական Բրիտոնյա Մկրտչականների Խորհրդի նախագահ՝ ՅԱ. ԺԵԴԿՈՎ
Նախագահի օգնական՝ Մ. ԳՈՂՅԱՅԵՎ
Կլիսավոր Բարձրագույն՝ Ա. ԿԱՐԻՆՎ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ-ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՆՈՐԻՆ Ա. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ ԳԵՈՐԳ Զ.ԻՆ

«Նոյնի խաղաղութիւն ի զօրութեան քամ, եւ շինութիւն յաշտապա յամուսն քա: Վասն եղբարց եւ բնկեաց ինց խօսեցայ զխաղաղութիւն վասն քա. եւ վասն տան Տեառն Աստուծոյ մերոյ խնդրեցաք զրաւութիւն քեզ»:

ՍԱՂՄՈՍ ԺԻԱ, 7—9:

Լատվիական ՍՍԻ Ավետարանական-Լուստերական Եկեղեցու Գերագույն Եկեղեցական Վարչությունը Դավթի Սաղմոսարանի 121-րդ պիսի այս խոսքերով է ողջունում Ռոսական, Լրացական և Հայկական Եկեղեցիներին ի Քրիստոս սիրեցյալ սրբակրոն և ամենահարգելի Հայրերին և Սրբազնագույն Պատրիարքներին՝ օգոստոսի 5-ի աշխարհի բոլոր քրիստոնյաներին ուղղված համատեղ դիմումի առթիվ՝ խաղաղության հաստատման համար ողջ աշխարհում:

Վերջին համաշխարհային պատերազմը լատվիական ժողովրդին բերեց շատ թշվառություններ և զրկանքներ. նա քանդեց մեր նախնիների կառուցած շատ տաճարներ ու ոչնչացրեց ամբողջ քաղաքներ, նա խլեց շատ տղաներ ու աղջիկներ և շատ շատերին ցրեց օտար երկրներ զրկելով հայրական օջախից: Մենք լավ ենք հասկանում պատերազմի սարսափները, ուստի և ասում ենք այն: Մենք ծարավի ենք իրական խաղաղության և անվտանգության մեր սիրելի հայրենիքում ու ողջ աշխարհում, եվ մենք ուրախանում ենք լսելով խաղաղության այն ազնիվ ձայնը և ղողանջը, որը բերում է Ձեր դիմումը ողջ աշխարհի քրիստոնյաներին:

Մանրթանալով Ձեր դիմումին՝ եկեղեցական-պատմական ու խաղաղության քործի և քաղաքարի համար այդ կարևոր վալերա-

գրի հետ, մենք լիովին բաժանում ենք Ձեզ հետ նրա մեջ շարադրվածը և ուրախ ենք Ձեր սրտագին մտահոգության համար՝ հոգ տանելու բոլոր քրիստոնյա եղբայրների միջև ատեղծելու խաղաղ բարեկեցություն, որը դառնորված է ՍՍԻՄ-ի գլխավոր քրիստոնյա Եկեղեցիների Սրբազնագույն Ներկայացուցիչների դիմումի մեջ: Մենք միանում ենք նրան, ինչպես որ նախկինում՝ առկա թվի ապրիլին, միացանք խաղաղության կողմնակիցների Համաշխարհային կոնգրեսի Մշտական կոմիտեի Ստոկհոլմյան Կոչին:

Խաղաղության և բոլոր ժողովուրդների բարության համար Տեր Աստուծուն ուղղած մեր աղոթքը միացնելով Ձեր և ողջ աշխարհի քրիստոնյաների աղոթքներին, նոր ուժ և վստահություն, կատանան ու կլավեն Ամենաբարձրյալի կողմից: Եվ, այսպես, նրանք կդառնան աշխարհի քրիստոնեական և համաժողովրդական ցանքադաշտի խաղաղության և երջանկության սերմերը:

«Եւ ինքն Տէր խաղաղութեան տացէ ձեզ, խաղաղութիւն յամենայն ժամ, յամենայն իրս. Տէր ընդ ամենեսիւն ընդ ձեզ» (Բ թուղթ առ Թեաղոնիկեցիս, Գ, 16):

Լատվիական ՍՍԻ Ավետարանական-Լուստերական Եկեղեցու Գերագույն Եկեղեցական Վարչության պրեզիդենտ՝ Արքեպիսկոպոս ԳՈՒՍՏԱՎ ՏՈՒՐՍ

Ա. Ն. Դ. Ա. Մ. Ե. Ի.

ԿՐԻՇՅԱՆ ՀՆՈՍԲԵՐԳՍ, Գլխավոր Բարձրագույն ԳՈՒՍՏԱՎ ՔԱՀԱՆԱ ՀԱՌԻՐՈՒՄՍ
ԱՐՎԻԻ ՔԱՀԱՆԱ ԿԱՌԻԿՆՇ
ՊՅՈՏՐ ՔԱՀԱՆԱ ԿԼԵՊԵՐԻՍ
ՅԱՆ ՎԵԳԵՐՍ, Իրավաբանական

ԼԻՏՎԻԱԿԱՆ ՍՍՌ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ԼՈՒՏԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԵՏԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հավանություն ենք տալիս Ռուսական, Վրացական և Հայոց եկեղեցիների Պետերի Պատրիարքների դիմումին, ուղղված քրիստոնյա բոլոր եկեղեցիների պետերին՝ համատեղ պայքարելու խաղաղության և հանգրստության համար ընդդեմ մարդկության մատառական ոչնչացման: Ես, Լիտվիական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուտերական կոնսիստորիայի նախագահ Բալտրիս, հայտարարում եմ, որ և մենք՝ Լիտվիական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուտերականներս հստակություն ենք տալիս Ռուսական, Վրացական և Հայկական

եկեղեցիների Պատրիարքներին և բոլոր ձեռնարկումներին խաղաղության պաշտպանության համար: Այդ գործում մենք առաջնորդվում ենք քրիստոնեական կրոնով: Քրիստոսի ավետարաններում չի հանձնարարվում սրով նվաճել ժողովուրդներին, այլ ավետարանել սեր: Փրկիչ Պետրոսին հայտարարել է. «Ամենեքեան որ սուր առնուցուն՝ սրով անկանիցին»:

Լիտվիական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուտերական Կոնսիստորիայի նախագահ՝
Քսենձ ԲԱՆՏՐԻՍ

Ռուսաց, Հայոց և Վրաց եկեղեցիների Պետերի դիմումին արձագանքել են Լիտվիական ՍՍՌ Հիմնիսական եկեղեցու, Լիտվիա-

կան ՍՍՌ Կաթոլիկ եկեղեցու և մի շարք այլ եկեղեցիների պետերը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Օգոստոսի 13-ին, Ս. Աստվածածնի Վերափոխման տոնին, Մայր Տաճարում հանդիսավոր Ս. Պատարագ մատուցեց Գեր. Տ. Ռուբեն Եպիսկոպոսը, ներկայությամբ Վեհափառ Հայրապետի:

Տաճարը և դավիթը լի էին բազմահազար ժողովրդով:

Այդ օրը Մայր Տաճարում եղան բազմաթիվ մկրտություններ:

Օգոստոսի 17-ին Կիսլավոդսկ մեկնեց Նորին Ս. Օծովյուն Տ. Տ. Գեորգ Զ. Կաթողիկոսը՝ ամառնային հանգստի:

Վեհափառ Հայրապետին ուղեկցում էր Գեր. Տ. Վահան Արքեպիսկոպոսը:

Սեպտեմբերի 17-ին, հաշվերացի տոնին, Մայր Տաճարում խոսեց բազմության ներկայությամբ Ս. Պատարագ մատուցվեց, իսկ երեկոյան, հանդիսադրությամբ Գեր. Տ. Ռուբեն Արքեպիսկոպոսի, կատարվեց հաշվերացի թափուրը Տաճարի շուրջ կողմը:

Սեպտեմբերի 30-ին, Նորին Վեհափառության Տ. Տ. Գեորգ Զ. Սրբազնագույն Կաթողիկոսի անվանակոչության տոնին, Մայր Տաճարում Ս. Պատարագ մատուցվեց հոծ բազմության ներկայությամբ:

Ս. Պատարագից հետո, հանդիսադրությամբ Գեր. Տ. Ռուբեն Արքեպիսկոպոսի, կատարվեց Հայրապետական մաղթանք: Սրբազանը խոսեց Վեհափառ Հայրապետի պործունեության և քրտնաջան աշխատանքի

մասին, մաղթելով Վեհափառ Հայրապետին երկար և բերկրալից օրեր:

Վեհափառ Հայրապետի բացակայության պատճառով, Գեր. Տ. Ռուբեն Արքեպիսկոպոսի բնակարանում տեղի ունեցավ հյուրասիրություն, ամբողջ միաբանության մասնակցությամբ:

Սեղանակիցները բաժակաճառերով երկար կյանք մաղթեցին Վեհափառ Հայրապետին:

Միաբանության և բազմաթիվ անձանց կողմից շնորհավորական հեռագրեր ուղղվեցին Կիսլավոդսկ՝ Վեհափառ Հայրապետին:

Հոկտեմբերի 8-ին, Կիսլավոդսկից Մայր Աթոռ Վերափոխման տոնին Ս. Օծովյուն Տ. Տ. Գեորգ Զ. Սրբազնագույն Կաթողիկոսը և նույն ամսի 10-ին, մեկնեց Մոսկվա, մասնակցելու հաղադրության պաշտպանության Համամիութենական երկրորդ կոնֆերանսին: Նորին Վեհափառության ուղեկցում էին Գեր. Տ. Վահան Արքեպիսկոպոսը և Գերադույն Հոգևոր Խորհրդի քարտուղար Հ. Ազուլյանը:

Հոկտեմբերի 22-ին, երաժշտադես Կոմիտաս Վարդապետի մահվան 15-րդ տարեդարձին, Մայր Տաճարում Ս. Պատարագից հետո կատարվեց հոգեհանգիստ:

Կոմիտաս Վարդապետի պործունեության և կյանքի արդյունքների մասին խոսեց Սահակ Մ. վարդապետը:

Հոկտեմբերի 26-ին Մոսկվայից Մայր Աթոռ վերադարձավ Նորին Ս. Օծովյուն Տ. Տ. Գեորգ Զ. Կաթողիկոսը, իր շքանշանի հետ միասին:

ՍՍՀԱԿ Մ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՍՍՌՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՎԱԴԵՄԻԱՅԻ ՄԻ ԽՈՒՄԲ ԱՎԱԴԵՄԻԿՈՍՆԵՐԻ ԱՅՑԸ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Հոկտեմբերի 29-ին, Մայր Աթոռ ժամանեցին ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի դիտական սեփական մասնակցող մի խումբ համամիութենական ակադեմիկոսներ, իրենց ուղեկիցներով:

Վեհաբանի դարպասի մոտ հյուրերին դիմավորեցին Գեր. Տ. Վահան Արքեպիսկոպոսը և ավագ լուսարար Տ. Սահակ Մ. Վարդապետը: Հյուրերը նախ այցելեցին Տաճար և թանգարան, ուր Տաճարի կառուցման և պատմական այլ հարցերի մասին տրվեցին մանրամասն բացատրություններ: Այնուհետև հյուրերը այցելեցին Վեհաբան և արժանացան Վեհափառ Հայրապետի ունեցած թանկեղծություններին: Վեհափառ Հայրապետը ողջունեց նրանց գալուստը Սովետական Հայաստան, մաղթելով հաջողություն իրենց գիտական աշխատանքների մեջ: Վեհափառ խոսեց հայերեն, լեզվով, որն անմիջապես թարգմանեց ռուսերեն Գերագույն Հոգևոր խորհրդի քարտուղար Հ. Ագոլյանը: Ստորև տալիս ենք Վեհափառ Հայրապետի ճառը, որը սղակցել ենք մենք:

«Ուրախ եմ, որ այսօր Հայրապետական հարկի տակ ընդունելու հաճությամբ ունիմ խորհրդային Միության այլևայլ մարզերից՝ Ռուսաստանի, Վրաստանի և Ադրբեյջանի զանազան վայրերից պատմական գիտությունց սեփական մասնակցելու համար Հայաստան, եկած ակադեմիկոսների: Ի սրտե ողջունում եմ Ձեր գալուստը մեր Հայրենիք՝ խորհրդային Հայաստան, որի նպատակն էր գիտել մեր Հայրենիքի պատմական հուշարձանները, ուսումնասիրել մեր անցյալ և ներկա կուլտուրան, վեր հանել նոցա արժանիքները և տալ նոցա զնահատականը:

Հայ ժողովուրդը ի սկզբանե անտի սիրել է կուլտուրա, ստեղծել է անցյալում իր ազգային մշակույթը՝ իր գիրն ու գրականությունը, իր գեղարվեստը բոլոր ճյուղերով, նաև մշակել է որոշ գիտություններ: Եվ իր այդ ստեղծագործած կուլտուրական արժեքներով է, որ օտարներից ճանաչվում և նույնիսկ հարգանք ու պատիվ է վայելում: Այդ մշակույթի շնորհիվ է, որ ազգային ինքնագիտակցություն է ձևավորվել և որի շնորհիվ էլ ապրել, ապրում և պիտի ապրի այսուհետև:

14-րդ դարու վերջերից, երբ Կիլիկիայում վերջնականապես ջնջվում է հայ քաղաքա-

կան իշխանությունը, հետզհետե թուլանում է մեր կուլտուրական աշխատանքը, նամանավանդ 17-րդ և 18-րդ դարերում՝ տաճարական և պարսկական վայրագ արշավանքների նոցա կատարած ավերումների, հրդեհումների, թալանի, կոտորածների, որոնց հետևանք նաև արտագաղթի պատճառով: Եվ միայն 19-րդ դարի սկզբներին վերստին սկսում է Հայաստանում զարթոնքի շրջանը, երբ Հայաստանի արևելյան մասը անցնում է ռուսաց տիրապետության: Բայց նաև առաջ քայլերով զարգանում, ծաղկում ու անձանաչելի է դառնում միայն խորհրդային իշխանության օրով, շնորհիվ խորհրդային Հայաստանի հայրենի Պետության հոգատար ջանքերի, հայ ժողովրդի անդուռ ու տոկուն աշխատանքի, իսկ մեծ ժողովրդի և դրացի ժողովուրդների բարյացակամ համագործակցության և ռուսական կուլտուրայի բարերար ազդեցության:

Ռուս խոշոր գիտնականների, համաճարեղ գրողների, համաշխարհային մասշտաբով մեծ գեղարվեստագետների ազդեցության շնորհիվ է, որ այսօր մեր երկրում ծաղկել է գիտությունը, գրականությունը և գեղարվեստը իր բոլոր ճյուղերով, և մենք ունենք գիտություն, գեղարվեստի և տեխնիկայի ապարիքներով այնպիսի խոշոր դեմքեր, որոնք պատիվ են բերում ոչ միայն մեզ, հայերիս, այլ նաև առաջնակարգ բարձր կուլտուրա ունեցող խորհրդային Միության: Այսպես և մեր քաղաքայինով և ավագուստ անապատներով ծածկված երկիրը երբեմնի հետամնաց գյուղատնտեսական մշակությամբ, ռուսական կուլտուրայի և համամիութենական ժողովուրդների համագործակցության շնորհիվ դարձել է արդյունաբերական երկիր և զարգացել, ծաղկել ու զորացել է:

Հայ ժողովուրդը խորապես գիտակցում է այս բոլորը, ուստի և լցված է հանգիստ խորհրդային Միության և ռուս մեծ ժողովրդի երախտագիտության զգացմունքով, որ հավիտյան անջնջ կանա նորա հիշողության մեջ: Հայ ժողովուրդը իր երախտագիտությունը արտահայտում է ոչ միայն խոսքով, այլև գործով, որի ապացույցը տվավ նա Հայրենական պատերազմի ժամանակ, երբ Միութենական մյուս ժողովուրդների

հետ ազգովին նվիրվեցավ պատերազմի հաղթական ելքի հաջողությանը:

Խորհրդային ժողովուրդների առաջ դրված է այսօր մի նոր խնդիր, որի լուծմամբ սկիզբ կառնեն պատմության մեջ մի նոր դարաշրջան, որի հեղինակն ու հետապնդողն է Խորհրդային Միության ղեկավար և մարդկության մեծ բարեկամ Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆԻ, Զարական իշխանության օրով պետական ներքին քաղաքականության հիմունքներն էին ուժը, բռնությունը և ժողովուրդների միմյանց հանդեպ հրահրված թշնամական հարաբերությունը: Խորհրդային Միությունը փոխեց այդ քաղաքականությունը և ուժի, բռնության և թշնամական հարաբերության փոխարեն դրավ նորը՝ խաղաղության, եղբայրության և համագործակցության սկզբունքները: Այս քաղաքականության դրական արդյունքն է Խորհրդային Միության մեջ իշխող համերաշխության ոգին և Խորհրդային Միության ձեռք բերած բարձր կուլտուրան ու տեխնիկան: Աշխարհի բոլոր առաջավոր մարդիկ ձգտում են խաղաղության, որովհետև մարդկային կուլտուրայի զարգացման և մարդկության բարեկեցիկ

փնտալի առեղծման հիմքը աշխարհում տիրող խաղաղությունն է և պետությունների համերաշխությունն ու համագործակցությունը:

Մենք հավատում ենք, որ մարդկային խաղական միտքը և հետզհետե դարձնող խիղճը կհաշտվին աշխարհում խաղաղության և եղբայրության ու համագործակցության զաղափարների տիրապետության, սկիզբ կառնեն պատմության նոր դարաշրջան և կստեղծվի նոր աշխարհ, որ ուժի, բռնության և անհատական շահերի փոխարեն կիշխեն խաղաղությունը, եղբայրությունը, ու համագործակցությունը՝ ի բարօրություն մարդկության:

Այս խնդրի լուծման մեջ գիտության ներկայացուցիչները մեծ դեր ունիք կատարելու, ուստի կրկին ողջունելով Ձեր գալուստը մեր Հայրենիքը, բարեմաղթում եմ Ձեր գործունեության և մեծ ձեռնարկներին՝ հաջողություն»:

Հյուրերի կողմից շնորհակալական խոսք ասաց ակադեմիկոս Հ. Ա. Օրբելին:

Հյուրերին ծաղկյա դահլիճում տրվեց հյուրաիրություն:

ՌՈՒՐԵՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՄԵՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՃԱՆԱԶՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

I

Եր պատմության ամենահետաքրքրական հարցերից մեկն այն է, թե մեր պատմագիրները ի՞նչպիսի ըմբռնում են ցուցնել պատմության վերաբերմամբ առհասարակ, ի՞նչպես են մոտեցնել պատմական դեպքերին ու անցքերին և ի՞նչպիսի լուսաբանություն են տվել նրանց։ Այս ամենի մեջ, իհարկե, գլխավորն ու հիմնականը այն է, թե ի՞նչպիսի աշխարհայացք են դրել նրանք իրենց երկերում։

Անշուշտ, վեճի առարկա չի կարող լինել այն հանգամանքը, որ յուրաքանչյուր պատմիչ, որպես իր ժամանակաշրջանի ազդեցություններով ապրող և այդ ազդեցությունները որդեգրող անձնավորություն, կրել է իր ժամանակի դրոշմը, ապրել է այն հոգեբանությունն ու մտայնությունը, որ տիրապետող և թելադրող է եղել իր ժամանակաշրջանում և հետևապես նա իր երկում կամ ստեղծագործությունում դրել է այդ նույն ժամանակաշրջանի շունչն ու ոգին, այդ նույն ժամանակաշրջանի ժողովրդական զանգվածների ու խավերի հույսերն ու ակընկալությունները, ինչպես և նրանց ապագայի նկատմամբ ունեցած հավատն ու սպասելիքները։

Բայց այս արդեն ընդհանուր տեսակետ է և ըմբռնում, որ վերաբերում է ընդհանրապես բոլոր դարերի և ժամանակաշրջանների պատմագիրներին։ Անկախ այս ընդհանուր տեսակետից, անառարկելի պիտի համարել այն, որ ամեն մի պատմիչ ունեցել է իր անհատական տեսակետն ու միտումները, որ նա խնդիրները լուսաբանելիս, այս կամ այն ձևով հրապարակ է քաշել։ Եվ ըստ այնմ, պատմական իրողությունները հեղեղ-

վել են հեղինակի տենդենցներով և գաղափարախոսությամբ։

Կասկածից վեր է, որ պատմագիրը որևէ փաստի մոռացումով և շփոթանկելով, կամ որևէ պատմական դեպքի մանրամասնություններին ու դրդապատճառներին ծանոթ չլինելով, չի կարող դիրքավորվել այնպես, ինչպես որ այդ պահանջում են պատմական ստույգ իրողությունները և ճշմարտությունը, և ահա այս խնդիրներից էլ կախած կլինի նրա անաշուշտությունը և նրա պատմագիտական կարողության գնահատականը։

Վերահիշյալներն ի նկատի առնելով, անխուսափելիորեն պետք է հանգել այն եզրակացության, որ պատմագրության արժեքը իրական կապված է պատմական դեպքերի լրիվ և ստույգ լուսաբանության հետ, դեպքերի հաջորդական զարգացման, նրանց հասարակական դրդապատճառների ամբողջական բացահայտության և պաթոլոգիան հետ։

Պատմագիրն, անկախ իր համոզումներից և անհատական ըմբռնումներից, պետք է հանդես գա իր դարաշրջանի իրական և ստույգ իկարագրով, և այս հանգամանքը երբեք չի խանգարի պատմագրին ընդգծել և նշել նաև իր տեսակետն ու համոզումները։

Եվ ահա այս տեսակետից է, որ անհրաժեշտ է ռեալիստիկ լինել ու վեր հանել մեր պատմագիրների պատմահայեցողությունը, նրանց պատմագիտական ճանաչողությունն ու ըմբռնումը։

Ընդհանուր առմամբ սխալ կլինի կարծել, որ մեր պատմագիրները յուրացրած չեն եղել, կամ թերի չափով են յուրացրել իրենց ժամանակի պատմագիտությունը և առհասարակ

րակ պատմագիտության հետ կապված հարցերը:

Հնդհակառակը, նրանց երկերից և նամանավանդ նրանց գրած հառաջաբաններից պարզորոշ կերպով երևում է այն պատասխանատվությունը և գիտակցականությունը, որ նրանք զգում են պատմության, երկրի ու ժողովրդի և, նամանավանդ, գալիք սերունդների հանդեպ:

Բարոյական պատասխանատվության այս զգացումով են հեղեղված խորենացու, Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու երկերը:

Այսպես, մեր մեծ քերթողահայրը՝ խորենացին խոսք չի գտնում դրվատելու Սահակ Բագրատունու հայ ժողովրդի պատմությունը գրել տալու նախաձեռնությունը: Իրեն արված պատմություն գրելու առաջարկն ընդունում է սրտի անհուն հրճվանքով և համըշտակությամբ: Նա շատ բնորոշ բառերով է ողջունում Բագրատունու առաջարկը: Իր առաջին գրքի վերնագրում նշում է. «Յաղագս մերոյս յիսկզբանն յայսմ քանիցս Սահակայ Բագրատունույ խնդալ»: Յակայն այս խնդությունը, որ հայտնում է խորենացին իրեն արված առաջարկի վերաբերյալ, շատ թույլ է արտահայտելու խորենացու ներքին հուզումներն ու ապրումները, այն ոգևորությունը, որ համակել է նրան և նա շարունակում է. «Զանսպառ խաղացմոսն աստուածայնոցն ի քեզ շնորհացն և զանդու Հոգւոյն ի վերայ քո իմացուածոցդ շարժմոսն ծանեայ ի ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս...», և այս առաջարկը նախ սիրելի է իրեն՝ խորենացուն և առավել նրա սովորությանց. «որ եւ սիրելի իմոց իսկ ախորժակացս է, առաւել եւս սովորութեանցս»: Անշուշտ, խորենացին ուզում է շնչոտել իր և Բագրատունու զգացումների ու մտածողության համատեղությունը պատմություն գրելու և պատմություն ունենալու վերաբերյալ, բայց նշելով «սիրելի է իմոց ախորժակացս եւ առաւել եւս սովորութեանցս», ուզում է ասել, որ երկար տարիներ, գուցե և իր ամբողջ կյանքի ընթացքում միայն այդ նպատակն է ունեցել, հղացել է և ծրագրել, պատրաստվել է և ուսումնասիրել, սակայն նյութական պայմաններ չի ունեցել այն իրական գործի վերածելու, այսինքն պատմություն գրելու, քանի որ մագաղաթը խոշոր գումարներ էր պահանջում:

Ստանալով Սահակ Բագրատունու առաջարկը, խորենացին կանգնում է ահավոր ճշմարտության առաջ, այդ այն է, որ մեր ժողովուրդն անցյալ և պատմություն է ունեցել, ապրել է պատմական խոշոր իրա-

դարձություններ, ստեղծագործել է ու կերտել, պայքարել է ու հաղթանակել, և ահա դարերի ընթացքում կուտակված այդ գործունեությունն ու աշխատանքը գրի չի առնել, չի արձանագրվել, որ այդ պատմությունը և՛ կա և՛ չկա: Այն կա, քանի որ ժողովուրդը պատմական ճանապարհ է անցել, այն չկա, քանի որ չի գրի առնվել և մնացել է անհայտության մեջ:

Ահա թե ինչու պատմագիրը տխրությամբ ու վշտով արձանագրում է. «Կամիմ եւ ոչ զանիմատասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեաց առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ. այլ եւ աստէն իսկ յիսկզբանն մերոյ գործառնութեանս վասն նոցա կշտամբութեան յարմարել զբանս» (գլուխ Գ.):

Քննադատական այս սուր փոսքերը ուղղված են մեր նախնիքներին, որոնք խմատախիրության մասին չեն խորհել և որի պատճառով մենք շատ բան ենք կորցրել և չենք ունեցել մեր վաղեմի ժամանակների պատմությունը: Այս հարցը խորենացին շոշափում է իր աշխատասիրությունն սկսելիս, ազդարարում է այն ի գիտություն բոլորին և հենց այդպիսով, հետ այսու, պատմություն ունենալու և «անիմատասեբ» չլինելու անհրաժեշտությունն է՝ ղնում երկրի և ժողովրդի առաջ:

Մեծ գոհունակությամբ հիշատակելով այն օտար թագավորներին, որոնք իրենց ժամանակի և իրենց նախորդների պատմությունն են գրել տվել, այլ և հրապարակ ընթելով նաև դիվանատներում աշխատողներին մեծ գործը պատմության բեկորները պահպանելու գործում, ինչպես որ կատարել են քաղղեացիք, ասորեստանցիք, եգիպտացիք և հելլենացիք, ապացուցում է մեր նախնիքների անիմատասիրությունը և անփութությունը, անշուշտ դրանով խորենացին նշում է այն, որ մերոնք կարող էին և պետք է նոցանից օրինակ վերցնէին, հետևին նրանց պատմությունը պահպանելու գործում:

Նա իր այս դրույթը պատճառաբանում է հետևյալ ձևով. «Ե՛ր ձեռն որոց եւ մեր ընթեռնուլն զառ ի նոցանէ՝ շարածս բանից, քատ աշխարհօրէն կարգաց իմաստնանալ ասեմք, եւ քաղաքական ուսանել կարգաւ»:

Ինքնին հասկանալի է, որ քերթողահայրը այս նախադասությամբ ոչ միայն նշում է պատմության ուսանելի և դաստիարակիչ կողմերը, ուրիշ ազգերի փորձառությունից օգտվելու և մեր երկրում գործադրելու անհրաժեշտությունը և առհասարակ իմաստավորվելը, այլև, այլ երկրների և ժողովուրդների պատմությունը գիտենալու ան-

հրաժեշտությունը: Այս ցույց է տալիս պատմահոր լայն ըմբռնողությունը պատմության մասին:

Այնուհետև, խորենացին խիստ հետևողականորեն եզրակացնում է. «Ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց եւ այլոցն առաջնոց առ ի յիմաստն աղամարտութիւն, եւ անկատարութիւն ոգւոյն բանականի: Զի թէպէտ եւ եմք ածու փոքր եւ թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ եւ զօրութեամբ տկար եւ ընդ այլով յուով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս, եւ արժանի գրոց յիշատակի, գորոց եւ ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտք յանձին կալաւ մատենագրել» (գլուխ Գ.):

Սակայն այս մոռյլ գնահատականն ու եզրակացությունը բնորոշ գնահատական է մինչ խորենացին եղած ժամանակաշրջանի համար մեր ժողովրդի հասարակական զարգացումը ճանաչելու տեսակետից:

Երկրորդ հանգամանքը, որ նշանակալից տեղ է բռնում այս գնահատականի մեջ, այդ խորենացու դեմոկրատիկ մոտեցումն է դեպի պատմությունը եւ ժողովուրդները եւ նամանավանդ դեպի մանր ժողովուրդները:

Նշելով, որ հայերը փոքր ժողովուրդ են եւ զօրութեամբ տկար», սակայն նրանք ակնառու գործեր են կատարել մեր երկրում եւ որոնք արժանի էին գրի առնվելու եւ մատենագրվելու, որ չի կատարվել, այսպիսով բնականաբար խորենացին դնում է մանր ժողովուրդների պատմություն ունենալու անհրաժեշտությունը եւ երկրորդ, որ մանր ժողովուրդներն եւ «բազում գործք արութեան» գործելով, իրենց համեստ լուծան են դնում համաշխարհային պատմության եւ համամարդկային կոլտուրայի գանձարանում, եւ որը անտես չպիտի թողնվի:

Այնուհետև, խորենացին կանխում է այն պատճառաբանությունները, որ կարող են դնել իր առաջ եւ նշում է. «Այլ ասիցէ որ արդեւ. վասն ոչ լինելոյ գիր եւ գրութիւն ի ժամանակին, կամ վասն պէս պէս պատերազմացն, որ կուտ զմիմեանց զկնի անհետ ի վերայ գային» (գլուխ Գ.):

Այս պատճառաբանությունը խորենացին չի հարդում, քանի որ մատնանշում է պարսից եւ հունաց գրերի գործածության անկախությունը Հայաստանում, ինչպես արքայական դիմաւանդներում, նույնպես եւ նախարարական տներում, գյուղերի, գավառների սեփականատիրության, դաշինքների եւ այլ դրույցների վերաբերմամբ, որոնք, ինչպես ինքն է ասում, «այժմ առ մեզ գտանիք»:

Ահա խորենացու պատճառաբանված մերկացումը. «Այլ ոչ արդարեւ այսօրիկ կարծեցեալ լինի, քանզի գտանին եւ միջոցք լեալ պատերազմացն, եւ գիր Պարսից եւ Յունաց, որովք այժմ գիւղից եւ գաւառաց կա եւ իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, եւ հանուրց հակառակութեանց եւ դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբալ գրուցաց մատեանք (ընդգծումը մերն է — Ռ. Ա.). մասնաւանդ որ ի սեպհական ազատութեան պայազատութիւն» (գլուխ Գ.):

խորենացին այս բոլորից հետո վերջնականապես եւ անդրդվելիորեն եզրափակում է. «Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ» եւ առ հինսն Հայաստանեայց լեալ անսխիւթելիւն իմաստութեան եւ երգարանաց բանաւորաց, վասն որոյ աւելորդ է մեզ եւ այլ յաղազս անբանից արանց թուամտաց վայրենեաց ճառել» (գլուխ Գ.):

Ինչպես տեսնում ենք, խորենացին իր քննադատությամբ ոչ միայն անխոցելի է, այլեւ շահագանց խիստ է դեպի երկրի դեկավարները, որոնց անվանում է վայրենիներ եւ որոնց վերաբերմամբ անխնայ է: Այս բխում է նրա պատմագիտական լուրջ հասկացողությունից եւ բուն հայրենասիրությունից:

Այս բոլորից հետո միանգամայն հասկանալի են եւ տեղին այն դրվատանքն ու փառաբանությունը, որ խորենացին ուղղում է իր մեկենասին՝ Սահակ Բագրատունուն: Նա գրում է. «Վասն որոյ ոչ միայն գովել արժան է զքեզ, այլ եւ ի վերայ քո աղօթել առ ի լինել քեզ միշտ այսպիսի»: Այս ձեռով Բագրատունուն աստվածացնելը միանգամայն համապատասխանում է նրա ձեռնարկած գործին:

Հիշումքի, աստվածանալու արժանի գործ էր տեսնում Բագրատունին, երբ հանձնարարում եւ պարտադրում էր խորենացուն գրել Հայոց պատմությունը, դրանով միաժամանակ նա հիմնականորում եւ ստեղծում էր հայ-ձեռագիր տպագրությունը, որի հիմքը դրել էր խորենացու ռաուցիչ անմահ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը:

խորենացին դրվատելով իր մեկենասին, նրան համեմատության մեջ է դնում հայ աշխարհի, ինչպես ամեցյալ ժամանակաշրջանի, այլ եւ իր ժամանակի իշխանների հետ եւ գտնում է, որ նա միակ սրտացալն ու հոգատարն է հայ կյանքի առօրյային եւ ամեցյալին իր գործով եւ փառատությանը: Եվ նա շարադրում է. «Առ որով տեսանեմ եւ զայս, զի եթէ որք յառաջ քան զմեզ եւ կամ առ մեք եղեն հարուստք եւ իշխանք աշխարհիս հայոց, ոչ ընդ ձեռամբ լանկելոց իւրեանց արդեւ գտնելոց իմաստնոց զայսպիս-

եացա հրամայեցին վարդել զյիշատակս բանից, եւ ոչ արտադրատուութեան արտադրելի ի ներքս ածել խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, եւ զքեզ այսպիսի այժմ եղեալ ծանեաք, ապա յայտ է ուրեմն, թէ ամենեցուն քան զքեզ նախադրեցին ճանաչիս վեհագոյն, եւ քարծրագունից արժանաւոր գովութեանց եւ յայսպիսիս պատկանաւոր դնիլ յարձանագրութիւնս քանից»:

Այստեղ խորենացին հասարակական շահերի համար մարտնչողի լրիւ գիտակցականութեամբ ըմբոստանում է իր ժամանակակիցների դեմ, «Եւ կամ առ մեք եղեն հարուստք կամ իշխանք աշխարհիս հայոց», որոնք չեն հրամայել Վարդել զյիշատակս բանից», այսինքն չեն հոգացել պատմութեանը գրել տալու մասին, չեն օգտագործել ջրնոց ձեռամբ անկեղծ իւրեանց արդիւք գտելոց իմաստնոց, և ոչ էլ խորհել են դրսի աշխարհից, լուսավոր երկրներից՝ «արտաքուստ ուստեք» իրենց երկիրը մտծել իմաստութեանը՝ «ի ներքս ածել օժանդակութիւնս իմաստից»։ Եվ որովհետեւ այդ անպատի մեք այդպիսին հանդիսանում է միայն Սահակ Բագրատունի իշխանը, հետեւապես նա արժանի է ամեն տեսակի փառքի ու գովերգութեան:

Այսպիսով, խորենացին քննադատում է նաեւ իր ժամանակակիցներին, իրեն հատուկ քննադատական սուր նշտարներով և ժողովրդականացնում և հասարակության սեփականութեան է դարձնում պատմութեան ունենալու և այն գիտենալու սկզբունքները, որով և պատրաստում է մտավոր կյանքի մի հոյակապ հեղաշրջում:

Ահա այս է կազմում մեծ քերթողհոր՝ խորենացու արժանիքը և մեր կյանքին մատուցած ծառայութիւնը:

Որ հիշակի նա այդ առաջադիմական վեհմ նարատակներն է հետապնդում, այդ էրեւելում է հետագայում պատմած նրա յուրաքանչյուր գլխից ու գրույցից, նրա իմաստալից եզրակացութիւններից և, նամանակաւոր, նրա Ողբից:

Նրա Ողբը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ գոյութեան տնեցող պետական և հասարակական կազմի քննադատութեան, քննադատութեան այնպիսի վարպետութեամբ ու դրվածքով, որից բխում է խարխուղած և ապականված հին հասարակարգին փոխարինող նոր հասարակարգը:

Խորենացին սովորական պատմագիր է, նա արտասովոր և հանճարեղ ուժ է, որը նկարագրելով անցյալը, մատնանշում է գաւիթը, դատապարտելով ներկան, ցույց է տալիս նրանից դուրս գալու ելքը: Ուստի և նա քննադատ պատմագիր է և առավել շա-

փով, ապագան ու գաւիթը տեսնող մարգարե:

Այսպես է, այո՛, հնագույն դարերում ծնւած և ապրած հանճարեղ մտածողը, մեծ հայրենասերը:

Ապրելով այսպիսի ծանր հիասթափութեաններ և հոգեկան տանջանքներ, բնական է, որ խորենացու համար գլուստ պիտի լինէր Սահակ Բագրատունուց իրեն արված առաջադրանքը՝ գրել Հայոց պատմութեանը սկզբից մինչև իր օրերը: Զպիտի մոռանալ, որ այն ժամանակ այսպիսի մեծ առաջադրանքի իրագործումը վաղակառ էր նյութական փառքի ծախսերի հետ, որի մասին խորենացին ոչ մի հիշատակութեան չի անում, բայց որը, անշուշտ, հոգում էր և հոգացել է հայրենասեր իշխանը: Եվ, բնական է, որ խորենացին միայն հիանալ կարող էր այս առթիւ, և ոչ միայն հիանալ, այլ այն համարել աստվածային հրաշք, նախախնամութեան գործ: Ուստի և նա գրում է. «Ջայնպիսի խաղաղմունս աստուածայնոցն ի քեզ շնորհացն իւ զանդու Հոգւոյն ի վերայ քո իմացածոցդ շարժունս ծանեայ ի ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս, յառաջ քան զմարմնոյդ՝ զհոգւոյդ ընկալեալ զծանօթութիւն, որ եւ սիրելի իմոց իսկ ախորժակացս է, առանել ես սովորութեանց»:

Բագրատունու պատմութեանը գրել տալու իղծը, ինչպես տեսնում ենք, համարում է աստվածային շնորհք, որ նա ունի և Ս. Հոգու նրա վրա ունեցած ղեկավարութեան արդյունք, որը միանգամայն ի հայտ է բերում մեկենասի ներքին հոգեկան աշխարհը, նրա հոգու գեղեցիկութեանը, մի բան, որ համապատասխանում է հեղինակի՝ խորենացու ներքին մտորումներին՝ «սիրելի է իմոց ախորժակացս», և ոչ միայն այդքան, այլև խորենացու սովորութեաններին, այսինքն նրա կյանքին ու կենցաղին, նրա նպատակադրումներին ու որոնումներին:

Ինչպես որ պարզորեն երևում է այս տողերից, խորենացին վաղուց ի վեր նպատակադրել է պատմութեան գրելու աշխատանքին լծվել, նուրբ մտքերով է անվել, ինչպես և Բագրատունին, և անշուշտ որոշ արգելափակ հանգամանքներ չեն թույլատրել պատմահոգին իրագործել իր ծրագիրը, և ահա հանկարծ զուգահեյսել է Սահակ Բագրատունու առաջարկին:

Կարծում ենք, որ այս խնդրում խորենացին դրական համեմատութեան է արել և լռել իր մասին, բավականացել է միայն մեկ երկու խոսքով հայտնել, որ Բագրատունու առաջարկը լիովին համապատասխանում է իր ներքին մղումներին ու զգացումներին:

Բայց որ պատմություն գրելու առաջարկն արվել է հատկապես խորհնացուն, այդ ինքնին արդեն պատուով է այն համեստության թողը, որ իր վրա է առել խորհնացին: Անկասկած պիտի համարել այն, որ խորհնացին Ադրբեյջանից վերադառնալուց հետո, իր կյանքի հիմնական նպատակն է համարել հայ ժողովրդի պատմությունն ուսումնասիրելու և գրելու գործը և, զբիսավորապես, զբաղվել է դրանով: Առկա փաստերից այլ եզրակացություն հանել հնարավոր չէ, նամանավանդ որ նա գրում է. «Յադագա որոյ հեշտաբար բնկայեալ գրի խնդիրդ» (ընդգծումը մերն է— Մ. Ա.), աշխատասիրեցայց ածել ի կատարումն. անմահ ի յիշատակ թողուլ զայս քեզ, եւ որ զկնի քոյինքն են քաղոց աղագը» (զլուխ Գ.): Վերեւի տողերից հայտնապես երևում է՝ թե խորհնացին պատմագիտական ճանաչողությանը ուրքան խոշոր նշանակություն է տալիս ինչպես ներկա, նույնպես և հետագա սերունդների համար: Նա իր գործը համարում է անմահ յիշատակ: Իրոք, ուրիշ փնջ անմահ առում և հիշատակ կարող էր վաստակել ու թողնել խորհնացին, քան այն, որ թողել է:

Ինչո՞ւ Որովհետև նա գրելու է ո՛չ միայն այն, ինչ որ գործել է մեր ժողովուրդը որպես նախնական և քաջ ժողովուրդ, որն արդյունավոր է եղել ո՛չ միայն խոսքի և պիտանի խոհականության մեջ, այլև բազմաթիվ մեծամեծ ու փոքրագույն գործեր է կատարել, որոնք մեկ առ մեկ հիշատակվելու են պատմության ընթացքում: Ահա թե ի՞նչպես է ձևակերպում խորհնացին իր այդ ըմբռնումը. «Զի եւ ազգի եւս նախնականի, եւ քաջ եւ արգասաւոր ոչ միայն ի բանս և ի պիտանաւոր խոհականութիւնս, այլ եւ ի մեծամեծ եւ ի բազում գործս արժանափառս, զոր յիշատակեացուք ի կարդի պատմութեանս» (զլուխ Ա.):

Այսպիսով, խորհնացին գնահատում է մեր ժողովրդին և նրա պատմությունը, գտնելով որ այն այնքան խոշոր ու փառավոր դրվագներ ունի, որոնք անհրաժեշտ են արձանագրվելու. այս արդեն պատմության լուրջ և գործնական ըմբռնումն է, որ ի հայտ է բերում նա: Մի պահ, եթե հարցը ղվելիս չդադարանք, պիտի գանք հակառակ եզրակացության, այսինքն՝ եթե պիտանի և փառավոր գործեր չգտնեք հայ ժողովրդի կյանքում, հետևապես և գրելու ոչինչ չպիտի ունենար: Այստեղ էլ ուրեմն ամենավերջին եզրակացությունը, այն, որ նա ոչ թե գրում է, որ ինքը հայ է,

այլ գրում է միայն նրա համար, որ փառավոր գործեր են կատարվել:

Այս ինքնըստինքյան վկայում է խորհնացու պատմագիտական լայն հորիզոնների մասին:

Դրվատելով հույն պատմագիրների աշխատասիրությունը և հոգատարությունը ոչ միայն իրենց ժողովրդի, այլ և օտար ազգերի ու թագավորների գործերը և նրանց գիվանատներում եղածները ի մի ամփոփելու և գրի առնելու հոգը, զինված բարի նախանձով դեպի այդքան մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը, բնականաբար, խորհնացին հենց այդ մոտեցումով որոշում է իր պատմագիտական ճանապարհը, այսպիսով ուրեմն՝ պատմությունը խորհնացու համար պատմություն է, ո՛րտեղ և ո՛ր ժողովրդի կողմից էլ այն կատարված լինի, հետևաբար և պատմական անցքերի մոտից թեթևակիորեն անցնել չի կարելի, այլ անհրաժեշտ է ըստ տեղին և արժանվույն գնահատել և մեկնաբանել: Խորհնացին դնում է, որ հույն պատմագիրներն այդ տեսակետից մեծ ծառայություն են մատուցել իրենց ժողովրդին և հայրենիքին: Խորհնացու հետևողական և ինքնաքննի եզրակացությունն այն է, թե եթե այդ արել են հույները և հանջողել, ինչո՞ւ չպիտի անենք, չպիտի անեինք նաև մենք:

Եստեղականով դրվատումը, նա գրում է. «Եւ ժողովեալ զայստիկ արանց, զորոյ եւ մեք զանուսանս հաստտի գիտեմք, նուիրեցին ի փառս հեղինացոց աշխարհին: Եւ գովելիք են, որպէս փմաստասիրեցաւքն՝ յադագա ջանին եւ իմաստութեանն առ ի յալոցն լինելոյ գտակք. առաւել եւս որք ընկալան եւ պատուեցին զայսպիսի գիտո իմաստից: Վասն որոյ եւ զբոլոր իսկ գնոյնս ոչ դանդաղեալ մայր կամ դայեակ ասել փմաստիցս:

Այստեղ խոսքը և գովասանքը վերաբերում է հույն իմաստասերներին, որոնք ուրիշ ազգերից իմաստություն են ձեռք բերել և այն նվիրել են իրենց ժողովրդին, նույնքան խելամուտներն են վարել նրանք, որոնք բնորոշ և պատվել են իմաստասերների տվածները, այլ խոսքով՝ գնահատել են նրանց աշխատանքը, որի համար և խորհնացին Հռոմաստանը համարում է մայր իմաստություն:

Խորհնացին իր քննադատականը եզրափակում է հետևյալ հակիրճ նախադասությամբ. «Վասն Յունացն զրուցաբանս զակնարկութիւն մերոց պիտոյիցս առնելոյ՝ բուսական է այսչափ»:

(Եստեղական)

ՀԵՄԱՐԱՆՑԻ

ՂՈՒԿԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԱՐՆԵՑԻ՝

I

աղաքական խոտվահուլը պարտաւորեալով, 1780 թ. հուլիսի 26-ին, 70 տարեկան հասակում Ս. Էջմիածնում վարձանւում է բազմաշխատ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոս, և հաջորդ օրը, մեծ հանդիսավորութեամբ, թաղվում Ս. Գայանեի վանքի արեւմտյան գավթում: Մայր Աթոռի միաբանութեանը նրա մահվան երրորդ օրը ժողով է գումարում, մասնակցութեամբ հանգոյցյալ կաթողիկոսի թաղմանը ներկա գտնվող Երեւանից և մոտակա ալ վայրերից նկատ աչքի ընկնող մեկիքների ու ազդեցիկ մարդկանց, նոր կաթողիկոս ընտրելու համար: Մինչև այդ, արդեն սովորութեան էր դառած, որ միաբանութեան աշխարհական անձանց մասնակցութեամբ մեկ կամ երկու թեկնածու էր ընտրում հայրապետական գահի համար, բայց վերջնական ընտրութեանը վրայնում էր հետափոր հայաշատ նշանավոր քննարկողների հայտնութեանց համաձայնութեան ստացումից հետո, այն է՝ Նոր-Ջուլայի, Թիֆլիսի և Կոստանդնուպոլսի հայութեանից: Մասնավոր առհրաժեշտ էր Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանի և նրա միջոցով տաճկահայոց համաձայնութեանը, որովհետև հայ ժողովուրդի սովոր մեծամասնութեանը ընկալվում էր Արեւմտյան Հայաստանում, իսկ Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Կաթողիկոսի իշխանութեանը արեւմտահայերի կողմից ճանաչվելու և ընդունվելու համար կարիք կար նոր կաթողի-

կոսի ընտրութեան ժամանակ նրանց կարծիքն իմանալու ու ընտրելի նկատմամբ նրանց հաւանութեանը ստանալու:

Այսպես էր լինում քաղաքական, համամատարար, խաղաղ պայմաններում. բայց երբ Մայր Աթոռն ու շրջակայքը տառնապալից վիճակում էին գտնվում, երբ մոտակայքում ամենուրեք կոխվեք, արշավանքներ և ավերածութեաններ էին տեղի տնկնում, իսկ նման բաներ շատ հաճախ էին Մայր Աթոռի ու մերձակա հայ ժողովուրդի գլխով անցնում, այն ժամանակ ընդունված սովորութեանը կրճատակամա անտես էր առնվում և նոր կաթողիկոսի ընտրութեանը կայացվում էր միայն Մայր Աթոռի միաբանութեան անդամների և Երեւանի ու շրջակա վայրերի աշխարհական ազդեցիկ անձանց մասնակցութեամբ, ասանց իմացում տալու հետևիոր հայութեան հատվածներին և սպասելու նրանց հաւանութեանն ու համաձայնութեանը: Այս ձևով ընտրվածը շուտափուլ կաթողիկոս էր օծվում, որից հետո Մայր Աթոռից գրութեաններ էին ուղարկվում նրանց՝ կատարված ընտրութեան ու օծման մասին, տեղեկացներով և մանրամասն բացատրելով, թե ո՞րպիսի հանգամանքներ ստիպեցին ընտրութեանը նեղ շրջանակներում կատարել. և, իհարկե, միշտ երկրի քոտվահուլը գրութեանն էր գլխավոր պատճառը, որը և հատուկ շեշտվում էր: Դրսի հայութեանն էլ, սովորաբար, հաշտվում էր կատարված իրողութեան հետ և նոր փոխակալին կաթողիկոս ճանաչում:

Նման խառնակ դրութեան մեջ էին գտնվում այդ ժամանակ պարսից իշխանութեան տակ հեծող Արարատյան Մայր Աթոռն ու հայութեանը: Արդեն հոգեւոյս Սիմեոն կաթողիկոսի վերջին տարիներին շրջակա ավաղակաքարտ թյուրք ցեղապետները, օգտը-

1. Աղբյուրներ. — Օրմանյան, «Ազգապատում», — Լեո, «Հայոց պատմութեան», երրորդ հատոր, — Շահաթեան, «Ստորագրութեան», հատոր առաջին:

վելով նրա հիվանդագին ծանր վիճակից, սկսել էին նորից գլուխ բարձրացնել, նեղել հայ ժողովրդին, հափշտակել նրա անասուններն ու գույքը, նույնիսկ Մայր Աթոռի այգիներից երկուսը յուրացնելով և տավարի ու ոչխարի մի մասը խլելով, նաև մերձակա գյուղերին էլ ձեռք տալով և քանի փնով, այնքան ափելի հանդուգն ու լկտի էին դառնում: Այսպիսի աղմկահույզ ժամանակում հարկավոր էր շտապ գործել, կաթողիկոս ընտրել և Մայր Աթոռն ու հայ ժողովրդին անգլուխ շնորհել:

Դարերով ընդունված ու սրբազործված սովորություն էր, որ նոր կաթողիկոս ընտրելու ժամանակ ժողովականները միշտ առանձին հարգանքով են վերաբերվել վախճանվող կաթողիկոսի վերջին ցանկություններին հաջորդող անձի մասին: Էջմիածնեցիներին շատ լավ հայտնի էր Սիմեոն կաթողիկոսի վերջին փափագը, որ նա հայտնել էր իր խոստովանահորը, ծերունազարդ լուսարարապետ Մարկոս եպիսկոպոսին, այն է՝ «Աթոռը անայցելու շմեյ այս վնասաշատ ժամանակիս», և շատով կաթողիկոս ընտրեն Ղուկաս Կարնեցի եպիսկոպոսին:

Ահա այս բոլոր նկատի առնելով, Ս. Էջմիածնում գումարված ժողովը կաթողիկոս է ընտրում Ղուկաս Կարնեցուն: Կարնեցին դժվարանում է իր համաձայնությունը տալ, աչքի առաջ ունենալով՝ երկրի ընդհանուր տաքանապալից դրությունը և, մանավանդ, երկյուղ կրելով, որ առանց Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանի ու արևմտահայոց հավանության կատարված կաթողիկոսական ընտրությունը վարող է ներքին երկպառակությունների առիթ տալ, որից նա խոստափելով խոստափում էր: Բայց ժողովականները հորդորում են հագուստ ժողովրդի ու Մայր Աթոռի բարօրության, առկա դժնդակ պայմաններում, առանց դրա հայության նախնական հավանության, այդ ծանր լուծը հանձն առնել: Կարնեցին զիջանելով, ստիպված, համաձայնում է:

II

Այստեղ մի քանի խոսք ասենք Կարնեցու անցյալի մասին:

Ղուկաս Կարնեցին ծնվել է 1722 թվին, Կարնի գավառի Քղի ավանում, բայց մեր պատմության մեջ նա, սովորաբար, կոչվում է քավառի անունով Կարնեցի: Մանկությունից ուսանում է Մայր Աթոռում Սիմեոն Երևանցու անմիջական հսկողության տակ և նրա ամենատաքաղեմ աշակերտների շարքը դասվում, նրան անվանում էին ճանդրա-

նիկ եւ շնորհածին զաւակ Սիմէոնի: 1751 թվին կուսակրոն քահանա է ձեռնադրվում լուսարարապետ Նդիազար եպիսկոպոսից, օծակից ունենալով Զաքարիա Կաղզվանցուն, որի մասին խոսք կլինի հետագայում:

1763 թվին Սիմեոն Երևանցին կաթողիկոսական գահը բարձրանալով, Կարնեցուն, սրա մատուցած բազմաթիվ ծառայությունների համար, այլ և նրա գերազանց պարկեշտ վարքը նկատի ունենալով, եպիսկոպոս է ձեռնադրում:

Հաջորդ 1764 թվին Սիմեոն կաթողիկոսը Դովկաս եպիսկոպոսին ուղարկում է Զմյուռնիայի առաջնորդության ու նվիրակության: Կարնեցին Զմյուռնիայում մնում է բավական երկար, մինչև 1775 թիվը: Բացի անմիջական իր թեմի ժողովրդի համար բազմօգուտ գործեր կատարելուց և կատարյալ խաղաղությամբ ու քաղցրությամբ իր ստանձնած պաշտոնը վարելուց, Կարնեցին Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի համար զանազան հանձնարարություններ է կատարում և մանավանդ մեծ ծառայություն է մատուցում Ս. Էջմիածնում Սիմեոն կաթողիկոսի հիմնած տպարանի ու թղթի գործարանի համար անհրաժեշտ սարքեր և այլ պարագաներ հոգալու գործում, որովհետև ծովափնյա վայրում փոնվելով, Զմյուռնիայի պես վաճառաշահ հռչակավոր քաղաքում, մշտապես շրփման մեջ էր եվրոպացիների հետ, որոնցից և պետք է ստանար Ս. Էջմիածնի նորակառույց տպարանի ու թղթի գործարանի անհրաժեշտ սարքավորումը, ինչպես և վարձեր մասնագետ մաքրիկ:

Սիմեոն կաթողիկոսը 1775 թվին Ղուկաս Կարնեցուն կանչում է Ս. Էջմիածին, իբրև անմիջական, օգնական իրեն, մանավանդ որ ինքը՝ հայրապետն արդեն վատաստող վիճակի մեջ էր և կարիք ուներ մի բանիմաց ու հավատարիմ մարդու: Զմյուռնիացիք շատ են խնդրում Երևանցուն՝ Ղուկաս սրբազանին իրենցից չհեռացնել, բայց նա հիմնավոր առարկություններ է բերում, Կարնեցու ներկայությունը Մայր Աթոռում անհրաժեշտ համարելով:

Վերադառնալով Ս. Էջմիածին, Կարնեցին շարունակ թե ու թիկունք է լինում Երևանցուն և սրա հիվանդության շրջանում, որ բավական երկար տևեց, բարվոք կառավարում Մայր Աթոռի վարչական ու տնտեսական գործերը: Ահա այս բազմաշխատ ու մաքուր հոգեդրականին է Ս. Էջմիածնի ժողովը Սիմեոն Երևանցու հաջորդն ընտրում:

III

Սրանից հետո շտապ պատրաստություն են տեսնում նորընտիր հայրապետի սուրբ օծումը կատարելու, որը և տեղի է ունենում Սիմեոն Երևանցու մահվանից մի շաբաթ անց:

Այնուհետև, ընդունված սովորության համաձայն, Ղուկաս Կարնեցին, հայրապետական զահր բարձրանալով, պաշտոնական օրհնության գրություններ է ուղարկում հեռաբնակ հայերին, իր գահակալությունը հայտնելով և օրհնելով ու միխթարելով նրանց: Ամենից ավելի կարևոր էր Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի ու ազդեցիկ ազգայինների սիրտը շահել, նրանց համաձայնությունը ստանալ:

Այս նպատակով պաշտոնական գրությունները Կոստանդնուպոլսի տանելու համար ընտրում են Պետրոս եպիսկոպոս Խոզարածյանին: Սա Ս. Էջմիածնից ուղևորվում է 1780 թվի օգոստոսի 17-ին և որոշ ժամանակից հետո հասնում Կոստանդնուպոլիս:

Երբ Կոստանդնուպոլսիցիք իմանում են, որ առանց իրենց համաձայնության ու հավանության են նոր կաթողիկոս ընտրել, շատ են վշտանում, տեսնելով իրենց իրավունքը ոտնատակ եղած: Բայց աշխարհականներից ավելի է՝ վրդովվում ու դալբանում այդ ժամանակվա Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Զաքարիան, որը, ինչպես հիշեցինք, կուսակրոն քահանա ձեռնադրվելիս, օծակից էր եղել Ղուկաս Կարնեցուն: Զաքարիան իրեն էր արժանալոր համարում Սիմեոն Երևանցու հաջորդը լինել և այդ պատճառով եռանդուն միջոցներ է ձեռք առնում Ղուկասի կաթողիկոսությունը ջնջելու համար, այսինքն սկսվում է այն ներքին խռովությունը, որից այնքան խուսափում էր նորընտիր հայրապետը դեռ իր ընտրության պահին:

IV

Թեպետ Կոստանդնուպոլսիցիների և Զաքարիա պատրիարքի բռնած հակառակության դիրքը մի ցավալի իրողություն է, բայց սրա վրա մի քիչ երկար կանգ ենք առնում, որովհետև այս ամբողջ անցուղարձի ժամանակ Ղուկաս կաթողիկոսի գործելակերպն այնքան խելացի և ուսանելի է, որ այժմ էլ ուղղակի հիացմունք է պատճառում հետնորդներին, թեպետ անադին ժամանակ է անցել այն օրվանից, մոտ 170 տարի:

Ստանալով Ս. Էջմիածնից ուղարկված պաշտոնական գրությունները, Զաքարիա պատրիարքը մեծամեծների ժողով է գումարում այդ խնդրով զբաղվելու համար: Որքան

էլ Պետրոս եպիսկոպոսն աշխատում է պոստեցիներին ու Զաքարիա պատրիարքին համաձայնության բերել, մանրամասն բացատրելով Մայր Աթոռի և Արարատյան երկրի տաղնապարից դրությունը, երբ հնարավորություն չկար կաթողիկոսական ընտրությունը հետաձգել, բայց և այնպես Զաքարիա պատրիարքն ու ազդեցիկ ազգայինները դիմադրում են և որոշում՝ կայացնում՝ եղած ընտրությունը չճանաչել, նորընտիր կաթողիկոսի անունը եկեղեցիներում չհիշատակել:

Բացի այս, կաթողիկոսական ընտրության և ազդեցության խնդիրները հաստատուն մի ձևի վերածելու համար, չորս կետից բաղկացած պահանջներ են առաջադրում և առանձին գրությամբ պարտադրում Ս. Էջմիածնի միաբանությանն ընդունել նրանք: Այս նպատակով հատուկ մարդ են ընտրում, Կարապետ Ամդեցի՝ Տիգրանակերտի եպիսկոպոսին, որ իրենց պահանջների գրությունը Ս. Էջմիածին տանի ու միաբանությանը, ընդունել տա, այլև Կարնեցու ընտրությունը բեկանել տա:

Այս չորս կետերից առաջինն այն էր, որ ճեռսեայիները (այսինքն նորընտիր կաթողիկոսի կուսակիցները և Զաքարիայի հավանալորդները), որոնք քնակություն էին հաստատել Վեհարանում, դուրս գան այնտեղից և միաբանաց սենյակները տեղափոխվեն: Մյուս երեքով պահանջում են, որ առանց ազգայինների հավանության կաթողիկոս չնստի, կաթողիկոսը խորհրդականներ ունենա և նրանց հավանությամբ գործի, Մայր Աթոռի հաշիվները ազգայինների ստուգմանը ենթարկվեն և, վերջապես, Մայր Աթոռի նախկինները Կոստանդնուպոլսի պատրիարքից տատան իրենց հրամաններն ու հրահանգները: Վերջը որոշում են, մինչև որ իրենց պահանջները չբավարարվեն, դիմադրությունը շարունակել: Եվ թեպետ Կոստանդնուպոլսի ազդեցիկ ազգայինների շրջանում կային բավական քառակուսյամբ անձինք, որոնք դեմ էին այս հակառակությանը և պատրաստ էին սիրով ընդունել Ղուկաս Կարնեցու կաթողիկոսությունը, բայց պատրիարքի ու մեծամասնության հանդեպ տածած երկյուղից, չէին համարձակվում իրենց ձայնը լսեցնել տալ:

V

Կոստանդնուպոլսիցիների պատվիրակ Կարապետ եպիսկոպոսը 1781 թվի մարտին հասնում է Ս. Էջմիածին և ներկայացնում պոսեցիների պահանջները: Միաբանությունը երկու ամիսով ժողով է գումարում և նույն

ումսի վերջն իր պատասխանը պատրաստում: Ղուկաս Կարնեցին կոստանդնուպոլսեցիների պահանջների հետ ծանոթանալով և անձամբ Կարապետ եպիսկոպոսից էլ բացատրություններ լսելով, իսկույն որոշում է իր անձը չեզոքացնել և հրաժարվում է կաթողիկոսական արտաքին ձևականություններից: այդ օրվանից դարձարում է նստել հայրապետական դահլի վրա, սրա կողքին մի փոքր աթոռ է դնել տալիս և նրա վրա նստում: Մինչև այդ, դեռ եպիսկոպոսական ձեռնադրություն չէր կատարած: այդ օրվանից էլ սկսած ամենևին չկատարեց: Բացի այս, կարգադրում է բոլոր թեմերում, վիճակներում շարունակել հեղեցիներին հիշատակել հանգուցյալ Միսեոն կաթողիկոսի անունը: Մինչև իսկ պատրաստ էր Կաթողիկոսարանից դուրս գալ և իր առաջվա միաբանական սենյակը քաշվել, եթե միաբաններն աղաչելիս չլինեին այդ քայլը չանել, որովհետև հայրապետի վեհարանում ապրելը որոշ չափով զսպում էր շրջակա ալլազգի իշխանավորներին և ավազակաբար թյուրք ցեղապետներին: Կարնեցին քացարձակ հայտարարում էր. «Ես ոչ եմ կաթողիկոս, այլ նույն Ղուկաս եպիսկոպոսն եմ, որպես էի յառաջ: Երթալք ուրեմն միաբանությունամբ խորհեցարուք զծքոսուն Սրբոյ Աթոռոյս և և զոր ինչ դուք ամենեքեան պատշաճ տեսանիցէք, ինձ ևս հաճելի և ընդունելի է: Եթէ կամիցիք խնդրել զայլ տք յաղապս այսր աստիճանի, գրեցէք միաբանութեամբ եւ խնդրեցէք, ես ես կնքեցից զթողթն»: Անձնապես ահա ալոպիսի խելացի, խաղաղարար և հեղահամբույր գործելակերպով է պատասխանում Կարնեցին պոլսեցիների գրությունը, գործելակերպ, որը միանգամայն պատիվ է բերում նրա վեհանախորդությանը: Գործելու այս կերպով նա չէր ուզում բարեացնել առանց այդ էլ ազգային խառնակ դրությունը և նորանոր անախորժությունների համար դուռ բանալ: Նրա համար համարն ազգի շահը, խաղաղությունն ու ապահովությունն ամեն բանից բարձր էին:

VI

Գարով էջմիածնեցիների պատրաստած պատասխան գրությունը, պետք է ասել, որ դա կազմված է վերին աստիճանի տրամաբանորեն ու իրավաբանորեն: Այդ գրությամբ միաբանությունը պաշտպանում է Մայր Աթոռի ու նրա զարհուրելի դարերով սրբագործված իրավունքները: Պատվիրակ Կարապետ եպիսկոպոսի ներկայությամբ միաբանները հայտարարում են, թե «Այնպես միանգամ ընտրեալ և կացուցեալ եմք (Ղու-

կաս), նոյնպէս եւ այժմ ընդունիմք, եւ ոչ է ի մեզ եւ այլ բան կամ պատասխանի»: Չորս պահանջներից առաջին առաջ տեղի տալով և բոլոր ներսնայիններին վեհարանից հանելով ու միաբանական սենյակներում տեղավորելով (ամենքն էլ իրենց լիակատար հոժար կամքով), դրանով միաբանությունն ընդառաջ է դնում Զաքարիա պատրիարքի ցանկությունը՝ իր հակառակորդներին՝ հակադաքարյաններին ալլա շտեմնել վեհարանում, Ղուկաս կաթողիկոսի շուրջը լսեմով: Մնացած երեք պահանջների առթիվ բացարձակ հայտարարում են, թե «Կանոնադիրք Սրբոյ Աթոռոյս հայրապետը լինին եւ ոչ միաբանք, ամէն վարնոն հայրապետս մեր պարտի վերահաստատել իւրով կոնդակա եւ վարմիւր կնքով, եւ մեք զլուսանցան կընքեացուք. եթէ այս կանոնք առանց հայրապետական կնքոյ լինիցին, ի հարկէ անվաւեր լինին»: Հետևաբար, եթե կոստանդնուպոլսեցիք Ղուկաս Կարնեցու ընտրությունը չեն ընդունում, նրա «զօրհնութեան թուղթն չընթեւում, զանունն չլիշեն, և կաթողիկոս - անուան եւս արժանի չառնելով՝ ընտրեալք ձեր գրեն», էլ ի՞նչպես են պահանջում, որ կաթողիկոսական աթոռից կանոններ հաստատվեն, և հղատկացնում են, թե այս «անհեթեթ իմն է»: Թող միմյանց հետ համաձայնության գան, կացությունը պարզեն, կաթողիկոսի անունը հիշատակեն, «ասպա եւ առացեալ կանոնքն հանդերձ այլ ես կանոնօք գրեսցին կոնդակա եւ կնքով»:

Այս բովանդակությամբ մի պաշտոնական դրություն կազմելով, էջմիածնեցիք այլ գրությունների հետ այն ուղարկում են վերոհիշյալ Պետրոս եպիսկոպոսին և այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում գտնվող նվիրակներին, հորդորելով նրանց ամեն կերպ աշխատել պատրիարքին ու հակառակորդ ազգայիններին հաշտության և համաձայնության բերել: Միևնույն ժամանակ պատվիրակ երեք Կարապետ եպիսկոպոսն էլ վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս: էջմիածնեցիների ուղարկած թղթերը Կարինից արեւմտաքաղաքի ձեռքը, այնպես որ էջմիածնեցիք ստիպված են լինում նորից գրել և ուղարկել, որով էջմիածնեցիների պատասխանը, բնականաբար, բավական ուշանում է:

Ղուկաս Կարնեցին ինքն էլ իր կողմից գրություններ է ուղարկում Կոստանդնուպոլիս զանազան ազդեցիկ մարդկանց անունով, հորդորելով խաղաղությանը վերջ տալ ազգակործան երկպառակությանը: Մինչև իսկ նա առանձին նամակ է գրել նաև Զաքարիա պատրիարքին, հայտնելով, թե «Ի

հարկէ ժամանակինս վիճակեցայ ես յայն պաշտօն, այլ գիտեմ արժանագունիդ քան զիս տեղի տալ, միայն թէ հաճեցիս գալ այսր եւ զծանրագոյնս դայս յանձն առնուլ զլուծ, այսպիսով, բացարձակ հայտարարելով, թե ինքը պատրաստ է տեղի տալ ամէկի արժանավորագոյնի առաջ, միայն թե գրծութիւնը վերանայ:

VII

Այս գրութիւնները, ինչպէս և նվիրակ եպիսկոպոսներէ ու վերոհիշյալ պատմիչական կարապետ եպիսկոպոսի բանավոր բացատրութիւնները, բավական բարեբար ազդեցութիւն են թողնում պոլսեցիներէ վրա, մասնաւորապէս ուժեղ տպավորութիւն է գործում Կարնեցու խոհեմ ու հեզ ընթացքը, որով նա բոլորովին ձեռք էր քաշել կաթողիկոսական արտաքին ձեռնարկութիւններից և, կարծես, միայն որպէս տեղապահ էր պահում իրեն: Սակայն որքան զիջող էին պոլսեցի աշխարհականները, այնքան տանքի համառ էր իր դիմադրութեան մեջ Զաքարիա պատրիարքը: Այս տարտամ գրութիւնը շարունակվում է մինչև 1781 թվի դարունը, երբ անակնկալ մի դեպք իրերի ընթացքը բոլորովին փոխում է հօգուտ Ղուկաս Կարնեցու: Զաքարիա պատրիարքն այդ ժամանակ արեւմտահայերէն հոգող հայ-կաթողիկոսների նկատմամբ բռնած միանգամայն օրինական դիրքի համար շարժում է կաթողիկոսական պաշտպան Յրանսիայի և Ամատրիայի դեսպանների դայրովը, որոնք տաճիկ կառավարութիւնից կտրակնապէս պահանջում են Զաքարիա պատրիարքին պաշտօնաւանկ անել: Սուլթանը ատիպիւս է լինում նրանց պահանջը կատարել, բայց կարգադրում է պատրիարքին պատվով ճանապարհ դնել Բրտա, իսկ այնտեղի առաջնորդ Հովհաննէս Համադանցի եպիսկոպոսին բերել Կոստանդնուպոլիս ու պատրիարք կարգել: Այս դեպքը տեղի է ունենում 1781 թվի մայիսի վերջին:

Համադանցու առաջին գործը լինում է վերջ տալ Մայր Աթոռի նկատմամբ եղած նախկին դիմադրական դրութեանը: Այս ժամանակամիջոցում, Կարնեցու կողմնակիցների թիվը հետզհետե բավական շատացել էր և ազդեցիկ ազգայիններից ոչ ոք էլ դեմ չէր: Ինքը՝ Հովհաննէս պատրիարքն էլ համամիտ էր հաշտութեանը, այնպէս որ շուտով նոր պատրիարքի նախագահութեամբ Կոստանդնուպոլսում ժողով է գումարվում, որտեղ միաբերան ընդունում են Կարնեցու կաթողիկոսութիւնը, որով Ղուկաս Կարնեցու հոգեւոր իշխանութիւնը պաշտօնապէս ճանաչվում է բոլոր արեւմտահայերի վրա: Միայն այս բոլորից հետո Ղուկաս Կարնեցին

նորից բազմում է հայրապետական դահլ վրա, իբրեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս զանազան կողմեր կոնդակներ ու այլ պաշտօնական թղթեր ուղարկում, կաթողիկոսական բոլոր արտաքին ձեռքը բորձածում, եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւններ կատարում և այլն: Ղուկաս Կարնեցու մեկուսանալն ու կաթողիկոսական արտաքին ձեռնարկութիւններից ձեռքը քաշելը տևում է մոտ տասնամիս:

VIII

Ղուկաս Կարնեցու կաթողիկոսութիւնը տևում է մոտ քսան տարի (1780—1799 թ. թ.): Այդ ժամանակաշրջանում Անդրկովկասում մեծամեծ իրադարձութիւններ են տեղի ունենում:

Ամենից նշանավորն այս եղելութիւններից ռուսական զորքերի կարճատև թափանցումն էր Անդրկովկաս, որի մասին երկար խոսել ենք 1949 թվի «Էջմիածին» ամսագրի հունվար-փետրվար համարում տպւած Հովսեփ եպիսկոպոս Արղությանի մասին գրած հոդւածում: Ինչպէս հայտնի է, այդ գործում մեծ դեր են խաղացել Հովսեփ Արղությանն ու մեծանուն Հովհաննէս Էազարյանը: Խնդիրը վերաբերում էր Պարսկահայաստանի ազատագրութեանը ռուսական զինքի միջոցով, որը ռուսական արքունիքում առաջ էր քաշել մեծազոր իշխան Գրիգորի Պետրովիչին: Խնդրի հաջող բուժման համար Պետրովիչին անհրաժեշտ է համարում, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից էլ մի դիմում ուղղվի Եկատերինա կայսրուհուն: Ղուկաս Կաթողիկոսը, որը երկար տարիների ընթացքում անձամբ իր վրա էր զգացել պարսկական անարդ ու դառն լծի ամբողջ ծանրութիւնը, կատարում է նրա ցանկութիւնը և պահանջված դիմումն ուղարկում Պետերբուրգ, խնդրելով հայ ժողովրդին շուտափութ ազատել պարսկական լծից, բայց իր կողմից ոչ մի պարտականութիւն հանձն չի առնում երկրում ապստամբութիւններ առաջացնելու ուղղութեամբ: Նա մերթ տեսնում էր, որ կարծես ազատութեան ժամը մոտ է, մերթ էլ հուսալքվում էր, տեսնելով, որ գործնականապէս ոչ մի քայլ չէր առնվում, չնայած որ հայերի կողմից թե՛ մթերքներ են պատրաստվում և թե՛ զգալի թվով զինված ուժեր, ռուսական զորքերի Անդրկովկաս մտնելը դաւադրանքով համար: Այդ պատճառով էլ Կարնեցին շատ զգուշաւոր քաղաքականութեան է հետևում, անմիջական բռնաւորների ցատումն ավելի ևս չբորբոքելու համար: Այս մասին նա շատ պարզ հասկացնում է հնդկահայերին, որոնցից մեկը՝ Շահամիր Սուլթանյանը, առանձին գրութեամբ մի տեսակ կշտամբում է Կար-

նեցուն, թե երևի «հաճիք ընդ ծառայութիւնս
այլադեպաց եւ ոչ սիրէք զազատութիւնս»:
Կարենցին նրան գրած պատասխանի մեջ,
ի միջի այլոց, հայտնում է. «Բայց լինէր թէ
օրհնեալդ այժմ յայս կողմանս գայիր եւ
շրջագայէիր ի Զոտայու մինչեւ ցաստ եւ յայլ
կողմանս՝ յոր գոն ազգ մեր. եւ ականատես
վերահասութեամբ իմանայիր զկացողութիւնս
մերազնէից եւ զանօգնականութիւնս եւ զըրու-
նութիւնս իշխողացն. եւ ինքնին կնքէիր թէ՛
այս դիտմանցս յառաջանալ ոչ լինի. ապա
թէ հնարաւոր իցէ յառաջանալն, միթէ յի-
մա՞ք իցեմք, որ ի տառապանաց զերծանիլ
չկամիցիմք: Զկոնք որսացեալք ի ցանցս, եւ
թռչունք ըմբռնեալք ի վարմս, ջանան զեր-
ծանիլ, ապա ո՞րքան եւս առաւել բանա-
կանքս բաղձամք ազատութեանս. սակայն զի
այժմոյս կարի դժուարին է առ մեզ և վտան-
գաւոր յոյժ, վասն որոյ երկուց շարեաց
զփոքրն ընտրել պիտոյ է»:

IX

Հիրապի, շատ ու շատ դառն էր մի այսպի-
սի իրաւնաշփոթ ժամանակ Ամենայն Հայոց
Կաթողիկոս լինել և ժողովրդի դրութեան հա-
մար պատմութեան ատաշ պատասխանատու
համարվել: Այդ պատճառով, մենք ամբի ռ
ամբի պատկառանքով անք լցվում դեպի Կար-
ենցու անձնավորութեանը, որը, ըստ ժողո-
ւրդրական աստօլածքի, աչք չունց արավ իր
կաթողիկոսութեան ընթացքում մի լավ օր
տեսնելու և միայն զարմանալ վարող ենք, որ
նա Մայր Աթոռի ներսում ընդարձակ գո-
ծունեություն ցուցաբերեց, որի մասին խոսք
կրկնի քաղաքական արտաքին դժնարակ հան-
գամանքները համառոտակի շարադրելուց
հետո:

Կատարյալ անիշխանություն էր տիրում
Պարսկահայաստանում, ճիշտ խորհնացու
ապածի պէս՝ «Այլ զարամբ ելանէր տիրել
աշխարհի»: Պարսկաստանի կենտրոնական
իշխանությունը վերացած էր: Ամեն մի գա-
ւառ, ամեն մի նահանգ կառավարվում էր իր
անկախան խանով կամ սարդարով: Սրանք
միմյանց դեմ շարունակ կռիւներ, նույնիսկ
պատերազմներ էին մղում իրենց կալված-
ներն ընդարձակելու համար. Հաղթողը ժա-
մանակավորապես հզորանում էր. պարտվո-
ղը՝ տկարանում, մինչև որ նորից ոտքի ելնե-
լով, վրիժառութեան զգացմունքից դրբված,
կրկին հարձակվում էր հակառակորդի վրա և
կամ հաղթում կամ կրկին պարտվում, և
այսպէս շարունակ. և ո՞վ էր ամենից շատ

տուժում այս սարսափելի արհաւիրաց դրու-
թեան ժամանակ. — հայ ժողովուրդը, որը ոտի
տակ էր դնում, տորովում, կոտորվում կամ
լավադուրն դեպքում փախչում, գաղթում իր
դարավոր հայրենիքից. ժողովուրդը զրկվում
էր իր ունեցվածքից, իր անասունից ու ար-
յունքը տինքով մշակված այգիներից: Հայո-
նի է, որ այս բոլոր ներքին պատերազմների
ու կռիւների ժամանակ, երկու հակառակորդ
կողմերին մթերքներ մատակարարողը հայ
ժողովուրդն էր, որն օրենքից դուրս էր դըր-
ված: Ավելացնենք, որ հենց ինքը՝ Մայր Ա-
թոռն էլ հաճախակի հավասարաշափ տուժում
էր այս արհաւիրքներից: Մի քանի օրինակ-
ներ բերենք քաղաքական անցքերից՝ մեր ա-
սածները հաստատելու համար:

Հայտնի է, որ Մայր Աթոռն անմիջականո-
րեն գտնվում էր Երեւանի սարդարի իշխա-
նութեան տակ և հեծում նրա բոլի անտա-
նելի լծի ներքո: Հազիվ էր մի քանի տարի
կարճատե խաղաղություն հաստատվել, որ
ահա նորից շփոթություն է ընկնում սարդա-
րի պալատում. պալատականները սպանում
են Ղուլամ-Ալի խանին ու հաջորդ նստեց-
նում նրա 12-ամյա եղբայր Մահմադ խա-
նին, որին կնուկյալ են տալիս Ուրմիա խա-
նի այրի կնոջը, սրան կարգելով խնամա-
կալուհի, հետը բերված մի ներքինու հետ
միասին: Բայց Մահմադի քեռին, Շափդին
աղան, քուրդ ցեղապետը, ցանկանում է
խնամակալությունն իր ձեռքը վերցնել և մի
նոր արյունահեղություն առաջացնել, բայց
Ղուկաս կաթողիկոսը միջամտում է, հան-
գրտացնում, հաշտեցնում և ցավալի դեպ-
քերի առաջն առնում:

Քիչ հետո, երկու բեկեր, Ալվազ ու Քասրմ,
որոնք Հյուսիսային սարդարի ժամանակ բարձ-
րաստիճան պաշտոններ ունեին, բայց
նրա հաջորդի ժամանակ դրանցից զրկվել,
նորից գրուխ են բարձրացնում և վստենակու-
թյուն առաջ բերում, մինչև որ սպանում են
Ուրմիայից եկած ներքինուն ու իրենց նախ-
կին պաշտոնները գրավում: Թեպետ այս-
տեղ, Երևանում, ժամանակավորապես կար-
ճատե հանգստություն է հաստատվում, բայց
Հայաստանի հյուսիս-արևմուտքում այս
նույն ժամանակաշրջանում կռիւներ ու պա-
տերազմներ են տեղի ունենում վրաց Հերակլ
թափավորի, իսաղտյաց գավառի պետ Ում-
ման խանի և օսմանյան սահմանակից կու-
սակալի միջև. և երկու տարի, 1785 և 1786
թվերին, Հայաստանի այս մասի ժողովուրդը
ոտի տակ է տրվում:

Հաջորդ 1787 թվին պատերազմ է ծագում

վրաց Հերակլ թագավորի ու Գանձակի խան Իբրահիմի միջև։ Առկախ մնացած պատեհ-րազմը նորոգվում է հաջորդ 1788 թվին, տն-վում երեք ամսի շափ։ Հերակլը Գանձակը չի կարողանում վերցնել, բայց երկիրն ավե-րում է ու դերիններ և ավար տանում հետը։

Նույն միջոցին Երևանի Մահմադ խանը կռվի է բռնվում հիշատակված Իբրահիմի հետ, նրանից խլում Հին-Նախիջևան քաղաքը և միացնում իր տիրապետությանը։ Նույն Մահմադ խանը դուրս է գալիս Բայազետի տաճիկ կուսակալի դեմ, որն իր զորքով Բաղրևանդից իջել էր Արարատյան դաշտ, մինչև Երասխ գետի ափերը։ Մահմադը հաջողությամբ քշում է նրան, ինքն էլ մրտ-նում Ալաշկերտի դաշտը և մի քանի հայկա-կան գյուղեր բռնորոշին ավերելով, վերա-դառնում է Երևան։

Ահա այսպես, այս մի քանի տարվա ըն-թացքում հայ ժողովուրդն աննկարագրելի նեղություններ ու տառապանքներ է քաշում իր բնիկ հայրենիքում իշխող մահմեդական բոլոր բռնակալների ձեռքից։

Դրությունն ավելի է վատանում 1790 թվին, Երևանի Մահմադ խանը վախենալով, որ տաճիկների կողմից կարող է իրեն վտանգ հասնել, վաղորդ իր ամբողջ հարստությունն ու թանկագին զարդերն ուղարկում է խոյ, ի պահ արևտեղի Հյուսեյին խանին. բայց երբ կարծեցյալ վտանգը չի երևում, իր ուղարկած գանձերը հետ է պահանջում, սա-կայն մերժում ստանում։ Մահմադը զայրա-նալով, դիմում է Հյուսեյին խանի վրա և իր սեփականությունը պատերազմով հետ առ-նում, այլև Հյուսեյին խանի եղբայր Զա-ֆարդուլի խանին իբրև պատանդ իր հետ բերում։ Մի քիչ անց, Մահմադը հավատա-ցած լինելով, որ խոյի խանի հետ ունեցած հին բարեկամությունը վերահաստատված է, պատանդ Զաֆարդուլի խանին ազատ է ար-ձակում։ Վերջինս պատանդ եղած ժամանակ ծանոթանում է Մահմադի ձեռքի տակ գտնված զինվորական ուժի հետ և այն շա-փազանց թույլ համարելով, 1790 թվի գար-նանը Հյուսեյինի հետ խոյից շարժվում է և ուղղակի Երևանի վրա դիմում։ Մահմադը երկյուղից փակվում է Երևանի բերդի մեջ, իսկ իր ստորադրյալ իշխանավորներն էլ այս ու այն կողմ են ամրանում։ Մայր Աթոռն էլ իբրև ամրոց, շրջապատված լինելով բազ-մաշխատ Սիմեոն կաթողիկոսի կառուցած

հաստահեղույս պարիսպներով ու աշտա-րակներով, ապաստարան է դառնում մահ-մեդական խանի ճաղանճ զինվորականների համար, որոնք ավելի շուտ վանքի կողոպու-տով և թալանով են զբաղվում, քան նրա պաշտպանությամբ։

Երկու խաների Երևանին ու Ս. Էջմիած-նին մոտենալը տագնապի մեջ է գցում Ղու-կաս Կարնեցուն։ Բացի քաշած նյութական անթիվ նեղություններից, նա դժգոհություն է արտա-բյանում մեջ է ընկնում իր բռնելիք դիրքի հա-մար։ Մայր Աթոռն անմիջականորեն ենթարկ-վում էր Երևանի խանին՝ սարդարին։ Ուստի Մահմադ խանը, իբրև անմիջական իշխանավոր, բերդից հրահանգներ է ուղար-կում Ղուկաս կաթողիկոսին, որ չլինի, թե որքան կերպով օգնություն ցույց տա իր թշնամի Հյուսեյին և Զաֆարդուլի եղբայր-ներին։ Մյուս կողմից այս վերջիններք հայտ-նում են կաթողիկոսին, թե իրենք միշտ սեր են տածել դեպի Ղուկաս Կարնեցին և հրավիրում են նրան տեսակցության, չնայած որ հենց այդ օրերին Նորադավթից մինչև Փարաքար գալով, իրենց հանդիպած բոլոր հայ գյուղերը հրո ճարակ են դարձրած լի-նում, Ս. Էջմիածնի շրջակա կուսանաց երեք վանքերն էլ խալած կողոպտած ու Մայր Ա-թոռի անասուններից ևս բազմաթիվ տավար և ոչխար քշած-տարած։ Կարնեցին նրանց պատասխանում է, թե «Սէր մեր ընդ ձեզ հաստատում է», բայց հրաժարվում է տե-սակցության գնալ, պատճառաբանելով, թե «Մշիխանություն ամրոցիս չէ քի ձեռն մեր»։ Այսպիսի կրիտիկական լուրերն Կարծես հրաշքի նման մի բան է պատահում։ Ինչ-ինչ պատճառներից դրված, արշավանքի եկած խաները վերադառնում են խոյ, մեծամեծ մնասներ պատճառած լինելով հայ բնակչու-թյանն ու Մայր Աթոռին, ոչ միայն թի թշնա-մեաց անտի, այլ և երկրացի առաջակա-սարա սրիկալիցնա։ Նրանց հեռանալուց հետո, Երևանի Մահմադ խանը նորից ար-շավում է Նախիջևանի վրա, ասպատակի մատնելով ճանապարհին հանդիպած բոլոր հայ գյուղերը։ Այս ժամանակաշրջանի մասին է, որ Կարնեցին գրում է, թե «Բա-ղում վանդուրայք եւ եկեղեցիք կողոպտեցան եւ աւերեցան, եւ մատնուրն նոցին գերեցեալ ցիր եւ ցան. եղին եւ որք մնացեալք են, այնոցիկ եւս օր աւուր կողոպտին եւ ուռնա-կոխ լինին»։

(Շարունակելի)

ԾՈՎԱՆԿԱՐԻՋ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ

(Իմ հուշերից)

Վազգուսակին ծնվել է Թեոդոսիայում 1817 թվին: Նրա հոր անունն է եղել Կոստանդին, մորը՝ Հովսեփիմա: Նա հայտնի է եղել Ռուսաստանում «Մովսևական» անունով:

Ավագուսակին մանկությունից սիրել է նկարչությունը և աչքի է ընկել իր նկարչական բացառիկ ընդունակությամբ, ուստի և գնացել է Պետերբուրգ և ընդունվել Գեղարվեստական ակադեմիան, որի ուսման ընթացքն ավարտել է մեծ հաջողությամբ 1833 թվին: Հաջորդ 1834 թվին նա գնացել է արտասահման. աշխատել է Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Անգլիայում և Իսպանիայում:

Հռոմում նա նկարել է իր «Փոթորիկը», «Քառուրդ», «Մովսեսին չերեզնների նավակը» և «Կապրի կղզին»: Նա մասնակցել է 1843 թվին Փարիզի գեղարվեստական ցուցահանդեսին և պարգևատրվել: 1848 թվին ստացել է կենդանադրության (живопись) պրոֆեսորի կոչում: 1874 թվին Իտալիայի Ֆլորենցիա քաղաքում նա կազմակերպել է իր նկարների ցուցահանդեսը և ձեռք է բերել համառոտ պատկան հռչակ, իբրև վարպետ ծովանկարիչ: Արժանի են ուշադրության և նրա երկու մեծ նկարները՝ «Ջրհեղեղը» և «Աշխարհի ստեղծագործությունը», որոնք նա նկարել է 1846 թվին, և այլն:

Դանք այժմ իմ հուշերին:

Նա երկար տարիներ ապրելով Նոր-Նախիջևանում, լավ ծանոթացած էինելով Անի քաղաքից դուրս եկած այդ հայ գաղութի կյանքին, վարք ու բարքին, լեզվին, պատմական

հանգամանքներին և այդտեղ գրած լինելով իմ առաջին գրվածքները, որոնց մի խոշոր մասն էլ վերաբերվում են հենց այդ գաղութին, բնականապես, ցանկանում էի և կարելի էր համարում գոնե մի անգամ լինել Ղրիմում և իմ աչքով տեսնել այն երկիրը, որտեղ այնքան երկար ապրել էին նախնիքս և հետագայում էլ դեռ երկար տարիներ կապված մնացել նրա հետ իրենց սովորություններով, հիշողությամբ և հիշատակարաններով:

Լավ չեմ հիշում թե ո՞ր թվին էր, կարծեմ, թե անցյալ դարի 90-ական թվականներին պիտի լիներ, ամառը, երբ որոշեցի իմ այդ վաղեմի ցանկությունս կատարել, ուստի և գործերս շտապ վերջացնելով, գնացի Թեոդոսիա:

Նրբ ես տեղ հասա, առաջին նվազ իջևանեցի հյուրանոցում, որ արդեն մյուս օրը որոնեմ, գտնեմ մի ամեն տեսակետից հարմարավոր սենյակ: Ինձ հյուրանոցում մատնացույց արին մի տան վերա, որի մեջ սենյակներ էին վարձու տալիս ամառվա սեզոնի համար: Գնացի նայելու: Այդ մի ընդարձակ, հոյակապ ապարանք էր, մեծ դահլիճներով և զանազան մեծության սենյակներով, որոնցից ես ընտրեցի մի փոքրիկ, վալիուլ սենյակ առանձին մուտքով և այլ հարմարություններով: Ինձ մի տան հասցե տվին, որտեղ ապրում էին տան տերերը, ուր պետք է գնայի ես խոսելու պայմանների մասին: Գնացի, գտա տունը և զանգը քաշեցի: Դուռը բաց արեց մի տարեց մարդ, որ իմանալով թե ինչու՞ համար եմ եկել, ինձ ներս հրավիրեց, ասելով, որ այդ մասին պետք է խոսել քրոջը հետ և կանչեց նրան:

Դուրս եկավ մի կին, ծիծաղեց և շատ դուրեկան: Խոսեցինք և շուտով էլ համաձայ-

նության եկանք: Պարզվեց, որ հայ են և Այվազովսկիները — տարեց մարդը՝ ծովանկարիչ Այվազովսկին է, իսկ կինը՝ նրա քույրը: Ես հայտնեցի իմ ո՛վ լինելս և ի՛նչ նպատակով Թեոդոսիա գալու: Նրանք ուրախացան, ստիպեցին ինձ նստել, սուրճ բերին, հյուրասիրեցին:

Ահա թե ի՛նչպես եղավ իմ առաջին ծանոթությունը հուշակավոր ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու հետ:

Երբ ես քաշվեցի իմ սենյակը և հանգրս-

եջմիածինը, վերջապես, տեսնելով, որ արդեն մի տասնյակ տարի է, որ տեում է խնդիրը, ինքը լուծում է խնդիրը, իրավունք վերապահելով մարդուն ամուսնանալու: Իմ նա շտապում է, ամուսնանում տեղացի մի վաճառականի շատ սիրուն և պարկեշտ զստեր հետ:

Ծովանկարիչ Այվազովսկին մեծ համբավ ուներ ամեն տեղ, իսկ Թեոդոսիայում երեխաներն անգամ ճանաչում էին նրան և նրա բնակարանը: Նա ունեւր մարդ էր համարվում: Սև ծովը Թեոդոսիայի ափերին կա-

Այվազովսկու հայրը՝ Կոստանդին
(Նկար Այվազովսկու)

Այվազովսկու մայրը՝ Հռիփսիմե
(Նկար Այվազովսկու)

տացա, առաջին աչցելությունս, որ ես արի, եղավ ծովանկարչի մոտ գնալու: Նա իր քրոջ հետ չէր ապրում, այլ առանձին, իր սեփական տանը, իր կնոջ հետ: Նա երկու անգամ էր ամուսնացել: Նրա առաջին կինը լուսնորական անդուհի է եղել, որից նա ունեցել է, կարծեմ, չորս աղջիկ, որոնց չորսին էլ կինն ամուսնացրել է օտարազգիների հետ: Ընկ, տահասարակ, կինն իր ամուսնուն չի սիրել, չի սիրել և նրա ազգականներին, ազգն ու եկեղեցին: Նա մինչև անգամ թշնամացրել է երեխաներին իրենց հոր հետ:

Ծովանկարիչը, վերջապես, զգվել է և ապահարզանի խնդիրը հարուցել էջմիածնում: Խնդրի լուծումը շատ ձգձգվել ու երկարել է, որովհետև կինը չի ուզեցել, լուսնորական հոգևոր իշխանությունն էլ կնոջ կողմն է պահել:

մում է մի կիսաբուլդոկ ծոց, որի կիսաբուլդոկ անկ ափերին գոյացել է մի կիսաբուլդոկ փողոց, որ քաղաքի ամենալավ, ամենագեղեցիկ մասն է կազմում: Մհա ալդտեղ, ծովի եզերքին շինված էր և նրա չեմ ասում տունը, այլ երկհարկանի, բարձր պատշգամբով վիլան, որը շեշտակի նայում էր դեպի ծովը, որի ալիքները սիրում էր համադրեցալը: Նա սիրով ընդունեց ինձ իրեն արդեն ծանոթի և ծանոթացրեց ինձ կնոջ հետ: Մենք զուրս եկանք, նստանք պատշգամբ և զրույցի բռնվեցինք հին հին դարերի հիշատակներից, իր մանկության օրերից, մինչև որ սև գուրճը մատուցին, որ կինն էր պատրաստել շրիմի եղանակով ինչպես որ հպարտանալով հայտնեց ծովանկարիչը: Սուրճն, իրավ, շատ լավն էր, արժանի էր պատրաստո-

ղի գեղեցկությունը: Ես վեր կացա, որ գնամ: Նա ինքն էլ վեր կացավ, ձեռքս բռնեց, ուշադրություն հրավիրեց տեսարանի վերա-

— Երբայր, երախտիք լին հասկանալի: Խնդրեցին, թե գնա՞ Պետերբուրգ: Գնացի: Երկաթուղին շիտակ քաղաք, ներս բերին: Ի՞նչ անեն, որ լավ լինի,— ասում էր նա ցաված սրտով,— հենց առաջին հերթին իմ սիրուն տեսարանս փշացրին: Երկաթուղուն հարկավոր շենքերը շիպ-շիտակ իմ տանս առջևը շինեցին...

Գուրս եկա և մտա պատկերասրահ, որ կից էր վիլային, բայց երկար շմեացի, մի թեթև նայեցի և թողի մյուս անգամվա մարդ շատ կար, մանրամասն նայելու համար հարմարություն չկար:

Գուրս եկա: Նախաճաշելու ախորժակ չէր մնացել, նոր միայն պաքսիմատով սուրճ էի խմել: Ուղեցի քաղաքի այդ լավագույն կիսաբուլոնակ փողոցով մի ծայրեծայր զբոսանք կատարել, ծովի օդը ներշնչել, տեսնել ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա: Բայց դեռ իմ ծանոթ հյուրանոցին չէի հասել, որ պատահեցի իմ երկու բարեկամներին՝ Լազարյան ճեմարանի նախկին աշակերտ Խաչատուր Հովհաննիսյանին, որ գրում էր մեր թերթերում «Շուրյան» կեղծանունով և ղրիմցի Թեմենշյանին, որ ապրում էր Ռուստովում և հայոց լեզվի մասնավոր դասեր էր տալիս: Շատ ուրախացանք և միասին քաղցր զրուցելով կատարեցինք այն զբոսանքը, որ ես մենակ պիտի կատարեի:

Բարեկամներս եկել էին Սև ծովի սառնորակ ջրերում լողանալու Պետք է նկատել, որ Ղրիմի ափերին թառած բոլոր մեծ ու փոքր քաղաքներում էլ լողարաններ կան, բայց ոչ մի տեղ այնպիսի հարմար լողարաններ չկան, ինչպես որ Թեոդոսիայում: Այդտեղ ծովափնյա մասերը այնքան խոր չեն, այնպես որ՝ երբ իջնում ես ջրի մեջ, դեռ լավական տարածություն պետք է առաջ գնաս, որ խոր տեղերին հասնես, և հետո, որ գլխավորն է, ջրի տակը քար չկա, այլ ավազ է և փափուկ ջրաբույս: Չեմ խոսում արդեն բոլոր մակերևացությունների և տեղատվությունների մասին, որոնք այդտեղ շատ ավելի խաղաղ են կատարվում: Ես հեղել եմ և Ալուպկայում, Յալուպում և Գուրգուֆում և նրանց համեմատություններ եմ ասում:

Բարեկամներիցս բաժանվելուց հետո, ես մտա խաղութներից մեկը՝ տեղի մի քանի լուսանկար գնելու: Խաղութային ճկարայիմ էր: Երբ վերադարձա սենյակս, հարցրի, թե ի՞նչ ազդ է կարախիմը: Պատասխանեցին թե հիշանկեր են, միայն ուրիշ դավանություն: Նրանք ապրում են միայն Ղրիմում: Նրանց

թիվը շատ չէ, ընդամենը մի տասն հազար հոգի: Պարագում են առևտրով, ունենոր մարդիկ են, լավ տներ ունեն:

Մյուս օրն առավոտյան կանուխ վեր կա: Դա, գնացի լողարան սառը անապական ջրերում լողանալու, քանի որ արևի ճառագայթները չէին տաքացրել ջուրը: Ախորժակով լողացա և՛ լողարանում քաշված պարանների սահմաններում, և՛ դուրսը, խոր տեղերում: Վերադարձա տունը, թեյ խմեցի Ղրիմի տաք խալաջով (կալաջ) և գնացի ծովանկարչի պատկերասրահ, կամ, ինչպես ասում էին Թեոդոսիայում՝ «Գալերեա», ինչպես խոսք էինք կապել բարեկամներիս հետ, որոնք արդեն այնտեղ էին: Ժամը 11-ը էլին: Մովանկարիչն էլ եկել էր, և, նշատած իր սովորական տեղում, նկարում էր: Շատ մարդ չկար:

Պատկերասրահ մի շատ մեծ, ընդարձակ դահլիճ էր, ինչպես ասում են, երկու լուսավորություններ, այսինքն երկաշք, իրար վրա մեծ ու փոքր լուսամուտներով:

Դահլիճի պատերը զարդարված էին վարպետի գործերով, մեծ ու փոքր նկարներով, բայց այնպիսի վարպետությամբ դասավորված, որ բոլոր նկարներն էլ հավասարաչափ լույս էին ստանում: Դահլիճի ճակատին կախված էին երկու մեծ նկարների մեջ ծովանկարչի ձեռքով քաշված իր ծնողների՝ Կոստանդինի և Հովհաննիսի փոքր նկարները, այնպես, որ երբ դահլիճ էի մտնում, հենց առաջին նկարները, որոնք աչքի էին ընկնում, նկարչի ծնողների նկարներն էին:

Մուտքից դեպի աջ, դահլիճի խորքում, շինված էր մի բեմանման բարձրություն (էստրադա), որտեղ նստում էր ինքը և նկարում: Այդտեղ էլ դրված էին նրա նկարչական գործիքները:

Ես մոտեցա բեմին և հարգանքով բարեկեցի նրան: Նա վեր կացավ, իջավ ցած, բարևս ընդունեց: Ես նրան ծանոթացրի իմ երկու բարեկամների հետ: Իմանալով, որ Թեմենշյանը ղրիմցի է, նա հարց ու փորձ արեց նրա ծնողների և այլ հանգամանքների մասին, հետո առաջ ընկավ և սկսեց ինքը ցույց տալ նկարները, որ մեզ համար մեծ պատիվ էր: Նա ամեն նկարի առաջ էր կանգնում, այլ միայն կարևորներն և անհրաժեշտ էր համարում նշել, թե ո՞ր նկարը ե՞րբ է նկարված, ո՞ր թվին և ո՞րտեղ, որ ցույց տված լինի, թե ի՞նչպիսի հետևողությամբ է զարգացել իր հաջողությունը: Հայտնի է, որ նրա առաջնորդ դարգացումն է եղել 50—60 թվերին:

Երբ հասանք նրա ծնողների՝ նկարներին, նա ծիծաղելով ասաց, թե՛ «Իմ այս նկար»

բում արվեստը համակված է եղել որդեական սիրո զգացմունքով։

— Ես երեկ շատ որոնեցի այս պատկերը խանութներում, բայց չգտա, — ասացի ես։
Նա պատասխանեց.

եկած հայրենակիցներիս։ Մնաք՝ բարձավ, հաճախեցեր, ես ուրախ կլինեմ։ Իսկ դուք մնացեք, — դարձավ նա ինձ, — ես մի երկու խոսք ունեմ ձեզ հետ խոսելու։
Բարեկամներս դնացին։

Խրիմյան Հայրիկը ելմիածնի շրջակայքում
(Նկար Ալվազովսկու)

— Այս պատկերները տեսային բնույթ կրելով, շուվա չեն հանվել, բայց ես ձեզ մի զույգ կտամ։

Նա վերջացրեց ասելով.

— Այս էլ ձեզ մի պատիվ, իբրև հեռվից

Բարձրացանք բեմը և նստեցինք։

— Երեկ ես անիթ ունեցա տեսնել մեր Ս. Սարգիս եկեղեցու երեցիոխ պ. Ներսես Մազեբովին, — ասաց նա, — և խոսակցության մեջ հայտնեցի ձեր գալու մասին ո-

րոշ նպատակով, ինչպես որ դուք մեզ ասել էիք: Արդեն լսել էր ձեր մասին: Նա հաղորդեց ինձ և այն, որ դուք ուզում էիք նյութեր հավաքել հղձորս՝ Գաբրիել վարդապետի մասին և որ դուք արդեն տպագրել եք Նալբանդյանի մասին: Ես հանձնելով ձեզ այս երկու վավերականները, կուզեի, որ դուք ճշտեիք Նալբանդյանի գրածները իմ եղբոր՝ Գաբրիելի մասին իր «Երկու տող»-ի մեջ: Ես չեմ ասում, որ իմ եղբայրս սխալներ չի արել, բայց սխալներ անելը մի բան է, հոգին ծռելը՝ ուրիշ բան: Իմ եղբայրս սխալներ արել է, ո՞վ է աշխարհումս անսխալականը, բայց հուղայություն և վասակություն՝ երբեք...

Ես պատասխանեցի մոտավորապես հետևյալը.

— Նախ նյութեր հավաքելը մի բան է, գրելը՝ մյուս բան: Բայց խոստանում եմ, համենայն դեպս, ձեր տվածները տպագրել իմ ծանոթություններով: Իսկ եթե հաջողի, որ և գրեմ ու տպագրեմ, միայն և միայն ճշտությունը կգրեմ: Միամիտ եղեք, ես անձնական շահեր չունեմ, Հայրենիքի շահը բարձր է ինձ համար ամեն ինչից: Իմ կարծիքով, Գաբրիել վարդապետը իբրև վարդապետ չպետք է առանց կաթողիկոսի հավանության բանադնացություն վարեր պետության և խալիբի հետ, չպետք է դպրոց բանար, առաջնորդության պաշտոն ընդուներ, իրավունք ունենար Նախիջևանի եկեղեցական գումարները ծախսել մի-ինչ որ խալիբյան դպրոցի վերա, որ ոչ մի գույն չի ունեցել, չպետք է տարին մի անգամ մի առանձին մարդ ուղարկել թյուրքիա, հայ աշակերտացուներ հավաքելու ու քերելու դպրոցի համար: Իմ կարծիքով, Գաբրիել վարդապետը պիտի հապախար, որ ինքը կրակի հետ է յաղում:

Ես նյութեր հավաքեցի Գաբրիել վարդապետի մասին, որի համար մի անգամ էլ ես ուշի ուշով կարդացի ե՛մ Նալբանդյանի «Երկու տող»-ը և եկա այն եզրակացություն, որ նա ոտից ցզլովս մեղավոր է, ուստի և չգրեցի կենսագրությունը, և եթե գրած էլ լինեի, չէր կարող այն ժամանակները տպագրված լինել: Իսկ ինչ վերաբերում է այն երկու թղթին, որ նա տվել էր ինձ, դրանցից մեկն արդեն հայտնի է և օգտագործված, իսկ երկրորդը վավերական չէ, այլ ոտանավոր ողբ, որը գրել է Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկին, Նալբանդյան դպրոցի փակման առթիվ: Թեև դա մի առանձին գրական արժեք չունի, բայց պատկանելով հայտնի գրաբարագետ և Մխիթարյան վանքի «Բազմալեզու» հանդեսի հիմնադիր Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկու գրչին, կարող էր հետաքրքիր լինել

մեր ընթերցողին, ուստի և ավելորդ չենք համարում այստեղ մեջ բերել այն, ինչպես որ և խոստացել եմ հանգուցյալին:

ՅԱԻԲՐԱԿՍ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ

Եկայք եղբարք մեր պատուական, (աւա՞ղ)
Նստինք ի կոծ, յողբ, յեղբր,
Ջի խալիպյան մեր վարժարան (աւա՞ղ)
Կործանեցաւ հիմն ի վեր:

Հանդիսարանն այն ճոխածեմ (աւա՞ղ)
Հայ հանճարոյ և ջանից,
Ահա դարձաւ ի կոյտ նըսեմ, (աւա՞ղ)
Բոյն լըղջիկանց և ճայից:

Յիշեմք ըզմեր քաղցրածայն, (աւա՞ղ)
Յիշեմք զաղօթս ըղձակաթ,
Ջիա՞րդ լըռեաց այն ամենայն, (աւա՞ղ)
Ողբք արդ լսին յուսահատ:

Սաղարթագեղ ծառոյ նըման, (աւա՞ղ)
Որ բողբոջէ գարնային,
Եւ այս ծաղկէր պերճ վարժարան, (աւա՞ղ)
Ուսմամբ, կարգաւ գեղանի:

Հանգոյն ձագուց մեք ծիծեռանց, (աւա՞ղ)
Ճըռռողելով խընդագին,
Հանմեղուքեան և դիտութեանց, (աւա՞ղ)
Ընդունէաք ջամբ անգին:

Շընչեալ յանկարծ խորշակ հողմոյ, (աւա՞ղ)
Հեռ և նախանձ արամեան,
Խամբեաց ըզգեղ ծաղկանցրդ քոյ, (աւա՞ղ)
Ըզմեզ արար ցիր և ցան:

Նոր դու լիցիս աղգիս լալօնք, (աւա՞ղ)
Ջերդ զողբալին մեր Անի,
Յորշափ կեցցեն հայոց մանկունք, (աւա՞ղ)
Յորշափ այդ ծով ծածանի:

Մյուս օրը կիրակի էր: Մենք Դոսթ էինք կապել լինել Թեոդոսիայի Ս. Սարգիս մայր եկեղեցում պատարագին: Գնացինք: Ժամը դեռ նոր էր սկսել: Թեմենշյանը և Շովրյանը դեռ չէին երևում: Նախապես ես աչք անցրի եկեղեցու շենքը դրսից. դա մի-միջին մեծության և բարձրության եկեղեցի էր: Եկեղեցին սակավիկ մի փլած է եղել և վերանորոգվել է խնամող և հասկացող մարդու հսկողությամբ: Պահպանված են եղել ճարտարապետությունը, մեծությունը և հին գոմերը, ըստ հնարավորության, և փոքրիկ խաչքարերը և մինչև անգամ հողն ու քարերը:

Պատարագը սկսվեց, և ես մտա եկեղեցի: Եկան և իմ քարեկամները: Յարօրինակ էր

այդ եկեղեցին և իր ներքին տեսքով. սեղանը իր աջ և ահյակ խցերով փոստումն էին, իսկ երեցփոխն իր մոմավաճառության սեղանով և աղոթողների բազմությունը՝ վերը բարձրության վերա: Աղոթողները կանգնած չէին, այլ՝ նստած աթոռների վերա: Պատարագը վերջացավ, նշխարը բաժանեցին: Ես ծանոթացա երեցփոխ ներսես Մազերովի հետ, մի բարեկիրթ և համակրելի անձի հետ, ծանոթ Ղրիմի գաղութահայության պատմության և

նկարիչը պատկերասրահում լինում: Բարձրացանք Վստրադան, ողջունեցինք և նստեցինք: Նա ուրախացավ:

— Ա՛յ, այգալես, շուտ շուտ եկեք, ես ուրախ կլինեմ, կխոսենք հնից նորից: Դուք, երևում է, լողաբանից եք գալիս, ուրեմն սուրճ չէք խմել: Գնանք վերև, նստենք պատրզամբումս, ծովի հոտը շնչենք, ես սիրում եմ: Տիկինը մեզ սուրճ կտա, կարծեմ՝ նոր պաքսիմատ է պատրաստել:

Մովսես Լուկանենս Այվազովսկի
(Ինքնանկար)

նրա թողած պատմական հիշատակարաններին: Նա իմ ուշադրությունը հրավիրեց եկեղեցու և մի ուրիշ հանգամանքի վերա. պարզ երևում էր, որ Ղրիմի եկեղեցիներն էլ հնումն ունեցել են երկու վարագույր՝ մեծ և փոքր, որ ապացուցվում է նոր-նախորդականի եկեղեցիների օրինակով, որոնք բոլորն և այսօր երկու վարագույր ունեն: Ես ուշադրություն հաղթեցի այդ մանր հանգամանքի վերա, որովհետև մի ժամանակ մեզանում վեճ է տեղի ունեցել այդ մասին և վեճն էլ կապված է եղել այդ եկեղեցու վերանորոգող հայտնի մանկավարժ-գրականագետ Խորեն վարդապետ Ստեփաննի հետ:

Մյուս օրը պատահեցի Մազերովի հետ լողարանում և միասին զնացինք ծովանկարչի մոտ նրա պատկերասրահը: Ընկերս լավ գիտեր, թե ո՞ր օրերն է հատկապես ծովա-

Այվազովսկու կինը՝ Աննա Սարգսյան
(Նկար Այվազովսկու)

Գնացինք և բազմեցինք ծովանկարչի վիլլայի պատշգամբում: Ճշմարիտ, շատ լավ էր, ծովից մեղմիկ քամի էր փչում, առավոտյան արևի շողքերը ցուրտ էին ջրերի մեջ և ալիքները, ինչպես ասում են, ծափին տալով, լափին տալով, գալիս, խփվում եզերքին և մոմռալով փչվում, հետ քաշվում:

Մովսես Լուկանենս, որ ես տարված եմ Ան ծովի գեղեցկության հմայքով, բացառալից.

— Հը՞, ինչպե՞ս է: Աչքը սիրեմ, հենց այդ է, որ ինձ կյանք է տալիս:

Ներս մտավ տիկինը, ոտից ցզուլս սպիտակներ հագած, ճաշելի, փողփողների, շողշողների...», ինչպես ասում է Գրիգոր Նարեկացին: Մազերովը վեր թռավ տեղից, ողջունեց նրան և ձեռքը համբուրեց. ես էլ հետևեցի նրա օրինակին:

— Նոքա, աղվենի՛կս, հյուրեր եմ բերել, հյուրասիրե՛ մի մի ֆինջան դահլիճով, բեզ հատուկ սիրելությանմբ, պաքսիմատով:

Տիկինը ծիծաղեց և գնաց սուրճ պատրաստելու:

— Այս ոսկի մարդուն ալ ո՞րտեղից դուար, Մազերով, մազերով է, ինձ պես անմաղ չէ:

— Գնացել էի եկեղեցի, այնտեղ ծանոթացա, պատասխանեցի ես:

— Եկեղեցին փլած է եղած, նորոգվել է հորեն վարդապետ Ստեփաննի ձեռքով: Այս հորեն վարդապետ Ստեփաննի աչքը սիրելի է ինձ նրա պես ունակ վարդապետներ շատ ունենալինք, ազգերս այսպես խեղճ չէր լինի: Ս. հաշ վանքը կնստեր, վանքին մաքրությամբ նայելի: Քաղաք կռքար, եկեղեցիների բարեկարգությունը տեսներ: Գիտությամբ, լեզու-բերնով մարդ էր, ամիքամ բյուրեղյալ... Օտարների առաջ պատիվներս ավելցուց:

Ես ինքս աշխատում էի քիչ խոսել, աշխատում էի թողնել, որ աղերկուհին ղրիմցիները խոսեն, որ կարողանամ հին շիրակացիների, անեցիների շունչն ու հոգին զգացած լինեմ: Նոր-նախիջեանցիք այնքան օտարազգի բառեր են մուծել իրենց ձկուն բառարանի մեջ, որ անախորժ ժառանգ է դարձել այն:

Այսպես դուրեկան ժամանակ էի անցկացնում ես Թեոդոսիայում իմ երկու բարեկամներիս՝ պատվարժան ծովանկարչի և Մազերովի շրջանում: Շատ հաճախ լինում էի նամանավանդ պատկերասրահում, ծովանկարչի մոտ, որ շատ սիրում էր Ղրիմը, իր Թեոդոսիան. նա հատուկ սիրում էր իր մեծերից լսած պատմությունները Ղրիմի կյանքից, սիրում էր լսել և գրավոր աղբյուրներից հավաքածները Նոր-նախիջեանի «Հայամավուրդի հիշատակարանից» և «Կոնդորակու գրքից»: Ես համեմատում էի նրա պատմածները գրավոր աղբյուրներից քաղվածների հետ և լրացնում, շտկում: Այսպես, ես գրել եմ, օրինակի համար, «Հայոց բերրի պատմությունը», որ ամբողջությամբ համարյա թե նրա պատմածից եմ քաղել: Նա է ինձ ցույց տվել «Խսկելե դահլիճի»:

Բերում եմ այդ պատմությունը:

«Ղրիմում նախիջեանցոց նախահայրերի ղլխավոր բնակության տեղը լինում է Թեոդոսիան կամ Կաֆան, որի բերրի (Ձրանկ հիսարի») մոտ գաղթական հայերը առաջին անգամ հաստատել էին իրենց բնակությունը: Բերդը, Ձրանկ հիսարին, շատ փոքր է եղել և նրա մեջ տեղ չի եղել նորեկների

բնակության համար, ուստի և հայերը բնակվել են բերդից դուրս, հին բերդի արևելյան կողմը:

Իրենց նոր բնակության տեղում 44 տարի ապրելուց հետո, հայերը նկատելով, որ քաղաքը իր բերդով պատսպարված է, իսկ իրենց բնակության տեղը բոլորովին բաց է ու անպաշտպան, մտածում են և հայոց թաղը ամրացնել պարիսպներով: Այդ նպատակով նրանք պատրաստություն են տեսնում քաղաքի պարիսպների պես մի նոր, ավելի հաստ ու բարձր, ավելի մեծ տաճարություն բռնող աշտարակազարդ և մեծամեծ դարպասներով պարիսպ քաշել և շրջապատել հայոց թաղը: Որոշվում է, որ մեծատուն հայերից ամեն մեկը, որ պիտի մասնակցեր շինության գործին, հանձն առնի պարիսպի մի մասն շինելու և նախապես դրա համար հարկավոր ատաղձ բերել հավաքել նշանակված տեղը: Դրա համար իրավունք էր տրվում յուրաքանչյուրին իր անունով կոչելու իր շինած պարսպի մասը և իր հիշատակարանը գրելու նրա վերա: Դրանից էլ, ասում են, առաջ է եկել Ղրիմի հայերի մեջ նրանց միմյանց հարստությունը չափելու տարօրինակ սովորությունը: Կաֆայի հայերը երբ որ կամեցել են սասել, թե այս մարդը այսքան հարստության տեր է, սասել են, թե այս ինչ մարդը կարող է քաղաքի ամրությունների համար այսքան քաշ տալ:

Հայերը մեծ թափով կաշում են շինության գործին և կարճ փիշոցում գլուխ են քերում ահագին պարիսպ, որ ամեն մի 20, 40 և 60 սոսե՛ն տարածության վերա ունենում է մի աշտարակ (բուրգ—բուրջ) և իր բոլոր երկաթնության վրա 9 դարպաս: Այդ նոր պարիսպը, որը ավարտված լինելով ծովափի հարավային կողմից, անցնում, գնում է եղել լեռների վերայով դեպի նույն ծովափի հյուսիսային կողմը, պաշտպանում է ելել քաղաքը ամենամոտանգավոր վտղմից և վրդված է եղել «Հայոց բերդ»:

Մովանկարչի և Ներսես Մազերովի բերանից ես առաջին անգամ քաղել եմ Ղրիմի հայերի կոտորածի և քանազան վողմեր ցրվելու վերադաստ պատմությունը, որ հետագայում ղրղլայնելով գրավոր աղբյուրներից, տպագրել եմ իմ «Նոր-նախիջեանը» և նոր-նախիջեականցիք գործի մեջ:

Բերում ենք այստեղ և այդ պատմությունը, իբրև ծովանկարչի և Մազերովի պատմածները:

«Հայերը լարվոք վիճակի մեջ ապրում են Ղրիմում ամիսը 1475 թիվը, երբ գալիս տիրապետում են Ղրիմին (Կաֆային) օսմանցի

թյուրքերը: Օսմանցոց սուլթան Մեհմեդը, որ նոր միայն առել էր Կոստանդնուպոլիսը, կամենում էր տեր դառնալ և Ղրիմին: Այդ նպատակով նա ուղարկում է իր հզոր նավատորմիդը դեպի Ղրիմի հարավային ափերը: Նավատորմիդի գլխավոր Ահմադ Կետիկ Կապուտան փաշան, հասնելով Կաֆայի նավահանգիստը, նախապես թնդանոթներն ուղղում է դեպի քաղաքի պարիսպները և ուժեղացնում, հետո զորք է իջեցնում ցամաքը ու շորս տեղ մարտկոցներ շինելով, շարունակում է ուժեղացնել քաղաքը ծովից և ցամաքից: Նրա այսպես հինգ օր շարունակ տևում է ուժեղացումը և ամուր պարիսպները շրջափակում, փլվելու նշաններ են ցույց տալիս, ջենովացի իշխանները դուրս են գալիս քաղաքից և հանձնում փաշային քաղաքի բաժանիկները, նախապես խոսք առնելով նրանից, որ նա չի վնասի քաղաքացիներին և ձեռք չի տա նրանց ունեմ-շունեմին, ստացվածքին:

Ահմադ փաշան սակայն մտնելով քաղաքը, դրժում է իր խոսքը և ընդհանուր կոտորածի և կողոպուտի է ենթարկում բոլորին և գլխավորապես հայերին: Նա առաջ սեր է ցույց տալիս և հաճախ խնջուլքի հրավիրում իր մոտ հայ առաջավորներին, քաղցր խոստում նրանց հետ-և առաջարկում թողնել իրենց կրոնը և հարել մահմեդականության և համոզվելով, որ այդ լինելու բան չէ, մտածում է վրեժ-խնդիր լինել: Մի օր էլ նա մեծ խնջուլք սարքում և համոզում է նրանց առանց զենքի գալ: Նրա խնջուլքը վերջանում է, հրավիրյալները դուրս են գալիս ապարանքից, որ գտնվում է Իսկելե դափուսի մոտ և սկսում են վայր իջնել բարձր առնդուլքով, նա հրամայում է դահիճներին մեկ մեկ սպանել նրանց և մարմինները ծովը նետել:

Այնուհետև պակասում է հայերի թիվը Ղրիմում. սպանվածը սպանված է մնում, դեղվածը՝ գերված և կենդանի մնացածներից էլ մի խոշոր մասը թողնում, փախչում է զանազան երկրներ—Լեհաստան և ուրիշ տեղեր:

Մի օր էլ ամենքս, ընկերությամբ, ծովանկարչի առաջնորդությամբ, գնացինք տեսնելու «Հայոց բերդ» մնացորդները, որտեղ այդ ժամանակները «կարանտին» էր: Մեզ կարանտինի մարդիկը ընդունեցին պատվով, որովհետև մեզ հետ էր և ծովանկարիչ Ալվազովսկին, որը Թեոդոսիայի ամենապատվավոր, ամենահարգելի քաղաքացին էր: Ծիշտ որ պարիսպներն ահագին են եղել և՛ իրենց հաստությամբ, և՛ բարձրությամբ: Երևույթների հիշատակարանների տեղ-

ղերի միայն ծակերն էին մնացել, խաչերն իրենց վերա գրված հիշատակարաններով քանդված, հանված էին: Նրկու կիսավեր մատուռներ տեսանք, մի փոքրիկ խաչազարդ հայ եկեղեցու հետ միասին, որն առաջներում փլված է եղել, հետագայում վերանորոգված և դարձած ուղղափառ եկեղեցի: Մի առատաջուր աղբյուր էլ տեսանք հին հայ արձանագրությամբ: Վերադարձին, ծովանկարիչը մեր ուշադրությունը դարձրեց մի հին, շատ բարձր աշտարակի վերա, որ մնացած էր համարվում ջենովացիների ժամանակից և այդպես էլ կոչվում էր «Ջենովական աշտարակ»:

Ինձ շատ հետաքրքրում էին Խալիբյան դպրոցը և դրա շուրջը ծագած խնդիրները: Նոր Նախիջևանում շատերը կային, որ սովորել էին այդ դպրոցում, դրանցից մի խոշոր մասը կիսավարտ էին, մի շնչին մասը լիակատար ավարտած, Գաբրիել վարդապետն էլ դպրոցի հիմնադիրն է եղել և գրել է այդ դպրոցի միակողմանի պատմությունը:

Դպրոցը գոյություն է ունեցել, համեմատաբար, շատ կարճ ժամանակ և փակվել է, պահելու միջոցներ չունենալու պատճառով: Արդ, Գաբրիել վարդապետ Ալվազովսկու դպրոցի փակման առթիվ գրած ողբից երևում է, որ նա դպրոցի փակման պատճառը համարում է հեռն ու նախաձեռն: Այդ մի պարզ ակնարկություն է, ուղղված բարեհիշատակ Միքայել Նալբանդյանի հիշատակին, որովհետև հանգուցյալն է եղել, որ առաջ «Հյուսիսափայլ»ում, հետո էլ իր «Նրկու տող»ում բուռն բողոք է հարուցել նրա ապօրինի գործողությունների դեմ: Իսկ թե ի՞նչ ապօրինի գործողություններ են եղել, որ գործել էր Գաբրիել վարդապետը, այդ մասին մենք արդեն վերը հիշել ենք: Մենք չենք երկարում, մեզ համար կարևորն է իմանալ միայն այն, թե ի՞նչպես էր վերաբերվում հանգամանքներին ծովանկարիչ Ալվազովսկին:

Արդ, մենք գնացինք տեսնելու Խալիբյան փակած դպրոցը: Ծովանկարիչը մեզ չընկերացավ, ասելով, թե ինքն այն օրից, երբ փակվել է դպրոցը, այլևս չի եղել այն կողմերում: Պարզ է, ուրեմն, որ նա այդ գործերին նայում էր իր եղբոր աչքերով: Նվ նրա այդպիսի վերաբերմունքը մեզ համար հասկանալի էր: Պետք էր ճանաչել նրան:

(Շարունակելի)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՐԱԳԼԻԻ ՏԱՐԵԹՎԻ ՀՇՏՄԱՆ ՀԱՐՑԸ

տմարագիտական աշխատություններից հայտնի է, որ ոչ մի դարագլուխ գիտականորեն հիմնավորված չէ, քանի որ նրանցից համարյա թե ոչ մեկը կապված չէ այս կամ այն ժողովրդի պատմական կյանքում տեղի ունեցած իրադարձության հետ: Վերջիններ, օրինակ, աշխարհի ստեղծման դարագլուխը:— Աղեքսանդրիական տոմարագետների հաշվով, Հուլիոս Աֆրիկացու վկայությամբ, ստեղծագործության դարագլուխը 5500 տարի է նախ քան մեր էրան: Հուլյների մոտ աշխարհի սկիզբը համարվում է 5508 տարի: Սկալիգերը, հին տեքստերի ուսումնասիրությունների վրա, որոշում է 3950 տարի: Պեարոնիուսը համարում է 5873 տարի, հրեական պատմության Հովսեփ Ֆլավիուսը՝ 4163 տարի: Եվ, այսպես, նույն դարագլխի վերաբերյալ կարելի է բերել տասնյակ տարբեր թվականներ: Իհարկե, դրանցից ոչ մեկն էլ ճիշտ լինել չի կարող, ինչպես անվիճելի ցույց է տալիս ժամանակակից գիտությունը:

Ինչպես է սահմանվել հայկական թվականը:

Հայկական դարագլուխն օրհամանկու համար եղել են մի շարք հանգամանքներ, որոնց վրա մենք անհրաժեշտ ենք համարում կանգ առնել:

325 թվին նիկիա քաղաքում հրավիրված տիեզերական ժողովում քննության դրվեց Զատիկը տոնելու հարցը և որոշվեց Զատիկը տոնել զարնանային լիարժանի հաջորդ կիրակի օրը, որպիսզի քրիստոնեական Զատիկի օրը չհամընկնի հրեական Պասեքի օրվա

հետ: Պահանջ էր առաջացել կազմել զատկական օրերի ցուցակ հետագա տարիների համար: Այդ աշխատանքն իր վրա վերցրեց Անդրեաս Բյուզանդացին, որը կազմեց, այսպես կոչված, 200-ամյա աղյուսակը, որը և գործածվել սկսվեց 353 թվից: Անդրեասն իր աշխատության մեջ թույլ էր տվել մի սխալ. նրա աղյուսակը կազմված էր այնպես, որ ավարտվելուց հետո, նորից սկզբից գործածել անհնարին էր դառնում: Եթե նա կազմած լիներ 209 տարվա համար, ապա առանց փոփոխելու կարելի էր լիներ այդ աղյուսակը աշխատանքի դնել նորից:

553 թվին Անդրեասի ցուցակը լրացավ, և հենց այդ ժամանակ նկատեցին, որ Անդրեասը բաց է թողել 9 տարի, որի պատճառով, 553 թվականից ձևաբան շփոթիլ սուսք եւ ամենայն արհեստք տոմարականք:

Քրիստոնեական եկեղեցին չէր կարող անտարբեր գտնվել նման կառնաշփոթության հանդեպ, և այդ պատճառով հայկաբեցին հմուտ տոմարագետներից և աստղաբաշխներից մի համագտմար Աղեքսանդրիա քաղաքում: Այդ համագտմարի վերաբերյալ կան բազմաթիվ տեղեկություններ Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի հին հայկական ձեռագրերում: Բերում ենք միայն տոմարագետ Հովհաննես Սարկավազի տոմարական աշխատությունից մի հատված. «Ժողովեցան յԱղեքսանդրիա, ի մայրաքաղաքն եփպոսոսցոց, արքանուսեփք եւ իմաստասէրք ի լունաց եւ յասորոց, ի հոռմայեցոց եւ յեփպոսոսցոց,

1, ա) «Պատմութիւն Հայոց արարեալ կիրակոսի Վարդապետի Դանձակեցոյ», Թիֆլիս, 1909 թ., վեներիկ, 1845 թ., և բ) Ա. Աբրահամյան, «Տիեզերագիտություն և տոմար Անանիա Շիրակացու», Հայկոհրատ, Երևան, 1940 թ.:

թուով 16 (35): Եւ առաքեն յնրա աղէմ եւ կոշեն ինքեանս զՓենէհեզ՝ որ ազգաւ եբրայեցի էր եւ հաւատով քրիստոնեայ՝ եւ լինին 12 (36): Եւ գլուխ փմաստասիրաց եւ առաջնորդն էաս, որ բուն ազգաւ աղեքսանդրացի էր եւ հաւատով քրիստոնեայ: Կարգեցին եւ հաստատեցին բոլորակ ՇԼԲ (532) ամաց, որ կոչի Շ.եակ (500-եակ): Եւ գլուխ բոլորին հաստատեցին զԴ (4) ապրիլի ամսոյ: Եւ ունի յինքեան բոլորակն զընթաց արեգական, որ ԻԲ.եակ (28-եակ) կոչի եւ նահանջից նահանջ: Եւ զընթացս լուսնոյ ԹԺ.եակ (19-եակ) կոշեն...»²:

Ինչպես տեսնում ենք, այդ համագումարը կանգ է առնում մի մեծ ժամանակաշրջանի, այն է՝ 532-ամյակի վրա, որը պարունակում էր թե՛ արեգական եւ թե՛ լուսնական շրջանները (28-ամյակ եւ 19-ամյակ, քանի որ՝ $28 \times 19 = 532$): Այդ համագումարը նույնպես կազմում է հաջորդ 532 տարիների համար զատկական օրերի ցուցակը, որը հետզհետեւ, 532 տարին լրանալուց հետո, պիտի նորից կրկնվեր:

Այդ համագումարի մասին խոսվում է Հայկ. ՍՍԻ Պետական մատենադարանի № 1973 ձեռագրում. «Բնակ այր տմն ի ճշմարտագունից տառամասիրաց յեզիպատական մայրաքաղաքէն Աղեքսանդրիա, էաս անուն կոշեցեալ, ձայն արկեալ առ փնք հաւաքէ զարս կորովամիտս՝ զԱղդայ ի Գամրաց, զՓենէհեզ ի Հրէաստանէ, զՅոհան յԱրաբիա, զՍերգ ի Մակեդոնիէ, զԳիգան յԱսորոց, զՈրիլ յԵվթորիա եւ այլ 12 (36) արամբք հաւատարմաւք. խորհին գտանել զգարձ արեգական եւ լուսնի ի միում ամի: Եւ գտանեն զայս լեալ ի ԻԲ ԹԺ.եակեալս յառն ՇԼԲ. եւ ասացին թուական հայոց Ժ, որով սահմանեցին ի շարժիլ թուականին երթեալ թ եւ այլ ԺԹ, ԺԹ եւ Դ.ից ապրիլի ի գտանել զմուտ Շ.եկին»:

Այս ձեռագրում բերված փաստը համընկնում է Հովհաննես Սարկավագի հաղորդած տեղեկությանը, բայց մի տարբերությամբ, որ «եւ ասացին թուական հայոց Ժ» վերջինս չունի: Եվ դա ճիշտ է, որովհետեւ անհնար է որ սահմանվեր հայկական թվականի հարցը մի համագումարում, ուր չկային նույնիսկ Հայաստանի պատգամավորների կայացուցիչները:

Նման ժամանակաշրջան ընդունում է եւ մի ուրիշ հանձնաժողով, որը հենց նույն տարիներին գումարվում է Իոնիոն Բյուզանդացու նախագահությամբ եւ որը նույնպես կազ-

մում է զատկական տոների ցուցակը 532 տարիների համար:

Բայց եւ այնպես, կազմված երկու ցուցակներում նկատվում են որոշ տարբերություններ: Էասի հանձնաժողովը որոշում է՝ եթե դարնանային լիալուսինը համընկնի շաբաթ օրվա հետ, ապա հաջորդ օրը, կիրակին, Ջատիկ շպիտի համարել, այլ հետաձգել 7 օրով եւ Ջատիկը տոնել հետեւյալ կիրակի օրը, իսկ Իոնիոնի գլխավորած հանձնաժողովը որոշում է հենց հետեւյալ օրը, կիրակի, տոնել Ջատիկը:

Հայերից պատգամավորներ չէին մասնակցում հանձնաժողովներից եւ ո՛չ մեկում, բայց Հայկական Եկեղեցին տեղյակ էր այդ աշխատանքներին: Երկրում տեղի ունեցող դեպքերը նրանց հնարավորություն չէին տալիս զբաղվել տոմարական խնդիրներով: Հետագայում, Մովսես կաթողիկոսի օրոք միայն նրանք զբաղվեցին զատկական տոների հարցը կարգավորելու խնդրով:

Հենվելով Հովհաննես պատմաբանի (կաթողիկոսի) «Պատմութիւն հայոց»-ի տեղեկությամբ վրա, Մաղաթիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը իր «Ազգապատում» աշխատության մեջ գրում է հետեւյալը. «Արդ, 561-ին կաթողիկոս էր Հովհաննես Գաբեղյան, 564-ին սկսան Սուրեն մարզպանի հարստահարությունները, 571-ին սկսավ Վարդանի շարժումը, 572-ին եղավ կաթողիկոսին փախուստը, հետևաբար պատմության համաձայն է ըսել թե մինչև որ Գաբեղյան պետք եղած տեղեկություններ ստանար, տոմարական խնդիրներով զբաղվելու առիթ չկարգավ գտնել, եւ զատկի տոները շարունակեցին առժամյա կերպով, առանց հաստատուն ցուցակի: Մովսես եղավ, որ հայրապետության բարձրանալն ետք, իրեն հատուկ նպատակ կազմեց զատկական տոնի կամ տոնական տոմարի գործը միանգամ ընդմիջտ կարգադրել, եւ Հայոց Եկեղեցվո համար հաստատուն կանոն մը ունենալ, առանց պետք ունենալու շարունակ օտարներու կարոտանալ...»

«Էսայան շրջանը կազմված էր արդեն, բավական էր զայն Հայ Եկեղեցվո համարացնել, տարեկան տոներն ալ ըստ այնմ կարգադրել, բայց պետք էր որ հոռմեական ամիսներով կազմված ցուցակը հայկական ամիսներով վերածվեր, միանգամայն հոռմեական նահանջավոր տարիներու հաշիվները փոխանցվեին հայոց շարժական տոմարին նահանջ շունեցող տարիներու վրա, հրամաձայն Հայկա շրջանին հաշիվներուն...»

2. Տե՛ս Հայկ. ՍՍԻ Պետական մատենադարանի ձեռ. № 1495, Հովհաննես Սարկավագի «Ճոմարը»:

«Ըստ այսմ ի հրամանն մեծին Մովսեսի բերթողը և գիտունը արվեստին գումարվեցան Դվնա հայրապետանոցը, զոր կրնանք իբր Դվնա Գ. ժողով ընդունիլ և 584 թվականին նշանակել: Հայոց գիտուններուն գլխավորն էր Աթանաս Տարոնեցի, Գլակա Ս. Կարապետի մայրավանդին առաջնորդը, որ էր տեղյակ տոմարի ամենայն ազգաց և առաջնորդեց բոլոր հաշվական գործողությունը: Ժողովին կողմն նախադասվեցավ էասի ցուցակը» (էջ 571—572):

584 թվին Դվինում հրավիրված ժողովը որոշեց հավանություն տալ էասի աշխատանքներին և ցուցակին: Դրա պատճառները պարզ են, քանի որ այն ժամանակ օրվա սկիզբը հաշվում էին նախորդ օրվա երեկոյան ժամը 6-ից և եթե շաբաթ օրը տեղի է դնենում լիալուսին, ապա ճիշտ կլինե՞ր Զատիկ համարել 7 օրից՝ հետևյալ կիրակին՝ շփոթելու համար: Իսկոնի ցուցակում հանդիպում ենք 532 տարում 4 նման դեպքերի, որոնք և կոչվեցին «ծուռադատիկ»:

Մովսես կաթողիկոսի ժամանակ էասյան ցուցակները հայկական իրականության հարմարեցնելու գործը հանձնարարվեց Աթանաս Տարոնեցուն, Գլակա Ս. Կարապետի մայրավանդին առաջնորդին, որը և կատարեց այդ աշխատանքը:

Պատմիչների և ուսումնասիրողների մի մասը ախալամբ Դվինի ժողովի գումարման թվականն են համարում 574ը: Իրականում, Դվինի այդ ժողովը գումարված է եղել ո՛չ թե 574-ին, այլ 584-ին: Այդ ապացուցվում է հետևյալ փաստերով.

1. Էասյան շրջանի ընդունելու տարում հին հայկական տոմարի ամսնորը տեղի է ունեցել հուլիսի 3-ին, իսկ եթե ժողովը գումարված լինե՞ր 574 թվին, ապա նա կլինե՞ր հուլիսի 6-ին:

2. Ձեռագրերում մատնանշված է, որ ժողովի տարին նահանջ տարի էր ըստ Հուլյան տոմարի, իսկ դա կարող էր լինել 584-ին և ո՛չ թե 574-ին:

3. Դվինի այդ ժողովի տարում Հայտնություն օրը տեղի է ունեցել հին Հայկական տոմարով արաց ամսվա 30-ին, որը նույնպես կարող էր լինել միմիայն 584 թվին:

Ինչպես տեսանք վերևում, Անդրեասի 200-ամյա ցուցակները սկսեցին գործադրվել 353 թվականի սկզբից և պիտի ավարտվեին 552-ի վերջում, այսինքն 553-ի սկզբից պիտի սկսեին գործադրել էասյան ցուցակները: Բայց Աթանասի առաջարկով Դվինի ժողովում որոշվեց 584 թվականը համարել էասյան շրջանի 33-րդ տարին,

նկատի ունենալով, որ Անդրեասյան ցուցակները վերջացել են 551 թվի վերջում:

Կանգ շառնելով տոմարական մանրակրկիտ հաշիվների վրա, մենք այստեղ կբերենք միայն մի փաստ, որը ցույց է տալիս, որ Աթանասը, իրոք, հարցին ճիշտ մոտեցում է ունեցել: Դա հետևյալն է.

Ըստ Հայկական հին տոմարի, 428 թվականը հանդիսացավ ապոկատաստազի տարի և, հետևաբար, այդ տարին համարվելով նահանջ տարի կամ, ինչպես անվանվում է Հայկի շրջանում՝ «նահանջից նահանջ» տարի, հերթական համար չպիտի ունենար, այսինքն բաց պիտի թողնվե՞ր Այլ խոսքով ասած, հաշիվը պիտի տարվե՞ր 425, 426, 427, և, 428-ը չհաշվելով որպես նահանջ, 429-ը անվանել 428 և այլն: Այդ հանգամանքը, որը բնորոշ է հին Հայկական տոմարին, հեղինակները մոռացության էին մատնել, իսկ Աթանասը, որպես հմուտ տոմարագետ, ճշտությունը պահպանելու համար, նկատի ունեցավ և մեկ տարով հետ տվեց բոլոր հաշիվները: Դվինի ժողովը նկատի ունենալով այդ բոլորը, որոշեց 584 թվականը համարել էասյան շրջանի 33-րդ տարին և ոչ թե 32-րդը: Այդ ժողովումն էլ որոշվեց 552-ից սկսել հայկական դարադրվելը:

Միջնադարյան հայկական մի շարք պատմիչներ չըմբռնելով Աթանասի աշխատության մեջ հաշիվ ընդունված նրբությունները, կոպիտ թվաբանական հաշիվներից ելնելով ($352 + 200 = 552$), հայկական դարադրվել տարեթիվն են համարում 553-ից սկսած: Այդպիսիներն են՝ Ստ. Ասողիկը, Սամվել Անեցին, Կիրակոս Գանձակեցին և ուրիշները:

Հայոց պատմության ժամանակագրությունը ճշտելու համար, վերև բերված հաշիվը պիտի անպայմանորեն նկատի ունենալ: Տոմարական այդ սխալը ցույց տալու համար, բերենք հայկական պատմիչներից մի-երկու օրինակ:

Պատմիչ Արիստակես Լաստիվերտցյան, խոսելով արեգակի լսավարումներից մեկի մասին, գրում է. «Յամահանն արաց, յաւուրն ուրբաթու, ի դռնայ աւուրն, էր եւ թուականին մերոյ շրեքհարիւր ութսուն երկու ամս: Հատուկ տոմարական աղյուսակներով գտնում ենք, որ այդ տարին արաց ամսվա սկիզբը համընկել է Հուլյան տոմարի օգոստոսի 10-ին և տարվա վերադիրն է եղել ԺԳ (13) և յոթներյակը՝ Ա (1): Այդ տվյալներից ելնելով, որոշում ենք, որ օգոս-

տոսի 1-ին եղել է շորեքշաբթի և հետևաբար 10-ին կլինի ուրբաթ: Լուսնի ամսաթիվը կլինի՝ $13 + 10 + 7 = 30$, $30 - 30 = 0$, այսինքն՝ նորալուսին, քանի որ արեգակի խավարումները կարող են տեղի թանձնալ միմիայն նորալուսնի օրը, ուստի հաղորդված տեղեկությունը միանգամայն ճիշտ է: Այդ համեմատությամբ, «Տարեգիրք արարեալ Սմբատայ սպարապետի Հայոց» և «Պատմութիւն Մատթէոսի Ուհայեցւոյ» աշխատութիւններում նույն խավարման վերաբերյալ բերված տեղեկութիւնները ճիշտ չեն, քանի որ նրանք խավարման տարի են նշանակել 485-ը, որին ոչ օրն է համապատասխանում, ոչ լուսնի ամսաթիվը:

Ժամանակագիր Սամվել Անեցին հաղորդում է: «Երկու եղբարք, Սահակ եւ Յովսէփ կատարեցան վկայութեամբ, որք խմայելացիք էին՝ խոստովանելով զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին՝ ի քաղաքին Կարնոյ՝ յարաց ԺԵ (15), յաւուր Եշաբաթոս: Տարեգրութիւն վերցված է ըստ Քրիստոնեական տո-

մարի և ըստ հայկականի՝ 245: Տոմարական աղյուսակներով գտնում ենք, որ արաց ամսվա 15-ը համապատասխանել է Հուլյան տոմարի հոկտեմբերի 20-ին, իսկ հոկտեմբերի 1-ին եղել է կիրակի, ուստի և, 20-ին եղել է ուրբաթ և ոչ թե հինգշաբթի: Տարվա յոթներյակն է է (7): Սխալը ուղղվում է շատ հեշտ կերպով, միայն պիտի հիշել, որ Սամվել Անեցին հայկական դարազույն հաշվում է 553-ից, և, ըստ հայկականի, 797 թիվը կհամարվի որպես 246-րդը: Այդ թվականի համար յոթներյակը կլինի 2 (6) և հոկտեմբերի 20-ին՝ հինգշաբթի: Այդպիսի օրինակներ շատ կարելի է բերել:

Այսպիսով՝

1. Հայկական դարազլխի տարեթիվ պիտի միշտ ընդունել 552-ի սկզբից.

2. Հայկական պատմիչների տվյալները միշտ անհրաժեշտ է ստուգել և ելնել այն հանգամանքից, թե տվյալ հեղինակը ի՞նչ հաշվով է մոտեցել հայկական դարազլխին:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հովհաննեսի բանաստեղծություններից հայագիտության մեջ հանրածանոթ է նրա «Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց առ ձագն, որ զաղօթանցաւ նորա նոռողէր քաղցրաձայն, որ կոչի սարիկ» վերնագրով տաղը: Հովհաննեսի այս տաղը պահել է Մարտիկի սրբոցի մատենադարանի մի ձեռագիր աղօթգիրքը: Տաղի տեքստը, դպրոցի վարդապետի հանձնարարությամբ, արտագրվել և ուղարկվել է վենետիկյան Մխիթարյաններին, որը և Հ. Ղ. Ալիշանի կողմից հրատարակվել է 1847 թվի «Բաղմալէպ»-ում: Հովհաննեսի այս տաղը, Ալիշանից առնելով, երկրորդ անգամ 1944 թվին հրատարակել է պրոֆ. Մ. Աբեղյանը իր «Հովհաննես Սարկավագ Վարդապետ» վերնագրով կրող հոդվածի հավելվածում:

Հովհաննեսի այս քերթվածը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացել և բարձր գնահատվել հայագիտության մեջ: Այսպես, Ալիշանը գտնում է, որ Հովհաննեսի այս տաղը ամեր գրականության մեջ աննման դրվածոց մեկն է¹: Պրոֆ. Մ. Աբեղյանը Հովհաննեսի այս տաղը համարում է նշանակալից նորություն հայ մատենագրության մեջ. «Սարկավագ վարդապետի բանաստեղծություններից, — գրում է նա, — մնում է միայն մեկը՝ «Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց առ ձագն, որ զաղօթանց»

ցաւ նորա նոռողէր քաղցրաձայն, որ կոչի սարիկ»: Այս մեծ (188 երկայն տողերով) քերթվածն իր ձևով և բովանդակությամբ մի նշանակալից նորություն է մեր հին գրականության պատմության մեջ: Եթե դա պատահմամբ փրկված ըլինէր կորստից, մեր նոր մտայնոր հոսանքի զարգացման տեսությունների կամար²: Այն նա ցավելով ակնկալում է. «Եվ ո՞վ գիտե՞ քանի՜ այդպիսի արժեքավոր բանաստեղծություններ ոչնչացել են»³:

Ի դեպ, «Սարեակ»-ի մի ընդօրինակություն, նոր գրությամբ, մենք տեսել ենք Երուսաղեմի Հայոց Ազգային Պատրիարքարանի մատենադարանի ձեռագրերից մեկում:

«Սարեակ»-ից բացի, հայագիտության մեջ մատնացույց են արվել Հովհաննեսի երեք տաղերը՝ «Յոհաննու Բանայի առ Սարգիս վասն տաղիցն»; «Նորին վասն միսոյ յորականին» և «Նորին Յոհաննու առ կոյրն աչեղագոյն և լուսաւոր» վերնագրերով: Հովհաննեսի այս տաղերի մասին տեղեկություն է հաղորդել Ոսկյանն իր «Հովհաննես Սարկավագի գրությունները» հոդվածի մեջ՝ հիմք ունենալով Քեշիշյանի կազմած Զմմառի ձեռագրաց ցուցակը:

Ոսկյանի տեղեկությունից երևում է, որ նշված տաղերն ընդօրինակված են Զմմառի մատենադարանի № 195 ժողովածուի մեջ հետևյալ հերթականությամբ.

ա. Թ. 136բ, «Յոհաննու սուրբ վարդապետի ասացեալ Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց...»;

բ. Թ. 138ա, «Վասն մաշկեկին, յորոյ վերայ թանաքն վայթեցաւ...»;

1. «Բաղմալէպ», 1846 թ., էջ 221—225:

2. Հայկ. ՍՍՈՒ. Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», 1944 թ., № 1—2, էջ 53—58:

3. Ղ. Ալիշան, «Յուշիկ», Բ հատոր, էջ 205:

4. Հայկ. ՍՍՈՒ. Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», 1944 թ., № 1—2, էջ 39:

5. Նույնը:

6. Այդ ձեռագիրը գրանցված էր № 1034-ի տակ:

գ. (անդ), «Յոհաննու քահանայի առ Սարգիս վասն տաղիցն...»:

դ. Թ. 138ր, «Նորին վասն միասոյ ողբականին»:

ե. (անդ), «Նորին Յոհաննու առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր...»:

Զմեառի մատենադարանի № 195 ժողովածուի խմբին պատկանող հին գրչությամբ մի ձեռագիր, բարեբախտաբար, գտնվեց Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում, ուր ընդօրինակված են Հովհաննեսի վերե հիշված բոլոր աշխատությունները, բացի «Սարեակ»-ից: Սակայն, մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ Հովհաննեսի վերե հիշված երեք տաղերի խնդրում Ոսկանը բացարձակ թուրիմացություն մեջ է: Նշված երեք աշխատությունները՝ «Առ Սարգիս վասն տաղիցն Յոհաննու քահանայի» (Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 7, Թ. 91բ—92ա), «Նորին վասն միասոյ ողբականին» (նույնը, Թ. 92ա—92բ) և «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր Յոհաննու քահանայի» (նույնը, Թ. 92բ—93ա), ոչ թե տաղեր են, այլ Հովհաննեսի նամակները:

Հովհաննեսն իր այս նամակներից առաջինում, որն ուղղված է Սարգիս անունով մեկին, բացատրում է իր տաղերի նպատակադրումը՝ «Առ Սարգիս. վասն տաղիցն»:

Հովհաննեսի առաջին նամակի մեջ արված մի ակնարկից երևում է, որ նա իր տաղերը գրել է կրոնական աշխատությունների հավելվածում. «Վաստահոսին կարծեմ եւ ո՛չ ինչ նուազութիւն երջանիկդ հռակելոյ,— գրում է նա,— ամփոփել ո՛չ միայն զաղաւթականսդ, որ է եւ յառաջացելոյ, այլ եւ զանձառագոյնսն, զոր պատահ է առնուլ»:

Հարց է առաջանում, թե Հովհաննեսն իր ո՞ր տաղերը նկատի ունի վերե բերված ակնարկով: Մեր կարծիքով, նա նկատի ունի «Սարեակ» տաղը: Մենք այդ ենթադրում ենք հիմք ունենալով հետևյալը. Հովհաննեսի այս նամակը տեղավորված է որպես հավելված «Սարեակ»-ի Զմեառի մատենադարանի պաշտոնապարհում Հովհաննեսի աղոթքներն են, ապա ընդօրինակված է «Սարեակ»-ը և հետո՝ այս նամակը: Պարզ է, որ Հովհաննեսի նամակը և տաղը պատահական ձևով իրար մոտ չէին կարող բերվել: Կասկածելի կարող է այստեղ երևալ այն, որ այս նամակը մի տաղի միայն կապակցությամբ չի գրվել, այլ երկու և ավելի տաղերի՝ «Վասն տաղիցն»: Դրա բացատրությունը հեշտ է

տալ, եթե մենք նկատի ունենանք, որ Հովհաննեսի «Սարեակ»-ը ձեռագրում երկու տարբեր տաղեր է համարվում՝ ա) «Բան իմաստութեան ի պատճառս զքոսանաց...», և բ) «Վասն մաշկեկին, յորոյ վերայ քանակն վայրեցա»:

Ուշադրության արժանի է Հովհաննեսի միա նամակը, որը վերնագրված է. «Նորին (Յոհաննու), վասն միասոյ ողբականին»: Ուրեմն, առաջին նամակը մի տաղի մասին է եղել, իսկ երկրորդը՝ մյուսի, որի վերնագիրը, բարեբախտաբար, նա հիշում է «Ողբ» (վասն ողբականին): Առաջինը, ինչպես տեսանք, «Սարեակ»-ին է վերաբերում, իսկ ինչի՞ մասին է երկրորդը: Հասն է արդյոք Հովհաննեսի անունով «Ողբ» վերնագրով այսպիսի մի տաղ:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի վերե հիշված ձեռագրում մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Հովհաննեսի երկրորդ նամակում ակնարկված այդ տաղը: Նա վերնագրված է. «Նորին (Յոհաննու) առ Սարգիս, Ողբ»:

Հովհաննեսի այս տաղը բաղկացած է 40 տողից: Տողերի առաջին տառերը ագրոստիկոսով հոդվում են. «Յովհաննէս քահանայ Սարգսի Մեծի խնդալ Աժ կենդանի»: Այսպիսով, և՛ վերնագրում, և՛ տեքստի առաջին տառերի ագրոստիկոսով նշված է տաղի Հովհաննեսի հեղինակությանը պատկանելու փաստը: Կասկած չի կարող, որ այստեղ խոսքն առաջին նամակի վերնագրում հիշված Սարգսին է վերաբերում: Ի դեպ, Հովհաննեսն այդ Սարգսին տոմարի կապակցությամբ գրել է այլ նամակներ ևս, որի վրա մենք կանգ կառնենք իր տեղում:

Հովհաննեսի այս տաղի չափը նույնն է, ինչ որ «Սարեակ»-ի չափն է, այսինքն՝ այն չափը, ինչ ընդունված է հայկական անվանել: Տաղը միահամուռ չէ: Բովանդակությամբ նա կրոնական է:

X—XIII դարերում հայ բանաստեղծական գրականությունը, ինչպես հայտնի է, բավականաչափ զարգացած է: Այդ շրջանից մեզ հասած արժեքավոր աշխատություններ շատ կան: Սակայն, մեր կարծիքով, բանաստեղծական իր վարպետ կառուցվածքով, իր շնչով, իր խոհանրակառուցվածքով, Հովհաննեսի այս տաղը միջնադարյան հայ բանաստեղծական գրականության գլուխ գործոցներից մեկը կարելի է համարել:

Հովհաննեսի «Ողբ»-ի մանրամասն վերլուծումը և քննությունը թողնելով տաղերգուների զբաղվող մեր մասնագետների

7. «Հանդես ամսօրեայ», 1925 թ., էջ 236—237:

8. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ.

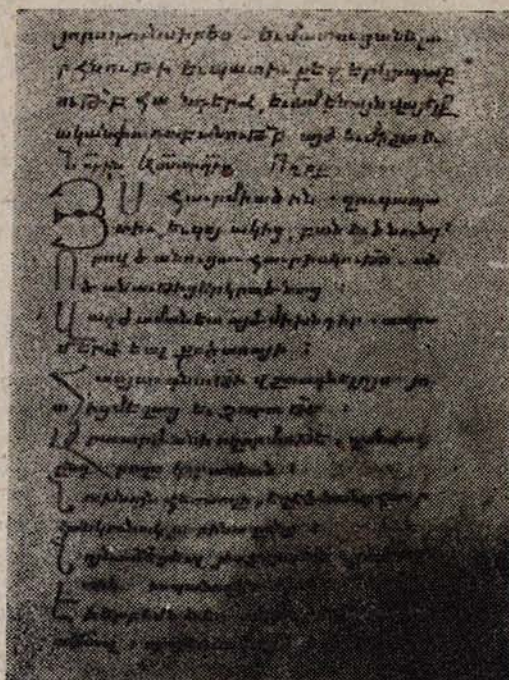
№ 7, Թ. 91բ:

9. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. №

6, Թ. 89ա—91բ:

ուշադրությունը, ընթերցողներին փոքր ինչ ծանոթացնելու համար, մենք անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ բերել միայն շուրս տող:

Ինչ կենաց ընձեռնա աշխատելոյս ի յոլովից մահացուցչաց դեղարքութեանց: Անոնսլ ինձ շնորհեա զմախթանաց հմոց խնդիրս առատաբաշխ եւ ողորմած. նախ ընկալ փառատրութեամբ, արժանացո զիս մարդասէր ընդ գերակայան, ի նոյն ձայն գովողաց ըզքեղ օրհնել անլուելի միշտ յաւիտեան»¹⁰:

Մի էջ № 777 ձեռագրի հիշատակարանից

Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրում Հովհաննեսի «Ողբ»-ի լուսանցքում գրված է «ԲԿ», որ նշանակում է «Երկրորդ կողմ»: Շարականները, ինչպես հայտնի է, ունեն ութը ձայն, այսինքն ութը եղանակ, որոնցից չորսը՝ «ձայն» են կոչվում, իսկ չորսը՝ «կողմ»: Հովհաննեսի այս տաղը, ուրեմն, երգվել է չորրորդ կողմի՝ եղանակով: Հովհաննեսի այս տաղի եղանակի մասին ձեռագրի լուսանցքում պահպանված այս նշումը վիճակի մասին արտաբանվում է կիրակոս Գանձակեցու հետևյալ տեղեկությամբ. «Յովհաննէսն» Արար շարականն Ղեւոն-

դեանց եղանակաւ եւ յարմար բանի»¹¹: Ուրեմն, Հովհաննեսը ոչ միայն բանաստեղծ է եղել, այլև ձայնագրող: Այս կարևոր փաստի վրա հրավիրում ենք հայ երաժշտության պատմությանը զբաղվող մեր մասնագետների ուշադրությունը:

Կարևոր է նշել նաև այն, որ Հովհաննեսի այս տաղը վերջանալուց հետո գրված է եղել տասներկու տող ծավալով մի այլ աղթք-բանաստեղծություն, երկու բանից բաղկացած մի վերնագրով՝ «Փոխ ասա»: Հետո երևույթին, Հովհաննեսի «Ողբ»ը գրված էր եկեղեցում երգելու նպատակով, որից հետո փոխ պիտի ասվեր վերջին տասներկու տող բանաստեղծությունը:

Ում է ուղղած եղել Հովհաննեսն իր երկրորդ նամակը, որի վերնագիրն է՝ «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր»: Արդյոք այստեղ նրա աշխարհը նորից Սարգսի մասին չէ՞, որը աչքից կույր է եղել, բայց մտքից հարուստ, լուսավոր: Մեզ դժվար է առայժմ հաստատապես որևէ բան ասել:

Այլիշանը Հովհաննեսի անունով հիշում է նրա մի այլ տաղը՝ «Տաղ ի յարութիւն Քրիստոսի» վերնագրով¹², որը դեռ չի հրատարակվում:

Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի տարերգությունների թեմատիկ ցուցակում Հովհաննեսի անունով գրանցված են երկու այլ տաղեր ևս, որոնց մասին մինչև այժմ խոսք չի եղել հայագիտության մեջ: Նրանցից մեկն ունի «Կանայք որ եկին ի սուրբ գերեզման» վերնագիրը, իսկ մյուսը՝ «Կիզել մի տեսայ»: Առաջինը, ընդօրինակված է միայն մի ձեռագրում — № 2191, թ. 92 ա: Ընդօրինակել է Լեւոնտիոս գրիչը 1684 թվին Մերութիւնում: Երկրորդն ընդօրինակված է մի շարք ձեռագրերում (№ 4328, թ. 75 ա—77 ա, 1737 թվի ընդօրինակությամբ, № 3417 (1903), թ. 49—50, XVIII դարի ընդօրինակությամբ, № 5614 (925), թ. 18բ՝ Գրիգոր գրչի կողմից Բանաքեռում (ձեռագիրը 1543 թվի է, բայց մեր վերև հիշված տաղը ուշ ընդօրինակությամբ է), № 7708 (384), թ. 50ա, XVIII դարի ընդօրինակությամբ, № 8605, թ. 116 ա—117բ, 1676 թվի ընդօրինակությամբ, № 7707 (383), 1611 թվի ընդօրինակությամբ, № 8968 (599), թ. 271 ա—273 բ, 1556 թվի ընդօրինակությամբ, և № 8740, թ. 53 ա, XVIII դարի ընդօրինակությամբ: Վերջին տաղն ունի և այլ վերնագիր՝ «Տաղ», «Տաղ անգնի եւ գեղեցիկ», «Տաղ սիրոյ եւ դոյնասանութեանց» և այլն:

Այս երկու տաղերից ոչ մեկը Հովհաննեսի-

10. Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 7, թ. 90բ—91ա:

11. Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 105:

12. Ղ. Ալիշան, «Յուշիկը», Բ հատոր, էջ 300:

նր լինել չեն կարող. ո՛չ տաղերի ոճը, ո՛չ լեզու, և ո՛չ տաղի կառուցվածքը Հովհաննեսին չեն: Հավանական է, Հովհաննես Սարկավազը շփոթված է Սարկավազ Բերկացու կամ Սարկավազ Սալաձորցու հետ, կամ դուրսն է՝ որևէ Սարկավազ կոչում ունեցող հեղինակի անձնավորության հետ: Երկրորդ տաղը որոշ ձեռագրերում վերագրված է և Բուշակին ու կիրակոսին¹³:

Վենետիկյան Մխիթարյանների մատենադարանում, ըստ Բաղնարան Եսայանի կազմած ձեռագրաց համառոտ ցուցակի, կան Հովհաննեսի հեղինակությանը Գրիգոր Լուսավորչի, Սահակ-Մեսրոպի և Ներսես Մեծի ներդրումները:

2. Ոսկյան իր վերև հիշված աշխատության մեջ մատնացույց է անում Հովհաննեսի անունով մի տաղ՝ «Սարկավազ վաղապետի է առացեալ Մարտ ընդ աստուծոյ» վերնագրով: Այդ տաղը պահել է Վենետիկյան Մխիթարյանների մատենադարանի № 797 ձեռագիր տաղարանը՝ Նա բաղկացած է 54 տներից, որոնցից Ոսկյանը միայն չորս տունն է հրատարակել՝ երկուսը սկզբից և երկուսը վերջից: Անհրաժեշտ ենք համարում ստորև բերել հրատարակված այդ Տաղը.

«Երբ խաչեցար վասն աշխարհի
և երախտիք զմարդկան ազգի
Արքեր քաջախ դառն եւ լեղի,
Առեր ապտակ թըքով ի լի,
Է՞ր թաղեցար դու ի յերկրի,
Եւ խիպն ի սիտն (?) շանկանի
Եւ գիէս աշխարհ անտանայի» (սկիզբը):
«Իմ տէր, արա՛ պատախաճի,
Նա քեզ մեղաւոր դաշա աթի.
Զիտ՝ վե՞մ ես մարդ աղտեղի,
Համարձակել քո ստաջի:
Բայց ինչ ներեա, ո՞վ հայր բարի,
Դասեա ի քունդս քո հօտի
Եւ քեզ պատիւ ամենայնի
Այժմ եւ յաւետ անյուելի» (վերջը)¹⁴:

Չնայած այս տաղի ընդօրինակությանը չկա Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում և ամբողջական տեքստը չունենք ձեռքի տակ, սակայն վերև բերված տների լեզվին և լայնիմ նայելով, դժվար չէ ստել, որ այդ տաղը ևս Հովհաննեսինը լի-

13. Այս տաղի վրա կանգ ենք առել մենք մեր «Ոստ ժողովուրդը և Մոսկվան միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ» հոդվածում, որը հրատարակվել է «Վ. Մ. Մուրումովի անվան Երևանի Պետական համալսարանի Գիտական աշխատությունների մեջ» 1949 թվին:

14. 2. Ոսկյան, «Հովհաննես Սարկավազի գրությունները», «Հանդես ամսօրեայ», 1925 թ., էջ 227:

նեղ չի կարող: Հովհաննեսի լեզուն նուրբ բանաստեղծական լեզու է, խոհական-փիլիսոփայական, տեղ տեղ գործ է թծում հունարան տերմիններ, իսկ վերև բերված տաղի լեզուն ուշ դարերում գործածված լեզու է: Այնուհետև, Հովհաննեսի տաղերին հատուկ չէ միահանգությունը: Հովհաննեսն, հակառակը, միահանգությունից խոտափելու համար հաճախ փոխում է տողի վերջին բառերը: Պրոֆ. Մ. Արեղյանը Հովհաննեսին վերագրվող այս տաղի հարազատության վրա, հավանական է, այնքան է կատարծել, որ պիկերող է համարել նույնիսկ կանգ առնել նրա վրա և խոսել նրա մասին:

Նույնպես պարզվում է, նշված տաղը պատկանում է Յրիկին և թյուրմացարար է վերագրվել Հովհաննեսին: Այդ տաղն ամբողջությամբ հրատարակվել է Յրիկի բանաստեղծությունների ժողովածուում և ունի «Գանգատ առ Քրիստոս Յաղագս տարբեր վիճակաց մեծատան եւ աղքատի» վերնագիրը¹⁵:

Հովհաննեսի հեղինակությանը մատենագիրները հիշում են նրա ներդրումը, որոնք նվիրված են եղել Տրդատին, Ներսեսին, Սահակին, Մեսրոպին և Ղևոնդյանց: Կիրակոսն այդ մասին գրում է. «Սա (այսինքն Հովհաննեսը) գրեաց ճառս ներքողականս ի մեծագոր արքայն Տրդատ, ի սուրբ հայրապետն Ներսէս, եւ ի սքանչելի Սահակ եւ Մեսրոպ. արար շարական Ղևոնդեանցն և ղանակաւ եւ յարմար բանիւ»¹⁶:

Ղևոնդյանց տաղի, ինչպես և մի քանի այլ տաղերի Սարկավազի հեղինակությանը պատկանելու մասին հիշում է նաև Ստեփանոս քահանայն իր «Յաղագս շարականացն» թէ յումմէ՝ են երգեալ» շարած աշխատության մեջ: Նա այդ մասին գրում է.

«Ըզ Ղևոնդեանց մանկումնքն մին,
Մեծ Սարկաւազն՝ որ Աղբատին».

Զհայրապետացն գուրը Յակոբին,
Նուր, Յովանէան սուրը Սկոբին»¹⁷:

Դժբախտաբար, Հովհաննեսի բոլոր ներդրումները մեզ չեն հասել: Առայժմ, հայտնի է նրա Ղևոնդյանց ներքողը, որը բարձր գեղաստականի է արժանացել հայագիտության մեջ այն բանի համար, որ այստեղ մեր մատենագրության մեջ առաջին անգամ արտահայտվել է ցրված հայ ժողովուրդին ի մի հավաքելու գաղափարախոսությունը. «Հեղմամբ արեան քո հօտապետաց, զեկեղեցւոյ՝

15. Յրիկ, «Բանաստեղծություններ», Երևան, 1947 թ., էջ 247—255:

16. Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 105:

17. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Հճ. № 1424, Թ. 280 տ:

քո ցրեալ մանկունս ժողովեա յուրախութիւն, զվտարեալս տրտմութեամբ եւ արտառաց յորդահոս բըղխմամբ իրկութեան մերոյ, պարգեւաց մերոց բաշխող»¹⁸։ Պրոֆ. Մ. Արեղյանը, նշելով Հովհաննեսի ներդրողի արժեքն այս տեսանկյունով, գրում է. «Սարկավագ վարդապետի այս աղոթքը շատ լիոքը, իր ձևով շատ հասարակ բան է, բայց իր բովանդակութեամբ մեծ և վսեմ է և անկեղծորեն բխած լինելով իրականութիւնից, խորն ազդու է, մասնաւորապէս երբ իր ճշուցը եղանակով երգւում էր եկեղեցում տառապալ ճապատացյալներից, առանձնապէս նրանցից, որ դեռ երկար դարեր զգում են իրենց վարատած լինելը և աչքերը կարոտով դարձնում դեպի իրենց բնիկ երկիրը՝ Հայաստան»¹⁹։

Բայց այնուամենայնիւ, հարց է առաջանում՝ միթե՞ Հովհաննեսի, որ «պոետիկոս» մանկանունն է ունեցել, մյուս բոլոր տաղերը կորել են։ Մեր ուսումնասիրությունը պարզեց, որ այդպէս չէ։ Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրերում, մեր կատարած պրպոտումների ժամանակ, նախանցյալ տարի, մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Հովհաննեսի արժեքաւոր մի արձակ բանաստեղծությունը՝ մոտավորապէս ութը հարյուր տող ծավալով։ Սարկավագի այս աշխատությունը ընդամենը վերնագրի շունի և ոչ էլ հեղինակի անունը, սակայն ընդօրինակող գրիչն իր հիշատակարանում հայտնում է, որ այդ բանաստեղծութունն, անմիջապէս, պատկանում է Հովհաննեսի հեղինակությանը. «Այս բանք քերթողականը ասացեալ մեծի պէտքովսին Սարկավագին որ ի տիեզերահոգակ ուխտին Հաղթատ, գտի ես նուաստ ունի ի մանկունս եկեղեցւոյ»²⁰։

Նույն հիշատակարանից երևում է, որ ձեռագրի նախագաղափար օրինակը Հովհաննեսի ինքնագիրն է հանդիսացել։ Այդ նկատառումով էլ հիշատակագիրը խնդրում է ընդօրինակող գրիչներից, որպէսզի նրանք չափելացնեն և չպակասեցնեն Հովհաննեսի այս բանաստեղծությունը, նրա տեղը և արվեստը. «Արդ՝ մի՛ տք յանդգնեալ իշխեսցէ յանելու կամ պակասեցուցանել ի բանից, կամ ի տանց եւ յարուեստից, զի եւ մեք ոչ իշխեցաք յանելու կամ պակասեցուցանել, զոր ինքն իւրով ձեռամբն գրեալ էր» (թ. 51բ)։

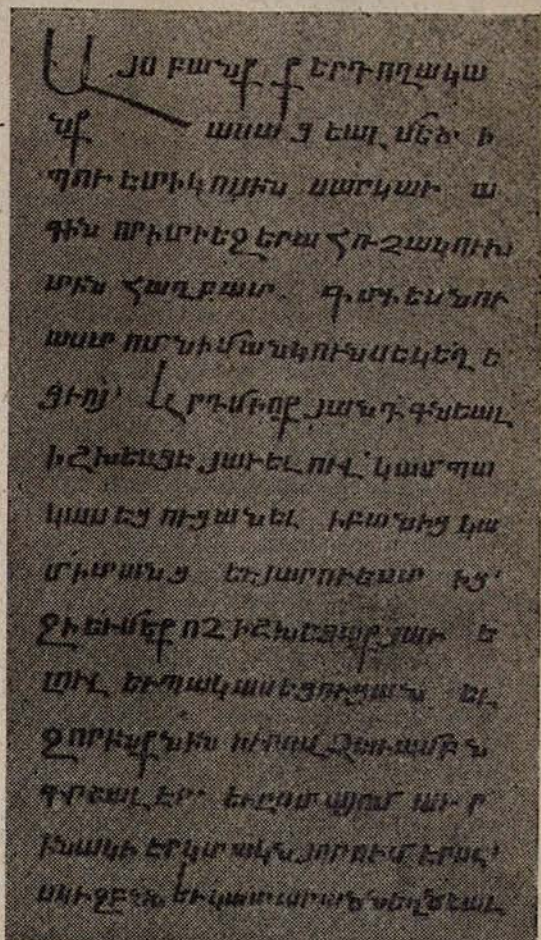
18. «Շարական հոգեւոր երգոց», էջիածին, 1861 թ., էջ 531։

19. Մ. Արեղյան, «Հայոց հին գրականութեան պատմություն», II հատոր, էջ 51։

20. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 777, Թ. 51բ։

Հիշատակարանի վերև բերված պարբերությունից հետո ավելացված մի ականակից՝ «ըստ այսմ օրինակի էր կտակն», երևում է, որ հիշատակագիրը իր ձեռքի տակ ունեցել է Հովհաննեսի կտակ-հիշատակարանը։

Հիշատակագրի տեղեկություն մեզ ուշա-

Մի էջ Հովհաննեսի
բանաստեղծություններից
(վերցված Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենա-
դարանի № 7 ձեռագրից)

դրություն արժանի է նրա փնդողների այն կետը, ինչ վերաբերում է Հովհաննեսի բանաստեղծության տները չափելացնելուն և չպակասեցնելուն՝ «Մի՛ տք յանդգնեալ իշխեսցէ յանելու կամ պակասեցուցանել ի բանից, կամ ի տանց (ընդգծումը մերն է—Ա. Ա.) եւ յարուեստից»։ Հովհաննեսի ներկա աշխատությունը արձակ բանաստեղծություն է, չափ չունի, ուստի և անհատկանալի

է մնում՝ թե ի՞նչ իմաստով է գործածված առումն քատրը:

Հովհաննեսի այս բանաստեղծությունը, դժբախտաբար, մեզ հասել է թերի միջակում: Տեքստը պակասավոր է սկզբից և վերջից: Հիշատակագրի տեղեկությունից հրեում է, որ Հովհաննեսի այս աշխատությունը պակասավոր է եղել դեռ ընդօրինակման ժամանակ: Հիշատակագիրը հայտնում է այդ մասին և խնդրում է ընդօրինակողներին, որ եթե որևէ մեկին հայտնի լինի Հովհաննեսի այդ բանաստեղծության ամբողջական տեքստը, ապա թող լրացնի պակասը: «Սկիզբն եւ կատարածն եղծեալ (է), — գրում է նա, — եթէ գտցես ուրեք, զբովանդակն դրեալ» (թ. 51 ք):

Հովհաննեսի այս բանաստեղծության, բովանդակությունը կրոնական է: Նա ուղղված է քաղկեդոնականության դեմ: Հովհաննեսը, մեծ վարպետությամբ, սղանիչ ընտանրանության է ենթարկում քաղկեդոնականությունը և աշխատում ապացուցել Հայ եկեղեցու առաքելական անադարտությունը: XII դարում Բյուզանդիայի Արևելքում վարած ագրեսիվ քաղաքականության պայմաններում այդ վիճակը հայ հասարակական շրջանները հուզող կարևոր հարցն էր: Նա ուներ նաև քաղաքական իմաստ: Մեղ համար այժմ, իհարկե, կարևոր միտլաստիկ բովանդակություն ունեցող վեճերը չեն, այլ ա՛յն հարուստ լեզուն, հարուստապական ա՛յն բարձր արվեստը, որը գործ է ածում Հովհաննեսը հակառակորդի գաղափարախոսությունը եղծելու նպատակով: Հովհաննեսի այս աշխատությունն իր բովանդակությամբ շատ է նման Նզդիկի Կողբացու «Նիշանդու»-ին:

Յույց տալու համար թե Հովհաննեսը ի՞նչ վարպետությամբ ու համարձակությամբ է քննադատում իր հակառակորդին, անհրաժեշտ ենք համարում անել միայն երկու փոքրիկ մեջքերում:

«Ընդէ՛ր ոչ թշնամանեա, եւ խոտեա, զորս եւ Աստուած:

Հի՛մ զհրամայեալս Աստուծոյ ի՛ր քատապարտութիւն, դեռ սրբոց, եւ հրաժարեցելովքն պատեալ դու փառիս: Զատելիս տեառն սիրեա յարգանալք, եւ զսիրելիս նորա անարգեա թշնամանալք: Որո՞ց արդեւք մասն իցէ, ապողն բարի զլար,

Եւ ընդդէմ նմին շար՝ զբարին,
Զլուսն խաւար եւ խաւարն լոյս» (թ. 5բ):
Յույց ինձ եւ զթոյմն,
Զորս արդեւք ընու հրաշագործութիւնս,
Որո՞վ միով եւ դու բերեա առ նա զնամանութիւն,

Եւ որո՞ց սքանչելեաց հանդիսականք երեւաններ:

Նստուն քեզ համարձակութիւն,
Ասել զոր ինչ կամիսդ առաջ ա՛մապոյ:
Երկնչիւմ ի հայհոյութենէ, որ ծնանի ի քամմէ առաջարկութենէ:

Եթէ իցէ ի քեզ բան իմաստութեան, տո՛ւր պատասխանի,

Ապա թէ ոչ, ապի քո եղիցի ի վերայ քեւանոյ քո» (թ. 14 ա):

Հովհաննեսի մեզ հասած հայտնի աշխատությունների շարքում մատենագրության մեջ հայտնի է նրա «Ընդդէմ երկրաբնական» աշխատությունը²¹: Այդ նույն աշխատությունը հիշված է նաև Մարմոսավանից մատենադարանի մեզ հասած ձեռագրերի ցուցակում, որը հրատարակել է Խաչիկ վարդապետը («Շողակաթ»-ում): Այդ ցուցակում հիշված են հետևյալ աշխատությունները. «Ա. (1) գիրք եւ մեր վարդապետաց ընդդէմ երկրաբնական: Ա. (1) գիրք եւ Յովհաննէս վարդապետի, ոտանաւոր սկիզբն»²²: Հովհաննեսի վերև հիշված աշխատությունը այլ վերնագրով հիշված է նաև Բաղնարատ Եւսթանի կազմած Վենետիկյան Մխիթարյանների մատենադարանի ցուցակում: Այնուհետև ունի «Ընդդէմ Նեստորականաց» վերնագիրը²³: Հովհաննեսի «Ընդդէմ երկրաբնական» կամ «Ընդդէմ Նեստորականաց» աշխատությունը նրա վերև հիշված բանաստեղծությունն է, միայն որոշ ընդօրինակություններում խմբագրվել և զգալի փոփոխության է ենթարկվել: Նրա նշված աշխատության նախնական տեքստը բանաստեղծություն է, իսկ խմբագրված, փոփոխված տեքստը արդեն վեր է ածվել դուռ աստվածաբանական պոլեմիկ աշխատության:

Մի քանի խոսք Հովհաննեսի նշված բանաստեղծությունը պարունակող ձեռագրի մասին: Նա գրանցված է Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 777-ի տակ: Զեռագիրը հիշատակարան չունի, բայց զբոյնվածը նախելով, մոտավոր ժամանակը կարելի է որոշել XIII դար: Զեռագիրը չի

21. Կարինյան ցուցակ, № 513 (հմտ. Մամիկ Անեցու ժամանակագրության էջ 292-ի շորորդ ծանոթագրությունը):

22. Խաչիկ Մ. Վ., «Նորագույն մագաղաթ ցուցակ Նաղմասավանից մատենադարանի» («Շողակաթ», էջ 167):

23. Բաղնարատ Եւսթան, «Վենետիկի Մխիթարյանց հայ գրչագրաց համառոտ ցանկ (տես «Մարկավազ վարդապետ» քոտ աշոտբնական ցանկի): Այս ցուցակը կազմված է 1888 թվին, իսկ նրա պատճենը 1896 թվին, Ամատունու արտագրությամբ կա մեզ մոտ»:

պահել գրչի անունը. մի տեղ միայն ակնարկվում է, որ գրիչը «նկեղեցու մանուկ» է հանդիսացել: Ձեռագիրը սկզբից, ինչպես ասել ենք, թերի է: Առջևից պահպանում է 21 պրակ. պահվածը սկսում է «ն» տեսքից: Պրակների թվահամարը հաշված է ըստ թվագրման հաշվի, այսինքն «Ժ»-ից հետո եկող տառերը տասնամյակներ չեն, այլ սովորական միավորներ. արաբես, «Ի»-ն համասար չէ 20-ի, այլ 11-ի: Այդ հաշվով, ձեռագրի սկզբից պահպանում են «Ա»-ից «Յ» պրակները, ընդամենը 21 պրակ: Տվյալ ձեռագրի յուրաքանչյուր պրակը բաղկացած է տասն թերթից, ուրեմն, սկզբից պահպանում է 210 թերթ: Ցավալի է պատկերացնել այն խոշոր կորուստը, որ մենք ունենք այստեղ: Ձեռագիրը գրված է միասյուն, խոշոր բոլորագրով: Հովհաննեսի նորահայտ բանաստեղծությունների մեջ գործ են ածվում մի շարք նոր բառեր, որոնք չկան Հայկազյան բառարանում: Այդպիսի բառերից մարեղի է նշել «Սպիտակացան ձիան», «չիխեմ փաղկաղակի», «բոռաբու թողուլ», «սասարեաց պղնձեայ», «ստրառառ», «շրջընթաց», «ստուգակաբ», «խոզամարտ», «խոզամարտիոս», «յառաջդիրեցովն», «վաղածամեայ», և այլն: Անշուշտ շատ են այնպիսի բառերը, որոնք մեկական օրինակներով են նշված Հայկազյան բառարանում:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 45 ձեռագրում, որն ընդօրինակել է Սարգիս Նդեասցին 1642 թվին Լիմ անապատում (տես թ. 295ա), բերված է անխորադիր խրթնաբան մի բանաստեղծություն, որի առաջին տառերը հորվում են՝ «Յովհաննէս» ձևով: Ո՞ր Հովհաննեսին է այս բանաստեղծությունը, Սարկավա՞ գ Հովհաննեսին, Նրդընկացիին, թե ուրիշ մեկին, դժվար է հաստատապես որոշել բան ասել: Նկատի ունենալով, որ բանաստեղծությունը փոքր է, ուստի և անհրաժեշտ ենք համարում բերել ստորև.

«Յովհարտովին խիպտական,
 Խախիծացեալ աղնաբերան.
 Ոհութիւն շամառացեալ,
 Ստատկատարս փառ երեւեալ.
 Ճնշումն ուխից պեռախոտող,
 Խոտար բաղասաց քնասից հետաող.
 Աղիբար փութո՞ք քատկեալ,
 Վե՛հ խառափիտ մեմեղաւեալ.
 Նգոյր ոտն եռակի,
 Զբահիդ պանծումն ունայն եւ լի.
 Իկոնարող զօշ ուրացեալ,

Բանից բոլոր մախիղացեալ.

Սա քեզ ճիւղաղ զո՞հ ձենձերի,

Թոնձառական պէղէկ սեռի»²⁴:

Այսպիսով, Հովհաննեսի մեզ հասած ձեռագիր բանաստեղծությունների ուսումնասիրությամբ պարզվում է հետևյալը.

1. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի նորահայտ մի ձեռագրից երևում է, որ Հովհաննեսի հեղինակությամբ հայագիտության մեջ հայտնի «Առ Սարգիս վասն տաղիցն», «վասն միւսոյ ողբականին» և «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւո» տաղերը, իրականության մեջ, ոչ թե Հովհաննեսի ստղեր են, այլ նրա երեք նամակներ:

2. Հովհաննեսի առաջին նամակի մեջ հղած մի տեղեկությունից պարզվում է, որ նա իր «Սարեակ» տաղը գրել է Սարգիս համար:

3. Հովհաննեսի երկրորդ նամակի մեջ ակնարկված է նրա մի տաղը՝ «Ողբ» խորագրով, որը հայտնաբերված է Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 7 ձեռագրում: Այս տաղը, որը միջնադարյան տաղերգության գլուխ գործոցներից մեկն է, բաղկացած է 20 տողից, և նվիրված է վերև հիշված Սարգիս. տաղի ստղերի առաջին տառերը աղբյուրիկոսով հորվում են՝ «Յովհաննէս քահանայ Սարգիս Մեծի խնդալ Ած կենդանի»:

4. Հովհաննեսի անունով հայկական մատենագրության մեջ հիշված մի շարք տաղեր՝ «Կանայք որ անին ի տուրք քերեզման», «Կիւղէլ մի տեսայ» և այլն, Հովհաննեսին չեն: Հովհաննեսինը չէ նաև Ոսկյանի հիշած «Մարտ ընդ Աստուծոյն» Այս տաղը Յրիկի նշանավոր բանագրողի փառագրություններից մեկն է և թյուրիմացությամբ է Հովհաննեսին վերագրվել:

5. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում հայտնաբերվել է Հովհաննեսի մի նոր արձակ բանաստեղծությունը մոտ 800 տող ծավալով: Նա կրոնական-պոլեմիկ բնույթի է և իր արժեքով չի գիշում եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ին:

6. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 43 ձեռագրում Հովհաննեսի անունով հայտնաբերվել է խրթնաբան մի փոքրիկ բանաստեղծություն, որի մեր հեղինակ Հովհաննեսին պատկանելու մասին վկայություններ չկան և հաստատապես ոչինչ ասել չենք կարող:

²⁴ Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 47 (51), Թ. 312ր:

Հ. Ս. ԱՆԱՍՅԱՆ

Ե Ղ Ի Շ Ե

ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՄԱՏՆԵԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Հիշվում է եղիշե Պատմագիր, եղիշե Վարդապետ, եղիշե Քահանա, Սուրբ եղիշե առումներով)

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ

1. Մերոյ հօրն մերոյ եղիշէի վարդապետի Մատենագրութիւնք: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու, յամի 1838—ՌՄՁ է:

2+307 էջ (22, 5×14 սմ.): Վերջում՝ «Յանկ անուանց»:

2. Մերոյ հօրն մերոյ եղիշէի վարդապետի Մատենագրութիւնք, ըստ ընտրելագոյն ընթերցուածոց գրչագրաց: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու, յամի 1859—ՌՄՅԸ:

382 էջ (22×14 սմ.): Վերջում՝ «Յանկ անուանց»:

3. Մեկնութիւն տէրունական Հայր մեր աղօթից և հառի՛ տաշելութեան, Թաղման և Յարութեան. և խառ միանձանց Երանելոյն Մերոյ եղիշէի վարդապետի: Հանեալ ի հնարոյն ճարտարաց մերոց: Տպեալ յամի Տեառն 1836 և Հայոց ՌՄՁԵ: Ի տպարանի Քրիստոսական Աթոռոյն Սրբոյն Յակոբայ Տեառն Երբօր, ի Սուրբ Երոտաղէմ:

82 էջ (18,5×12,5 սմ.):

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

Ա. տպ.— Կ. Պոլիս, 1764 թ.:

(Առաջին ճակատ) Գիրք պատմութեան սրբոց Վարդանանց զօրավարացն Հայոց: Աւառեալ սրբոյ եղիշէի վարդապետին:

(Երկրորդ ճակատ) Գիրք որ կոչի եղիշէ Պատմագիրք: Շարադրեալ գիտնական. և խստակրօն սուրբ վարդապետին եղիշէի, աշակերտի սրբոց Թարգմանչացն մերոց Իսահակայ և Մեսրոպայ: Յորում լիակատար պատմին նահատակութիւնք սրբոց Վարդանանց զօրավարացն հայոց և Ղևոնդեանց սրբոց քահանայից: Տպագրեցեալ ի հայրապետութեան քրիստոսակերտ սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի՝ Տեառն Սիմէօնի սրբազան կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ ի պատրիար-

դութեան սրբոյ Երուսաղէմի՝ Տեառն Կարապետի՝ երջանկազարդ վարդապետի: Եւ Կոստանդնուպօլսոյ՝ Տեառն Գրիգորի հեղահոգի վարդապետի: Ի Կոստանդնուպօլսոյ քաղաքի: Արդեամբք և ծախիւք՝ սուրբ էջմիածնի միաբան Աբրահամ վարդապետին: Ի Թուականիս Հայոց ՌՄԺԳ: Յապրիլի Ժ: Ի տպարանի հանդուցեալ Աստուածատուրի:

8+220 էջ (20,5×16 սմ.):

Ակիզբը կա սրբագրիչ Ակնեցի Ստեփանոս Պետրոսյանի «Նախերգանքը», էջ 4—8: Պատմութեան ընագիրը գրավում է 3—207 էջերը: Վերջում՝ նյութերի ցանկը, էջ 208—212, և «Վերջաբանութիւնը», էջ 212—214, որտեղ սրբագրիչը տեղեկութիւններ է տալիս տպագրութեան համար օգտագործված ձեռագրի հանգամանքների մասին: Ունի տպագրութեան «Յիշատակարան», էջ 217—220:

Այլ տպ.— Պետերբուրգ, 1787 թ.:

Գիրք որ կոչի եղիշէ պատմագիրք: Շարադրեալ գիտնական և խստակրօն սուրբ վարդապետին եղիշէի, աշակերտի սրբոց Թարգմանչացն մերոց Իսահակայ և Մեսրոպայ: Յորում լիակատար պատմին նահատակութիւնք սրբոց Վարդանանց զօրավարացն հայոց և Ղևոնդեանց սրբոց քահանայից: Վերջում տպագրեցեալ ի յօթներորդում ամի հայրապետութեան լուսանկար մօրն մերոյ սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի՝ Տեառն Ղովաստ սրբազնասուրբ կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Հրամանաւ իշխանազնեայ տեառն Յովսէփայ սրբազան ալրեկիսկոպոսի և առաջնորդի ազգին Հայոց որք են ընդ Տէրութեամբ Ռուստայ: Արդեամբք և ծախիւք բարեպաշտօն և ազնուատոհմ Մանիշարեանց Աստուածատրեան ազնիւ պարոն Մարգարին: Յամի Տեառն 1787: Իսկ ի Թուին Հայոց ՌՄԼԶ: Ի Մանկուպետր-

բույժ: Ի տպարանի հաշվարկանց պարոն Գրիգորի: Կրկին հրամանաւ կառավարչացն բարեկարգութեանց:

413 էջ (15,5×9,5 սմ.): Նույնությամբ արտատպութիւն է նախորդ հրատարակութիւնից: Տարբեր է միայն տպագրման «Յիշատակարան»ը, որ նոր է, էջ 410—413:

Այլ տպ.— Կ. Պոլիս, 1823 թ.:

Պատմութիւն ճանապարհորդութեան սրբոց վարդապետաց, և Ղազարեանց քանոնային: Արարեալ սրբոյն Նիկիայի գերահռչակ վարդապետի և արք եպիսկոպոսի Ամատունեաց, և աշակերտի երանելի թարգմանչացն մերոց Սահակայ և Մեսրոպայ: Ի հայրապետութեան սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի Տեառն Եփրեմի աստուածընտիր կաթողիկոսի ամենայն հայոց: Եւ ի պատրիարքութեան սրբոյ աթոռոյն Երուսաղէմի Տեառն Գաբրիէլի շնորհափայլ արք եպիսկոպոսի: Հրամանաւ և արդեամբ Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարք Տեառն Պօղոսի արքեպիսկոպոսի Անդրիանոսաօրացւոյ: Տպեալ ի Կոստանդնուպոլիս: Ի տպարանի մայր եկեղեցւոյս սուրբ Աստուածածնի: Աշխատատեղութեամբ Տ. Անդրէաս վարդապետի Նարինեան ակոնցոյ. 1823—ՌՄՀԲ:

239 էջ (21,5×13,5 սմ.): Ունի «Յառաջաբան» Պողոս Անդրիանոսաօրացւո կողմից, էջ 3—6: Պատմութեան բնագիրը գրավում է 7—214 էջերը: Վերջում՝ «Յանելում» հոսք լաղագս պատմական գրոցն Նիկիայի, հանեալ ի պատմութենէ թովմայի վարդապետի և պատմիչ տանն Արծրունեաց», էջ 215—218, «Յանկ գրքոյս» (այլ բնական), էջ 219—227, «Բացատրութիւն անծանօթ և սթուարիմաց բառից այսր մատենի», էջ 228—239:

Այլ տպ.— Վենետիկ, 1828 թ.:

(Առաջին ճակատ) Նիկիայի սրբոյ վասն պատերազմին Վարդապետաց: Ի Վենետիկ, 1828:

(Երկրորդ ճակատ) Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Դաւար, ՌՄՀԷ:

408 էջ (12×7 սմ.): Սկիզբը կա հրատարակիչ Զ. Ա. Կ. Բագրատունու ուղերձը՝ «Առ Նիկիայ», էջ 5—6: Պատմութեան բնագիրը գրավում է 7—362 էջերը: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 363—378, հրատարակիչ ազգը «Առ բանասէրս», որ տեղեկութիւն է տալիս օգտագործված ձեռագիր օրինակների լատին և նշում է նրանց բնագրի տարբերութիւնները՝ «Այլ ընթերցուածք» վերնագրի տակ, էջ 382—392: Ունի «Յանկը անուանց», էջ 393—408:

Այլ տպ.— Վենետիկ, 1838 թ.:

Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: (Վենետիկ, 1838):

Տե՛ս՝ Նիկիայի «Մատենագրութիւն», Ա տպ. (Վենետիկ, 1838), էջ 1—176:

Այլ տպ.— Վենետիկ, 1842 թ.:

Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Դաւար, ՌՄՀԱ:

394 էջ (12×7 սմ.): Նույնությամբ արտատպութիւն վենետիկյան 1828 թիւի հրատարակութիւնից: Բովանդակում է միայն Պատմութեան բնագիրը, Միանձանց ճառը և անունների ցանկը:

Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Դաւար, ՌՅԱ—1852:

394 էջ (12×7 սմ.): Սկիզբը՝ «Ազգ», էջ 3: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 5—362: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 363—378: Ունի «Յանկ անուանց», էջ 379—394:

Այլ տպ.— Վենետիկ, 1859 թ.:

Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: (Վենետիկ, 1859 թ.):

Տե՛ս՝ Նիկիայի «Մատենագրութիւն», Բ տպ. (Վենետիկ, 1859), էջ 5—158:

Այլ տպ.— Մոսկվա, 1861 թ.:

(Առաջին ճակատ) Նիկիայի սրբոյ վասն պատերազմին Վարդապետաց: Ի Մոսկվա, 1861:

(Երկրորդ ճակատ) Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: Մախիւք շքեղարուեստ Հովհաննիսի Բ. Քանանեանց: Ի Մոսկվա, ի յոպարանի Լազարեանց ճեմարանի, 1861:

430 էջ (12,5×7,5 սմ.): Պատկերազարդ: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 5—411: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 413—430:

Այլ տպ.— Թեոդոսիա, 1861 թ.:

Նիկիայի Պատմութիւն Վարդապետաց: Ըստ Անձեւեցեաց օրինակի: Թեոդոսիա, ի Խալիպեան տպարանի, 1861:

է+341 էջ (15,5×10,5 սմ.): Սկիզբը՝ Խորեն վ. Գալֆայանի «Ներածութիւն»ը, էջ Գ—Է, որ տեղեկութիւն է տալիս Պատմութեան «Անձեւեցեաց» ձեռագիր օրինակի վրա: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 1—328: Ունի «Յանկ անուանց», էջ 329—341:

Այլ տպ.— Վենետիկ, 1864 թ.:

(Առաջին ճակատ) Նիկիայի սրբոյ վասն պատերազմին Վարդապետաց: Ի Վենետիկ, 1852 (sic):

(Երկրորդ ճակատ) Նիկիայի վարդապետի վասն Վարդապետ և Հայոց պատերազմին: Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Դաւար, 1864, ՌՅԺԳ:

394 էջ (12×7 սմ.): Պատկերազարդ: Արտատպված է վենետիկյան 1852 թիւի հրատարակութիւնից, բայց առանց «Ազգ»ի: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 5—361: Վերջում՝

Միանձանց ճառը, էջ 363—378: Ունի, «Ցանկ անուանց», էջ 379—394:

Այլ տպ. — Երուսաղեմ, 1865 թ.:

Եղիշէի վարդապետի վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմին: Ի պատրիարքութեան Ս. Աթոռոյն Երուսաղեմի Ս. Տ. Եսայայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի և ի պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Տ. Պօղոսի Սրբազան Արքեպիսկոպոսի: Յնրուաղէմ, ի տպարանի Արքոյ Յակովբեանց, 1865:

431 էջ (13,5×8,5 սմ.): Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 1—399: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 401—418: Ունի «Ցանկ անուանց»:

Այլ տպ. — Կ. Պոլիս, 1866 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ, ըստ Անձեալացեաց օրինակի: Կ. Պոլիս, տպագր. Արամեան, 1866:

431 էջ (13,5×8,5 սմ.): Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 1—437: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 438—451:

Սույն հրատարակութիւնից մենք տեսել ենք միայն մի օրինակ (Հայկ. ՍՍԻՒ Պետական մատենադարան, տպագիր գրքերի բաժին, № 1658), որի, սակայն, անվանաթերթը չկա: Անվանաթերթի նկարագրութիւնը առել ենք Հ. Ա. Ղազարկանից, «Հայկական նոր մատենագիտութիւն», հտ. Ա (Վենետիկ, 1909), էջ 574:

Այլ տպ. — Զմյուռնիա, 1867 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ: Զմյուռնիա, Տպագրութիւն Տէպեան, 1867:

222 էջ (14×10 սմ.): Տեքստը գրավում է 1—209 էջերը: Վերջում՝ «Ցանկ երեւելի անձանց և անցից մատենիս», էջ 211—219, «Բացատրութիւն պարսկերէն և խրթին բառից ինչ մատենիս», էջ 220—222: Ունի «Ցանկ գլխոց», էջ 223—224:

Այլ տպ. — Կ. Պոլիս, 1871 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ: Ըստ Անձեալացեաց օրինակի: Ի հայրապետութեան Տեառն Տեառն Գէորգայ սրբազնակաւար կաթողիկոսի ամենայն Հայոց և ի պատրիարքութեան Կ. Պօլսոյ Ս. Տ. Մկրտչի երիմյան սրբազան ազգախնամ Հայրիկի: Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Յ. Գաֆաֆեան, 1871:

129 էջ (21×14,5 սմ.): Պատկերազարդ: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 1—125: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 126—129:

Այլ տպ. — Կ. Պոլիս, 1871 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ: Ըստ Անձեալացեաց օրինակի: Բ. Տպագրութիւն, Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Արամեան, 1871:

472 էջ (11,5×8 սմ.): Պատկերազարդ: Պատմութեան բնագիրը՝ էջ 9—450: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 453—472:

Այլ տպ. — Թիֆլիս, 1879 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ: Ըստ Անձեալացեաց օրինակի: Տիֆլիս, ի տպարանի Համբ. Էնֆիանեանց և ընկ., 1879:

2+311 էջ (14,5×10,5 սմ.): Արտատպութիւն Թեոդորայի 1861 թվի հրատարակութիւնից: Սկիզբը՝ «Զեկուցումն» հրատարակիչ Գաբրիել արք. Արապյանի կողմից:

Այլ տպ. — Մոսկվա, 1892 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ: Ըստ Անձեալացեաց օրինակի: Մանօթութիւններով և հայ-ռուսերէն բառգրքով ի լոյս բնծայեց ռուսացի լազարեան ծննդարանի Արեւելեան լեզուաց Խ. Յովհաննիսեանց: Մոսկուա, Տպարան Մկրտչի Բարխուդարեանի, 1892:

2+392 էջ (22×16 սմ.): Սկիզբը՝ հրատարակիչ «Յառաջարան»ը, էջ 1—6: Պատմութեան բնագիրը գրավում է 9—182 էջերը: Վերջում՝ «Մանօթութիւններ», էջ 183—240, «Հայոց Արշակունի թագաւորների և նախարարների հարաբերութիւնները», էջ 241—242 և հայ-ռուսերէն բառարան, էջ 243—391:

Առանձին բրոշյուրով՝

Յաւելում Եղիշէի Պատմութիւն վարդանայ ըստ Անձեալացեաց օրինակի հայ-ռուսերէն բառգրքին: Խ. Յովհաննիսեանց: Մոսկուա, Տպարան Բ. Բարխուդարեանի, 1893:

35+9 էջ (22×16 սմ.): Վերջում՝ «Եղիշէի 1892 թ. տպագրութեան մեջ սպրդում փոփոխութիւններ», էջ Ա—Գ:

ԳՐԱԽՈՍ. ԵՎ ՔՆՆԱԴ. — «Երկու խօսք Պ. Խ. Յովհաննիսեանի «Եղիշէ»ի առթիւ»: Արձագանք, 1892, № 66: — ՍՏ. ՄԱԼԻՍՅԱՆՅ, Մուրհ, 1892, էջ 758—769: — ԳՐ. ԽԱԼԻՍՅԱՆՅ, Մուրհ, 1892, էջ 934—948: — ՍՏ. ՄԱԼԻՍՅԱՆՅ, Մշակ, 8 սեպտ. 1892, № 102: — FR. MÜLLER, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1892, S. 179: — F. C. Conybeare, The Academy, 1893, August 12, № 1100, p. 135—136: — Է ՏԵԶԱ, Բազմալէզ, 1893, էջ 513—521:

Այլ տպ. — Վենետիկ, 1893 թ.:

Եղիշէի վարդապետի վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմին: Ի Վենետիկ, ի Սուրբ Ղազար, 1893 — ՌՅԽԳ:

425 էջ (10,5×6,5 սմ.): Պատմութեան բնագիրը գրավում է 5—390 էջերը: Վերջում՝ Միանձանց ճառը, էջ 391—407: Ունի «Ցանկ անուանց», էջ 409—425:

Այլ տպ. — Վենետիկ, 1902 թ.:

Եղիշէի վարդապետի վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմին: (Ա. հրատ. Միքայել Գորթուզալի, Վենետիկ, 1902):

Այս հրատարակութիւնը տես հետևյալ աշխատութեան մեջ. «Եղիշէի վարդապետի վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմի և

բննադատութիւնը Միքայէլ Փաշայի Փորթուղալ (Վենետիկ, 1902), էջ 159—445: Ունի ծանոթագրութիւններ:

Այլ տպ. — Վենետիկ, 1903 թ.:

Եղիշէի վարդապետի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին: (Բ հրատ. Միքայել Փորթուղալի, Վենետիկ, 1903):

Այս հրատարակութիւնը տես հետեւյալ աշխատութեան մեջ. «Եղիշէի վարդապետի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին եւ բննադատութիւնը Միքայէլ Փաշայի Փորթուղալ» (Վենետիկ, 1903), էջ 171—467: Ունի ծանոթագրութիւններ:

Այլ տպ. — Թիֆլիս, 1904 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն Վարդանանց: Ըստ Անձեալեանց օրինակի: Տիֆլիս, Արագածուիկ Մն. Մարտիրոսեանցի, 1904: (= Ղուկասեան մատենադարան, Ա):

296 էջ (18,5×12,5 սմ.): Սկիզբը Գաբրիել արք. Այվազյանի զեկուցումով, էջ 5: Պատմութեան բնագիրը էջ 7—296:

Այլ տպ. — Թիֆլիս, 1912 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն Վարդանանց: Ըստ Անձեալեանց օրինակի: Թիֆլիս, էլեքտրատպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1912: (= Հրատարակութիւն Գ. Գալստեանի, № 70):

260 էջ (20×14 սմ.):

Այլ տպ. — Թիֆլիս, 1913 թ.:

Եղիշէի Պատմութիւն Վարդանանց: Ըստ Անձեալեանց օրինակի: Թիֆլիս, էլեքտրատպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1913: (= Ղուկասեան մատենադարան, ԺԱ):

276 էջ (19,5×13 սմ.): Արտատպւած Թիֆլիսի 1904 թվի հրատարակութիւնից: Սկիզբը Գաբրիել արք. Այվազյանի զեկուցումով, էջ 5: Պատմութեան բնագիրը գրւում է 7—264 էջերը: Ունի «Ցանկ յատուկ աւանանց», էջ 265—276:

Մենք վերեւ նշանակեցինք եւ նկարագրեցինք միայն այն հրատարակութիւնները, որ անձամբ տեսել ենք: Ուրիշների կողմից հիշատակւում են ուրիշ հրատարակութիւններ նս, որոնց մեծ մասի գոյութիւնը, սակայն, կասկածելի է: Այսպէս՝

1787 թ., Նոր-Նախիջևան. — Այս թվին Նոր-Նախիջևանի տպարանը դեռ չէր հաստատուել: 1789 թվին է, որ Պետերբուրգից այնտեղ տեղափոխվեց Գր. Խալաթյանի տպարանը, որը 1787 թվին իրոք լույս էր բնծայել Եղիշէն, բայց Պետերբուրգում, ինչպէս նշել ենք վերոտա: Մեր կարծիքով, թյուրիմացութիւնը այստեղից է ծագել:

1813 թ., Կ. Պոլիս. — Եմիսրա հետ միասին՝

1816 թ., Կադկաթա. — Ձեռքով Անետեանի տպարանում, ըստ օրինակի տպագրելոյն ի Կ. Պոլիս 1813», հիշատակում է Միան-

սարյանը («Bibliographica caucasica et transcaucasica», St.—Petersbourg, 1874/76, էջ 519):

1825 թ., Վենետիկ. — Հիշատակում են Բ. Պատկանյանը («Библиографический очерк армянской исторической литературы», С. Петербург, 1872, էջ 31), Մ. Միանսարյանը («Bibliographica caucasica et transcaucasica», էջ 519) եւ ուրիշներ. բայց ախալ է: Վենետիկի առաջին տպագրութիւնը եղել է 1828 թվին:

1832 թ., Վենետիկ. — Հիշատակում է Բ. Պատկանյանը («Catalogue de la littérature arménienne, St.-Petersbourg, էջ 86. եւ «Библиографический очерк», էջ 31): Հավանաբար տա 1852 թվի վենետիկյան տպագրութիւնն է, որի տարբերիչը, ըստ երեւոյթին, շփոթմամբ «1832» են կարդացել, ինչպէս իրավամբ նկատել է Հ. Ա. Ղազիկյանը («Հայկական նոր մատենագիտութիւն», հտ. Ա, էջ 572):

1860 թ., Կ. Պոլիս:

1861 թ., Փարիզ. — Տպ. Արամյան:

1873 թ., Կ. Պոլիս. — Բ տպ. Գաֆաֆյան: Տեսել է Բաբգեն վ. Կոպեանեայանը («Եղիշէ», Վիեննա, 1909, էջ 4): Ձեռքի տակ ունեցել է նաեւ Գարեգին սարկ. Հովսեփյանը (Հայկ. ՍՍՏ Պետ. Մատենադարան, անհատական արխիւ, թղթապանակ 93, վավերագիր № 1):

Տպագիր հատվածներ Վարդանանց Պատմութիւնից.

1. Բաղմաթիւ եւ ընդարձակ հատվածներ, տե՛ս Կ. Կոստանյանց, «Հիստաւածք բանից նախնի պատմագրաց Հայոց: Պատմութիւն ժամանակաց մարդկանութեան ի Հայս», մասն Ա, գիրք Ա (Վիեննա, Buchdruckerei von W. Heinrich, 1877):

2. Բ Գլուխը եւ Բ գլխից «Վասն խոստովանող աշակերտաց» հատվածը, տե՛ս՝ «Ընտիր հատուածք քաղեալք ի գրոց նախնի եւ արդի մատենագրաց Հայոց (Մոսկվա, 1849), էջ 74—105:

3. Ա, Բ, Զ, Է եւ Ը գլուխներից հատվածներ, տե՛ս՝ «Ընտիր էջեր հայ գրականութեան, հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը», խմբագրութեամբ Գրիգոր Հրաչյայի եւ ուրիշների (Երևան, Հայկական ՍՍՏ Պետական Հրատարակչութիւն, 1946), էջ 153—162:

Հայկ. ՍՍՏ Պետ. Մատենադարանի արխիւներում (Անհատական արխիւ, թղթապանակ 93, վավերագիր № 1) այժմ պահւում են Գարեգին Սարկ. Հովսեփյանի այն ձեռագիր աշխատանքները, որ նա ժամանակին կատարել է Եղիշէի բնական հրատա-

րակությունը պատրաստելու նպատակով, «Պատմագիրք Հայոց» մատենաշարի համար Այս աշխատանքները բաղկացած են բազմաթիվ տետրերից, որոնց մեջ էջմիածնի Մատենադարանի 12 ձեռագիր օրինակներ համեմատված են խմբերով և կամ առանձին ձեռագրեր՝ իրարու հետ:

Համեմատված ձեռագրերն են.

1645	4	=	1687	=	Ա
1643		=	1685	=	Բ
1641		=	1683	=	Գ
		=	611	=	Դ
1625		=	1667	=	Ե
1615		=	1657	=	Զ
511		=	524	=	Է
1644		=	1686	=	Ը
1620		=	1662	=	Թ
1345		=	1381	=	Ժ
		=	1660	=	ԺԱ
		=	1661	=	ԺԲ

Գարեգին Սարկավագի կատարած համեմատության աշխատանքները թեև անավարտ են, բայց այնուամենայնիվ կազմում են այն թանկագին մատերիալը, որը պիտի անպայման հաշվի առնվի ապագային նդիշեի գիտական հրատարակության համար: Արխիվներում պահված է նաև նդիշեի 1879 թվի թիֆլիսյան հրատարակության այն օրինակը, որ փրեն հիմք է ընտրել Գարեգին Սարկավագը իր համեմատությունների համար և որի վրա բազմաթիվ նշումներ ունի կատարած (Անհատական արխիվ, թղթապանակ 94, վավերագիր № 26):

Գարեգին Սարկավագը, իր այս աշխատանքների հիման վրա, 1892 թվին սկսել էր տպագրել վերոհիշյալ ձեռագրերից շորսի համեմատությունը, որը սակայն չարմնակվեց:

ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Թարգմանություն Մարտիրոս Սիմեոնյանցի.

Նդիշե վարդապետի պատմությունը վարդանի եւ հայոց պատերազմի համար: Շքեղառեստ Յովհաննես Բ. Քաթանեանցի ծախքով: Մոսկվա, Լազարեանց ձեռնարանի տպարանում, 1863:

է—ԽԸ+15—257 էջ (16×11 սմ.): Պատկերազարդ: Թարգմանչի յառաջաբանըով: Պատմության բնագիրը գրավում է 15—245 էջերը: Վերջում՝ Միանձանց ճառի թարգմանությունը, էջ 247—257:

2. Թարգմանություն Հայրապետ Ղուկասյանցի.

Նդիշեի պատմությունը վարդանի եւ հայոց պատերազմի համար: Թարգմանեց Հ. Ղուկասեանց: Թիֆլիս, տպարան «Արօր» Տ. Նազարեանի, 1891:

259+15 էջ (18×12,5 սմ.): Սկիզբը՝ թարգմանչի «Յառաջաբան»ը, էջ 3—6: Բնագիրը գրավում է 9—259 էջերը: Վերջում՝ «Ծանոթություններ», էջ 1—15:

ԳՐԱԽՈՍ. ԵՎ ՔՆՆԱԴ.— ՄԿՐՏԻԶ ՂԱԶԱՐՅԱՆՑ, Մուրհ, 1891, էջ 1390—1397, —ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՑ, Մուրհ, 1892, էջ 135—148, —Հ. Հ. Տ(ԱՇՅԱՆ), Հանդես ամսօրեայ, 1892, էջ 117—120, — ԲԺ. ԱՐԱՄՅԱՆ, Նուր-Ղար, Թիֆլիս, 1891, № 171 և 172:

3. Թարգմանություն Գյուլաթ քահ. Աղանյանցի.

Նդիշե: Վարդանանց պատմություն: Թարգմանեց Գյուլաթ Աղանյանց աս. ք.: Թիֆլիս, էլեքտրատիպ օր. Ն. Աղանյանցի, 1911:

1 թերթ+270 էջ (18,5×13,5 սմ.): Սկիզբը կա «Ներկու խոսք թարգմանչի կողմից, թերթ 1: Ունի ընդառույց ծանոթագրություններ:

ԳՐԱԽՈՍ. ԵՎ ՔՆՆԱԴ.— Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Հովիտ, Թիֆլիս, 2 տարի, 1911, էջ 190—191, 332—334, 381—382, 395—397, 412—414, 459—462 և 636—638:

4. Թարգմանություն Հ. Վարժապետյանի.

Աշխարհաբար Նդիշեի վարդանանց պատմությունը: Թարգ. Հ. Վարժ: Ա տպագրություն: Կ. Պոլիս, Տպագրություն Մանուկ Յ. Գօշուենան, 1911:

204 էջ (18×12 սմ.):

5. Թարգմանություն, նրվանդ Տեր-Մինասյանի.

Նդիշեի վարդանանց պատմությունը: Թարգմանությամբ, ներածական ուսումնասիրությամբ և ծանոթագրություններով Պրոֆ. դ-ր Ն. Տեր-Մինասյանի: Հայպետհրատ, Երևան (1946): (=Հայ պատմագրերի մատենաշար: Երրորդ գիրք: Նդիշե: Հայպետհրատ, Երևան):

322 էջ (20,5×14,5 սմ.): Սկիզբը՝ թարգմանչի «Ներածություն»ը, էջ 5—95: Բնագրի թարգմանությունը գրավում է 97—258 էջերը: Վերջում՝ «Ծանոթագրություններ», էջ 259—312, և «Գահնամակ», էջ 313—315: Ունի «Հատուկ անունների ցանկ», էջ 316—322:

6. Բազմաթիվ և ընդարձակ համավածների թարգմանություն, տես՝ Կ. Կոստանյանց, «Հիսուսածք Հայոց հին պատմագրերի խօսքերից», մասն Ա, գիրք Բ (Վիեննա, 1877): Նույնի Բ տպ. Տիֆլիս, տպարան Մ. Շարաձեի, 1894:

(Շարունակելի)

ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ավետիք Իսահակյանը գեղարվեստական խոսքի հիասքանչ վարպետ է։ Նրա մեծարժեք ստեղծագործությունը, որ փայլում է կատարյալ ձևի ու խորը բովանդակության

հայկական ժողովրդական բանահյուսության առատահոս, վճիտ ակունքներից, թորվել ու մշակվել են հանճարեղ արվեստագետի ստեղծագործական խառնարանում,

Վարպետը, ակադեմիկոսներ Հովսեփ Օրբելու և Վիկտոր Համբարձումյանի հետ, Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի Ձեռագրատանը։

ներդաշնակ միասնությանը, հայ և համայն-խարհային կյանիկ գրականության գոհարներից է։ Այդ ստեղծագործության կենսա-խիճը մտակաները սկիզբ են առել ու սնվել

Ավետիք Իսահակյանը ժառանգելով ու զարգացնելով իր նախորդների լավագույն տրադիցիաները, օգտագործելով ժողովրդի բանավոր ստեղծագործությունը, նրա կեն-

դանի խոսքը, նրա լեզվում ու ոճը՝ հասել է արվեստի բարձր կատարելության ու վարպետության: Նրա հանճարեղ գրչի տակ հայ պոետական արվեստը և, ընդհանրապես, գեղարվեստական խոսքը զարգացել է՝ հասնելով նոր աստիճանի:

Բազմազան ու բազմաժանր է Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործությունը: Լիրիկական բանաստեղծություն, էպիկական պոեմ, լիրիկական պոեմ, առակ, լեգենդ, բալլադ, արձակ էջեր, հոդված— ահա դրական խոսքի այն տեսակներն ու ժանրերը, որոնք կան Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ:

Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործությունը, մասնավորապես պոեզիան, ունի գաղափարական և գեղարվեստական մեծ արժանիքներ: Ժողովրդի հարազատ արվեստագետի պոեզիան գեղեցիկ է, հոգեկոչ և հմայիչ, ունի բարձրարվեստ տաղաչափություն, որը բազմազան է և հարուստ՝ երաժշտականությամբ:

Ավետիք Իսահակյանի մեծահարուստ և բազմաբովանդակ ստեղծագործությունը կարելի է բաժանել երկու հիմնական շրջանի՝ մինչև սովետական և սովետական, Ստեղծագործության առաջին շրջանի գործերում Իսահակյանը ընդգրկել է մարդու հոգեկան աշխարհը, երգել է սերը, երգել է մեծ խորությամբ ու զգացմունքով: Միաժամանակ,

նա վերարտադրել է սոցիալական անհավասարությունը, «աշխարհիս մեջ գոյություն ունեցող շարիքը», աշխատավոր ժողովրդի կրած տառապանքը, քննադատել է ժամանակակից ծանր իրականությունը, տառապել, է իր սիրելի ժողովրդի ճակատագրի համար և երազել նրա, ինչպես և ողջ մարդկության լավագույն ապագայի մասին:

Ավետիք Իսահակյանի ստեղծագործական նոր շրջանը սերտորեն կապված է Հայաստանի սովետական շրջանի հետ: Նա ավագ սերնդի այն գրողներից էր, որ հաստատուն կանգնեց սովետական գրականության դիրքերում և իր գրչով պայքարում է հոգուտ իր ծաղկող Սովետական Հայրենիքի, որին նա սիրում է իր հոգու ամբողջ խորությամբ:

Ավետիք Իսահակյանը, մեր լուսապայծառ ապագայի ցուրը իր իմաստուն ու խորաթափանց աչքերի մեջ, ակտիվորեն մասնակցում է մեր վերածնված ժողովրդի գրական և կուլտուրական կյանքին: Իսահակյանը իր ուժերը չի խնայում ժողովուրդների միջև խաղաղությունը և համերաշխությունը ամրապնդելու սրբազան գործի հաջողության համար:

Ստեղծագործական մոր եռանդ, նոր հաջողություններ ենք ցանկանում բոլորից սիրված, բոլորից հարգված հայրենասեր Մեծ Վարդեմին:

Մ. Է.

Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

Լենինի պողոտայի ծայրին, Կոնդի սարալանջին բարձրանում է մի գողտրիկ շենք, մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի տուն-թանգարանն է: Տուն-թանգարանի հիմնապատը բավական բարձրություն ունի և շարված է բազալտի հղկած քարերից:

Հիմնապատի կենտրոնում, աստիճանների դիմաց, պատի միջից բխում է սառնորակ մի աղբյուր: Այս աղբյուրը, ավազանը, գեղեցիկ աստիճանները և նրանց շրջապատող սաղարթախիտ այգին, առհասարակ շենքի դիրքը ու այս սարալանջը հիշեցնում են Լոռու չքնադագեղ ձորը: Կարծես Լոռուց մի բեկոր կտրել և բերել են այստեղ:

Աղբյուրի մոտից, շենքի հիմնապատից աջ և ձախ փռվել է լայն հարթավայր, եզրափակված շուգուն գեղեցիկ բազրիքով: Շենքի առաջին հարկը մնում է հարթակի տակ:

Հարթակի կենտրոնական մասում բացվում է շենքի շքամուտքը՝ շրջապատված զարդաքանդակների գեղեցիկ ժանգվենով:

Քանդակած փայտյա դուռը գրավում է այցելուի ուշադրությունը:

Կենտրոնական մուտքի աջ և ձախ կողմերից զույգ-զույգ հսկա սյուներ են բարձրանում: Նրանց խոյակների վրա հաղթական կերպով բարձրանում է մի հսկա կամար՝ զարդարված զարդանկարներով ու զարդաքանդակներով: Զույգ սյուներից այն կողմ դարձյալ սյուներ են բարձրանում ու իրենց խոյակների վրա կամարներ պահում: Կամարների այս խոյակը կազմում է Թումանյանի տուն-թանգարանի հիմնական ճակատը, այն ճակատը, որը սարալանջից հպարտորեն նայում է դեպի Լենինի պողոտան, որ կարծես սկիզբ է առնում նրանից և ձգվում հեռու:

Երբ մենք հարթակի վրա էինք, մեր դեմահանդիման, կենտրոնական մուտքի առջև դուրս եկավ Թումանյանի տուն-թանգարանի նախագծի հեղինակ, երիտասարդ ճարտարապետ Գրիգոր Աղաբաբյանը:

Նա մեզ ներս հրավիրեց:

— Շուտով կվերջանան քարային աշխատանքները, և մեծ բանաստեղծի տուն-թանգարանը պատրաստ կլինի Հայաստանում Սովետական կարգեր հաստատելու երեսնամյակին, — չապասեծով մեր հարցին հայտնեց ճարտարապետը և ապա շարունակեց.

— Բանաստեղծի տուն-թանգարանը, ինչպես տեսնում եք, եռահարկ է: Առաջին հարկը ծառայելու է որպես ապաստարան, այսպիսի ապաստարաններ ունեն բոլոր թանգարանները: Երկրորդ հարկում կընկվեն բանաստեղծի այրին և բարեկամները: Իսկ երրորդ հարկում կցուցադրվեն տուն-թանգարանի էքսպոնատները:

Հետո նա ծանոթացրեց տուն-թանգարանի ներքին կահավորմանը:

— Այս պատշգամբի պատերին յուշաներկով կնկարվեն լուռու պելլագոնները, կդրվեն զանազան իրեր ու դիմանկարներ: Իսկ ներքևում, կենտրոնական մուտքի աջ և ձախ մասերում, ողորկ պատերի վրա, հսկա սյուների միջև կկորագրվեն Թումանյանի ասույթներին:

Այս սենյակը Թումանյանի ննջարանն է. այստեղ կդրվեն աճյա բոլոր իրերը, որ ունեցել է նա Թիֆլիսում եղած ժամանակ: Իսկ այս մյուս սենյակը հյուրասենյակն է: Այս սրահում էլ, — շարունակում է ճար-

տարապետը, — կցուցադրվեն Թումանյանի գրքերի տարբեր հրատարակությունները՝ նախասովետական շրջանից մինչև մեր օրերը: Այստեղ կդրվեն սեղաններ, ցուցադրակներ, մեծ բանաստեղծի հետ առնչված ունեցող գրողների, հասարակական մյուս գործիչների, ծնողների և այլ մարդկանց դիմանկարներ, բանաստեղծին վերաբերող գրքեր և զանազան նկարներ, մի խոսքով՝ այն ամենը, ինչ որ կապված է նրա կյանքի ու գրական-հասարակական գործունեության հետ:

— Ես եղա Թիֆլիսիում, — վերջում ավելացրեց ճարտարապետը, — ուսումնասիրեցի Թումանյանի «Վերնատուն»-ը, ուր այն ժամանակ հայ գրողները հավաքվել էին ունենում: Տուն-թանգարանը նախագծված է այդ տան նման. միայն արտաքինը ես ձևավորեցի այլ կերպ, այսինքն՝ հայկական ճարտարապետության ոճով: Շուտով կավարտվեն շինարարական աշխատանքները և տուն-թանգարանը պատրաստ կլինի:

Մենք սեղմեցինք ճարտարապետի ձեռքը և ընկերոջս հետ խորհրդածելով, իջանք աստիճաններով:

(Արատալված «Գրական բերք»ի 1950 թ. օգոստոսի 31-ի համարից)

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄ

Երևանի Նոր Արեշ ավանի մոտ գտնվող Արինբերդում (Ղանլի թափա) ճարտարապետ Կ. Հովհաննիսյանը հայտնաբերել է ուրարտական երկու սեպագիր արձանագրություն: Ընթերցումից պարզվեց հետևյալը: Երկու արձանագրությունների տեքստերն էլ շինարարական բովանդակությամբ ունեն: Արձանագրություններից մեկը (13 տող), որ ամբողջական է և հիմնալի պահպանված, պատկանում է Արգիշտի 1-ինին (8-րդ դար մեր թվագրությունից առաջ): Նշվում է, որ Արգիշտին այնտեղ կառուցել է «Հոյակապ բերդ» և անվանել է Իրրունի (Սուրունի), պարսպապատել է («), կառուցել է «Հզոր ձեռնարկություններ»: Տեքստի վերջում դրված է ուրարտական արձանագրություններին հատուկ արքայական տիտղոսաշար:

Երկրորդ արձանագրության քարը ջարդված է և տեքստը թերի է, սակայն պահպանված մասը հնարավորություն է տալիս վերծանել այն ամբողջությամբ: Արձանագրության հեղինակն է Արգիշտի 1-ինի հաջորդը՝ Սարգուր 2-րդը (8-րդ դար մ. թ. ա.),

որն ըստ երևույթին կառուցել է աշտարակ («): Քարի վրա պահպանված է 9 տող, սակայն մեր կարծիքով պետք է եղած լինի 11 տող: Այս տեքստը ևս ավարտվում է տիտղոսաշարով:

Այս արձանագրություններն ունեն գիտական կարևոր նշանակություն: Նրանք ցույց են տալիս, որ Ուրարտուն իրոք Արգիշտի 1-ինի ժամանակ եղել է մի հզոր պետություն՝ տարածված Վանից մինչև Սևան: Երևանը իր շրջակայքով և Արարատյան դաշտավայրը Ուրարտուի համար կազմել են երկրորդ հիմնական կենտրոնը: Արգիշտի 1-ինը ուրարտական բերդերի եռահանգույց շղթաներով պատել է իր տիրապետության տակ եղած տեղիտորիս:

Մինչև օրս Արինբերդը հայտնի էր միայն Արգիշտի 1-ինի շորստողանի մի արձանագրությամբ, որը հաղորդում է աշտարակի («) կառուցման մասին: Նորագյուտ այս տեքստերը պարզում են, որ Արինբերդում Արգիշտին կառուցել է ճակ (և անշուշտ առաջին հերթին) բերդ (բերդ բառը): È, 'ari-ն,

որը բերդին կից անհրաժեշտ մի կառուցվածք է (և ոչ թե բերդ, ինչպես թարգմանում են ոմանք), կառուցել է Սարգսյու 2-րդը: Այս բոլորը մեկ անգամ ևս ապացուցում են, որ Կարմիր բլուրը իր դիրքով չէր կարող վրիպել Արդիշտի 1-ինի ուշադրությունից: Կարմիր բլուրը մինչև Ռուսա 2-րդը պետք է եղած լինի ուրարտական հռահանգույց բերդերի մի օղակը՝ կապված հատկապես Արինբերդի հետ:

Հիշյալ արձանագրությունների հայտնաբերումը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ Արինբերդի առաջիկա պեղումների ժամանակ կլուսաբանվեն Հայաստանի նախնական շրջանի պատմության բազմաթիվ մոլթ հարցեր:

(Արտատված «Սովետական Հայաստան» թերթի 1950 թ. հոկտեմբերի 3-ի № 234-ից)

ԿԱՐՄԻՐ ԲԼՈՒՐԻ 1950 ԹՎԱԿԱՆԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի և պետական էրմիտաժի համատեղ էքսպեդիցիան, որը պեղումներ էր կատարում Կարմիր բլուրում, ավարտեց իր 1950 թվականի պլանով նախատեսված աշխատանքները:

Էքսպեդիցիայի ղեկավար, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ, Ստալինյան մրցանակի լավագույն Ռ. Բ. Պրոտորովսկին այս տարվա պեղումների արդյունքների մասին Հայկական Հեռագրական Գործակալության թղթակցին հաղորդել է հետևյալը.

— Արդեն ինը տարուց ի վեր պեղումներ են կատարվում Կարմիր բլուրում: Անցած տարիների պեղումները ցույց տվեցին, որ այստեղ գտնվում են մեր թվարկությունից առաջ 7-րդ դարի ուրարտական ամրոցի մնացորդները: Բլուրի վրա գտնվող միջնաբերդում, որտեղ ապրել է ուրարտական փոխարքան, պահպանվել են ընդարձակ արհեստավորական շենքեր և մառաններ:

Այս տարի բացվեց գինու մի մեծ մառան, որտեղ գտնվեցին կիսով չափ հողի մեջ թաղված 70 խոշոր կարասներ: Նրանցից ամեն մեկի վրա հիերոգլիֆներով նշված է տարողության չափը: Մառանում եղած կարասների ընդհանուր տարողությունը կազմել է մոտ 70,000 լիտր:

Վերջին երկու տարում հայտնաբերված երկու մառաններում պահպանվել է առնվազն 160,000 լիտր գինու պաշար:

Իր գոյության վերջին տարիներին մեր թվարկությունից առաջ 6-րդ դարի սկզբում, ուրարտական վարչական կենտրոնը տնտեսական անկում ապրեց: Հարկերը կանոնավորապես չէին ստացվում, և միջնաբերդի պաշարները նվազեցին:

Ամրոցի անկումից հետո կարասները դա-

տարկվեցին, նրանք մասամբ լցվեցին հացահատիկով և ալյուրով: Նրանցից մի քանիսի մեջ հայտնաբերվեցին մետաղյա իրեր:

Կարասներից մեկի մեջ, մի խոշոր բրոնզյա կաթսայի տակ գտնվեց Արդիշտի թագավորի սաղավարտը, որը հանդիսանում է ուրարտական արվեստի գեղեցիկ նմուշ: Սաղավարտի վրա կան խորաքանդակ զարդանկարներ: Սաղավարտի վրա պատկերված են սրբազան ծառերի առաջ կանգնած աստվածներ, ուրարտական մարտականքեր և հեծյալ մարտիկներ:

Մի ուրիշ կարասի մեջ հայտնաբերվեցին վահանների միջին մասի բրոնզյա վեց կոնաձև զարդեր, որոնց վրա պահպանվել են արձանագրություններ և ցույցերի ու առյուծների գլուխների պատկերներ:

Մառանում գտնվեցին նաև բազմապիսի առարկաներ՝ առյուծների և ցույցերի պատկերներով զարդարված կապարձներ, գավաթներ, ապարանջաններ, ջուհակային դազգահի հարմարանքներ, եղջերուների սղոցված եղջյուրներ, ոսկրից կերտված այծի գլուխ և ալյն: Հայտնաբերվեցին ուրարտական մի քանի քարե պատկերազարդ կնիքներ:

1950 թվականի պեղումները տվեցին խիստ արժեքավոր նյութեր, որոնք բնութագրում են մեզանից ավելի քան 2,600 տարի առաջ գոյություն ունեցած ուրարտական պատմության կուլտուրան:

Կարմիր բլուրում կատարված պեղումների ամբողջ ժամանակաշրջանում արդեն գտնվել են ուրարտական 140 արձանագրություններ: Հաջորդ տարի պեղումներ կկատարվեն միջնաբերդի կենտրոնական մասում: Պետք է սպասել, որ երևան կբերվեն մեր հայրենիքի հնագույն պատմությանը վերաբերող նոր հուշարձաններ:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՆՎԻՐՎԱԾ Գ. ԲԱՇԽՆՋԱՂՅԱՆԻ ՄԱՀՎԱՆ 28-ԱՄՅԱԿԻՆ

Հոկտեմբերի 4-ին Երևանի աշխատավորությանը նշեց հայկական նոր գեղանկարչության խոշորագույն դեմքերից մեկի, պեյզաժի վարպետ Գեորգ Բաշխնջաղյանի մահվան 28-ամյակը:

Արվեստի աշխատողների տանն էին հավաքվել նկարիչներ, քանդակագործներ, գրողներ, արտիստներ, արվեստի, կուլտուրայի և գիտության գործիչներ, ուսանողներ: Դահլիճում ցուցադրված էին նկարչի մի քանի լավագույն կտավները:

ՆԿԱՐԻՋ ԲԱՇԽՆՋԱՂՅԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԻ ՑՈՒՑԱՆԱԴԵՍ

Հոկտեմբերի 8-ին, Մոսկվայում, Հայկ. ՍՍՌ կուլտուրայի տանը բացվեց հայ նշանավոր նկարիչ Գ. Բաշխնջաղյանի գործերի ցուցահանդես՝ նվիրված նրա մահվան 28-ամյակին:

Ցուցահանդեսում ցուցադրված է անվանի

Հանդիսավոր երեկոն բաց արեց Հայկ. ՍՍՌ արվեստի վաստակավոր գործիչ պրոֆ. Արա Սարգսյանը և ղեկուցում վարեց նշանավոր նկարչի կյանքի և ստեղծագործության մասին, խոսելով նաև Բաշխնջաղյանի գրական ու հասարակական գործունեության մասին:

Երեկոյի վերջում արվեց համերգ՝ Երևանի դերասանական լավագույն ուժերի կատարմամբ:

Նկարչի ավելի քան 100 գործ: Մոսկվացիները մեծ հետաքրքրություն են ցույց տալիս դեպի հայ նկարիչ պեյզաժիստի գործերը: Առաջին օրը ցուցահանդեսն այցելեց մի քանի հարյուր մարդ:

ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ ԲԱՖՖՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը նվեր է ստացել Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գեներալկայի ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատակից Գ. Սանթրոսյանի միջոցով Թանգարանին հանձնված՝ վիպասան Բաֆֆուն վերաբերող մի շարք արխիվային արժեքավոր ինքնագիր և ձեռագիր փաստաթղթեր:

Ստացված նյութերի մեջ գտնվում են Բաֆֆու գրչին պատկանող 16 նամակ, մի քանի ղիմում, որոնք տեղիված են Թավրիզի դպրոցի մի քանի ուսուցիչների և այլ անձանց, որոնց հետ Բաֆֆին ունեցել է ընկերական կամ պաշտոնական փոխհարաբերություններ: Արդ նամակները չափազանց արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում Բաֆֆու կյանքի, գրական-մանկավարժական գործունեության, ինչպես և կյանքի այլ երևույթների նկատմամբ ցուցաբերած վերաբերմունքի ու հայացքների մասին: Նամակները գրված են 1862—1888 թ. թ. ժամանակամիջոցում:

Բաֆֆու նամակներից առանձնապես արժեքավոր են երկուսը, որոնց մեջ անվանի վիպասանն իր դժգոհությունն է հայտնում Նալբանդյանի մահվան առթիվ ժամանակի

մամուլի արձագանքներից: Բաֆֆին չափազանց բարձր գնահատելով Նալբանդյանի արժանիքները, գրում է. «Ազգային այդ թանկագին գոհի ցավալի մահը նկարագրելու համար՝ հուշակավոր վիկտոր Հյուգոյի գրիչն է պետք և Աբովյանի վառված, կրակված սիրտը: Մի՞թե այդքան կարճ պետք է խոսել այն տղամարդի մասին, որ այնքան սրտաշարժ ոճով խոսեցիլ է մեր ազդային պիտույքների մասին»:

Ստացված նյութերի մեջ հետաքրքրական են նաև կնոջ՝ Աննա Բաֆֆու Թավրիզի ուսուցիչներից մեկին ուղղված նամակները, որոնց մեջ խոսվում է Բաֆֆու առաջին անտիպ աշխատության՝ «Եվլիլի» ձեռագրի վիճակի և մյուս աշխատությունների տպագրության մասին: Ուշագրավ են նաև Բաֆֆու Թավրիզում գտնված ժամանակվա կյանքի ու գործունեությանը վերաբերող, իր նախկին աշակերտների հիշողությունները, որոնք հարստացնում են ականավոր գրողի կենսագրությունը:

Ստացված նյութերը, գրական Թանգարանում եղած նախկին փաստաթղթերի հետ միասին, ներկայումս կազմում են մի ամբողջություն, որով և հիմք է դրվում Բաֆֆու գրական ժառանգության ֆոնդին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՌԵՍՊՈՒԲԼԻԿԱԿԱՆ ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՐՀՐԴԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Նոյեմբերի 2—4-ը Երևանում, Գրողների տանը, տեղի ունեցավ երիտասարդ գրողների ռեպուբլիկական երրորդ խորհրդակցությունը, որի աշխատանքներին մասնակցում էին քաղաքներից և շրջաններից հավաքված ավելի քան հարյուր երիտասարդ բանաստեղծներ, արձակագիրներ, դրամատուրգներ և քննադատներ, այդ թվում՝ Բ. Գրիգորյանը, Շ. Թորոսյանը, Ա. Պողոսյանը, Վ. Բաբայանը, Ա. Ալվազյանը, Մ. Էսկիճյանը, Հ. Ղազարյանը, Ն. Մխիթարյանը, Ն. Մովսիսյանը, Պ. Շահբազյանը, Ռ. Պետրոսյանը, Ա. Մարտիրոսյանը, Ս. Խանզադյանը, Ս. Սառիկյանը և ուրիշներ:

Խորհրդակցության առաջին օրը՝ Նոյեմբերի 2-ին, լավեցին արձակագիր Հ. Քոչարի «Երիտասարդ գրողների ստեղծագործական խնդիրները» և բանաստեղծուհի Ս. Կապուտիկյանի «Երիտասարդ և ականակ բանաստեղծների ստեղծագործությունները» բովանդակալից զեկուցումները:

Նոյեմբերի 3-ին, առավոտյան նիստում,

«Երիտասարդ և ականակ արձակագիրների ստեղծագործությունները» զեկուցումով հանդես եկավ հոլակալոր գրող Դ. Դեմիրճյանը: Այնուհետև տեղի ունեցան սեմինար պարապմունքներ պոեզիայի, արձակի, դրամատուրգիայի և քննադատության գծով: Սեմինար պարապմունքներում, որպես կոնսուլտանտներ, հանդես եկան՝ Մ. Արազին, Ս. Զորյանը, Ա. Վշտունին, Հ. Սիրաբը, Գ. Սարյանը, Մարմինը, Ս. Վահանին, Գ. Սևունցը, Ս. Տարոնցին, Վ. Պարտիզունին, Ա. Բաբայանը և այլ ավագ գրողներ ու քննադատներ: Նոյեմբերի 4-ին երիտասարդ գրողները հանդիպումներ ունեցան հայտնի ճարտարապետ Հովիկ Մարգարյանի, ականակոր քանդակագործ Արտ Սարգսյանի, մեծագույն աստղաբաշխ Վիկտոր Համբարձումյանի և մեծանշան լեզվաբան Գրիգոր Ղափանցյանի հետ:

Նույն օրը կազմակերպվեց բանաստեղծության և պատմվածքի երեկո, որից հետո ամփոփվեցին խորհրդակցության աշխատանքները:

ԱՂԱՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐԻ ՔԱՌԱՀԱՏՈՐ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

Նույն տեսակով՝ Աղայանի երկերի չորրորդ հատորը, դրով ավարտվեց գրողի երկերի քառահատոր ժողովածուի հրատարակությունը: Անկասկած, հայ ականակոր գրող մանկավարժի երկերի հրատարակությունը աչքի ընկնող երևույթ է մեր հրատարակչական կյանքում: Դա մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ոչ միայն մասնագետների, այլև ընթերցող ամենալայն շրջանների համար, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ ժողովածուում տեղ գտած նյութերի մի զգալի մասը տպագրվում է առաջին անգամ:

Ժողովածուի չորս հատորում (կազմողներ ֆիլ. գիտ. թեկնածուներ Ա. Ասատրյան և Ա. Խժիկյան) նյութերը զետեղված են հետևյալ կերպ. 1-ին հատոր՝ բանաստեղծություններ, պատմվածքներ, հեքիաթներ ու զրույցներ, 2-րդ հատոր՝ վիպական գործեր, 3-րդ հատոր՝ մեմուարներ, հրապարակախոսական և

գրա-քննադատական հոդվածներ, 4-րդ հատոր՝ մանկավարժական-մեթոդական, լեզվաբանական, գրական, հրապարակախոսական հոդվածներ, նամակներ: Առաջին և չորրորդ հատորներին կցված են ընդարձակ առաջաբաններ:

Անշուշտ ուրախալի երևույթ է, որ Ս. Արվյանի, Հ. Թումանյանի, Հ. Պարոնյանի, Ալ. Շիրվանզադեի, Մուրացանի, Հ. Հովհաննիսյանի, Նար-Դոսի և մեր կուսիկ գրականության մյուս խոշորագույն ներկայացուցիչների երկերի հետ միասին, այսօր մեր ընթերցողի սեղանին է դրվում նաև Աղայանի ստեղծագործության քառահատոր ժողովածուն: Այն՝ լեռն նախառնուցիտն պայմաններում մեր գրողների անկատար երազանքն էր, այսօր դառնում է իրականություն: Դա անցյալի առաջադիմական կուլտուրայի գնահատման վառ արտահայտություններից մեկն է:

ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ՆՈՐ ՍՏԵՂՇԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Հարությունյանը գրել է նոր երգ՝ «Ծն երգում եմ խաղաղության մասին»:

Մոսկվայում, Սովետական կոմպոզի-

տորների միության քարտուղարությունում լավեց Ալեքսանդր Հարությունյանի նոր երգը և արժանացավ բարձր գնահատականի ու հանձնարարվեց կատարման համար:

ԳԻ ԴԸ ՄՈՊԱՍԱՆԻ «ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ»Ի ՄԵԿԶԱՏՈՐՅԱԿԸ ՀԱՅԵՐԵՆ

Հայպետհրատի հրատարակությամբ լույս տեսավ Գի դը Մոպասանի «Ընտիր երկեր»-ի մեկհատորյակը: Ժողովածուի մեջ զետեղված են հեղինակի լավագույն գործերից հիսունյոթ պատմվածք, որոնց մեծ մասը հայերեն թարգմանությամբ լույս են տեսնում առաջին անգամ:

Ժողովածուի մեջ թարգմանություններ ունեն Ալ. Ծատուրյանը, Դ. Դեմիրճյանը, Ստ. Զորյանը, Ս. Պալազատը, Վ. Միքայելյանը, Հովհաննես Ղուկասյանը, Ա. Կոթիկյանը և ուրիշներ:

Ժողովածուն կազմել և խմբագրել է Ս. Պալազատը:

Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈ

Երևան է ժամանել Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, ՌՍՖՍՐ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Կինոռեժիսոր Ա. Հովհաննիսյանը: Հոկտեմբերի 12-ին, Արվեստի աշխատողների տանը, անվանի ռեժիսորը հանդիպում ունեցավ ռեսպուբլիկայի արվեստի, կուլտուրայի ու գիտության գործիչների և ուսանողների հետ:

Ժողովրդական արտիստ Հ. Բեկնազարյանի ողջույնի խոսքից հետո, Ա. Հովհաննիսյանի անցած ստեղծագործական ուղու մասին զեկուցեց Ն. Կամենոգորսկին:

Զեկուցողը նշեց, որ սովետական կինեմատոգրաֆիայի փայլուն հաջողությունն է

րից է 1949 թվին արտադրված «Աշխարհի երիտասարդությունը» դոկումենտալ գունավոր ֆիլմը, որի համար Ա. Հովհաննիսյանը արժանացավ Ստալինյան մրցանակի:

Զեկուցումից հետո հանդես եկավ Ա. Հովհաննիսյանը և պատմեց «Աշխարհի երիտասարդությունը» ֆիլմի ստեղծագործման աշխատանքների մասին: Կինոռեժիսորն այժմ աշխատում է «Սովետական Հայաստան» դոկումենտալ-գունավոր լիամետրաժ կինոֆիլմի վրա:

Երեկոյի վերջում ցուցադրվեց «Աշխարհի երիտասարդությունը» ֆիլմը:

«ԵՐԿՐՈՐԴ ՔԱՐԱՎԱՆ»

Երևանի կինոստուդիայում ներկայումս կատարվում են «Երկրորդ Քարավան» գեղարվեստական մեծ ֆիլմի նկարահանման նախապատրաստական աշխատանքները:

Սցենարի հեղինակներն են Կ. Սիմոնովը և Զ. Ագրանենկոն: Բեմադրողներն են ՍՍՌՄ ժողովրդական արտիստ, Ստալինյան մըր-

ցանակի լաուրեատ Ռուբեն Սիմոնովը և ռեսպուբլիկայի ժողովրդական արտիստ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ Համո Բեկնազարյանը:

Այժմ ֆիլմի ստեղծագործական խումբը կատարում է դերակատարների ընտրություն, որոշում է նկարահանման վայրերը:

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԱԿԱՏՈՒՄ

ԿՈՉ Ի ՆՊԱՍՏ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

Ֆրանսահայ երիտասարդական Միության կեդրոնական Վարչությունը վուշ կուղղի ֆրանսահայ երիտասարդներուն որ զանգ-վածորեն ստորագրեն և ստորագրել տան Խաղաղության կողմնակիցներու Ստոկհոլմի կոչը:

Հայ երիտասարդը, որ իր գաղղիացի եղբայրներուն հետ չուզեր իր հարազատներուն մահը, որ խղճի դեմ վզտնե անմեղ մարդկանց զանգվածային տշնչացումը, պետք է որ իր գործոն մասնակցությունը բերե հյուլեական ոռամբը արգելելու համար մղվող պայքարին:

Թող ամեն քաղաքներու, արվարձաններու, գյուղերու մեջ, հայ երիտասարդները առանց որևէ քաղաքական կարծիքի կամ դավանանքի խտրության, հավաքվին, կազմեն հանձնախմբեր և դռնե դուռ այցելությամբ ստորագրել տան Ստոկհոլմի կոչը:

Արդեն Ֆրանսայի, ինչպես նաև ուրիշ

երկրներու մեջ կարևոր աշխատանքներ տարված են այդ ուղղությամբ:

Միջազգային Կարմիր Խաչը, պաշտոնական զեկուլցով կոստուպարտե հյուլեական ոռամբի գործածումը:

Սովետական Հայաստանի մեջ ականավոր դեմքեր, ինչպիսին են՝ Վեհապետ Կաթողիկոս Գեորգ Զ., Ա. Իսահակյան, Ա. Խաչատրյան, Վ. Համբարձումյան, Ահրամիլեն Սիյոտեքի համայն հայությունը զանգվածորեն ստորագրելու Ստոկհոլմի կոչը:

Հայ երիտասարդները, լրջան ամենք Ֆրանսահայ երիտասարդական Միության անդամ կամ անոր շարքերին դուրս, պետք է առանց հապաղման լծվին աշխատանքի, որպեսզի մարդկությունը զերծ մնա իր պատմության մեջ չտեսնված այս ահապոր պաշտահասին:

ՖՐԱՆՍԱՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ (ԺԱՅ) ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

Փարիզ, 17 մայիս 1950

ՀՈՒՆԳԱՐԻՈ ՀԱՅԵՐԸ ԵՎ ՍՏՈԿՀՈԼՄԻ ԿՈՉԸ

Ռուսմանիո Հայկական Դեմոկրատ Կոմիտեի օրգան «Աևան» շաբաթթվաթիվին կտեղեկանանք, որ հունգարահայ գաղութը ամբողջովին Ահարի Ստոկհոլմի խաղաղության կոչին:

Ահա այն նամակը, զոր գրած են հեշյալ թերթին Հունգարիո հայ համայնքին ներկայացուցիչները:

«Այժմ մենք, տեղիւյս գաղթական հայերս, միանալով մեր հունգարահայ եղբայրներուն, առանց դավանանքի, դասակարգի և կուսակցական համոզմունքի խտրության, մի

սիրտ և մի հոգի, ձայն կբարձրացնենք ի նպաստ խաղաղության, որպեսզի մեր ժողովրդի տասնյակ տարիներու տառապանքները չկրկնվին: Խաղաղություն կուզենք, ո՛չ քե պատերազմ:

«Ուստի, կխնդրենք քարի լինել ձեր պատվական թերթին միջոցով մեզի թարգման հանդիսանալ, որ որ անկ է»:

(Ստորագրել են Հունգարիո Հայ Միության քառուղար Հ. Ս. ՌՇՏՈՒՆԻՆ և Հունգարիո Հայ Կաթոլիկ ժողովրդապետը):

ՅՈՒՑԱԿ ՄԱՅՐ ԱՌՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՑԿԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

№ 19

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Թերթեր՝ 318.— Պրակներ՝ 26, յուրաքանչյուր 12 թերթից (միայն առաջին պրակը՝ 15 թերթից)։— Մեծուրյունը՝ $17 \times 13 \times 9$ ։— Նյութը՝ ղեղնած հաստ թուղթ։— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ։— Վիճակը՝ բավարար (կազմը փոքր ինչ բայթալված, վերջում մի քանի թերթ ընկած է)։— Գրությունը՝ երկայուն։— Գիրը՝ բոլորգիր։— Տողերը՝ միջին հաշվով 19։— Զարդագրություն՝ կան տերևական և սրբերի նկարներ, լուսանցազարդություններ, կիսախորաններ, խորաններ և ավետարանիչների նկարներ։— Գրիչը՝ Զաքարիա։— Պատվիրատուն՝ Իսրեկի։— Ժամանակը՝ 1509 թ.։— Գրչության վայրը՝ Վան։

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 317թ.—...Արդ, յանգ ելեալ կատարեցաւ սուրբ աւետարանս, և բերանս Քրիստոսի և քարոզս Յիսուսի Տեառն Աստուծոյ մերոյ, ի քաղաքս Վան, ընդ հովանեաւ սրբազան առաքելոցս Պետրոսի և Պողոսի, ձեռամբ Ջաքարիայ սուտանուն երիցոյ, ընդ հովանեաւ սրբոցս կատարեցի զսուրբ աւետարանս՝ մեղսամած մատամբս յաւրինեցի, միթէ քաւ մեղս ի մարմնի ի թուական Հա(յ)կազեան տոմարիս ԶԾԸ (1509), ի հայրապետութեան Տեառն Բ (երկու) կաթողիկոսացս՝ Սղիշէի և Ատոմի, և մերոյ աթոռակալի սուրբ ուխտիս Վարդապ(այ) Ատոմ և Գրիգոր վարդապետացս, և Գրիգոր և Սահակ եպիսկոպոսացս, և յերկրակայութեան Վանայ երկրիս՝ Միրզէհիտիս, և ի փաթշահութեան Թարիգոյ՝ թաղթին Շախ Իսմայիլի կարմիր գդակի։ Արդ՝ աղաչեմք զմանկունսդ սուրբ եկեղեցոյ, յիշեցէք ի Քրիստոս և ի սուրբ յաղաթս ձեր՝ զստացոյ սուրբ աւետարանիս՝ զԻսրէկէն, և զծնողսն իւր զԱմիր բէկն, և զԳուստանն, և զկիսն իւր՝ զԹուրանդէն, և զեղբայր իւր... (կտրված է)։ Եւ մի ոք ի(շ)խնացէ հեռացուցանել զսա ի դրանէ սուրբ վարդապետին՝ գողանալով, ծախելով վամ գրաւելով՝ ո՛չ ի յիւրոցն և ո՛չ ի յ(օտա)րացն։ Եւ եթէ ոք յանդգնի և առնէ, նա պատժի յԱստուծոյ և ի սուրբ վարդապետին, ամէն։ Արդ՝ երես անգեալ աղաչեմ զձեզ յիշման արժանի արարէք և զիս գմեղ... (թերթը ընկած է)։

1. Սկիզբը մայիս-հունիս և հուլիս-օգոստոս համարներում։

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— Փառք ամենատուր երրորդութեան...

Որ ետուր կարաւորեմ յոգնայմեղ ստացաւ սուրբ աւետարանիս իմ՝ Ալահդատն և կողակիցն իւրոյ Նանամին (Շ)՝ յաղուլին և որդոցն Տէր Աբրահամին, Բարխուդարին, Մուրատին և թոռներին իմոյ Տէր Աբրահամին, Քալուրաթին, Նիգարգարին, Ըսքանոսին, Աստուածատուրին, ղեռայ Յեսայուն... Այլշին, Խուր-նիկարին, Շադանէին, և հարսներին իմոյ Զամիլիթին, Բաթղ-Սաւթանին, Փէրինին և ամենայն ար(ե)ան մերձատուրացն իմոց արհմեալ եղիցի, ամէն։ Աստուած օրհնէ զիւրաջ Մուրատն, զԱղուրաթն... և ինձ՝ անարժան Յակոբ իրիցոյս...

Թ. 161ա.— Զանաթանս գրիւս Զաքարիա և զծնողսն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս։

Թ. 248թ.— Զմեղուցեալ զԶաքարիայ գրողս և զծնողսն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս, և Աստուած զձեզ յիշէ, ամէն։

Թ. 250թ.— Սուրբ աւետարանացն՝ բարեխառութեամբ փրկ(ե)ալ ի փորձութենէ՝ Մուրատն, Քաղուրաթն, Նիգարգարն, Տէր Աբրահամն և զիս՝ Յակոբս, ամէն։ Թվականիս հայոց ՌԳ (1555), եղաւ ի դաւղս, որ կոչի Զուղայ, ընդ հովան(ե)աւ Սուրբ Աստուածածին և Սուրբ Սարգիս զաւարվալիս, ամէն։

№ 20

ՅԱՅՄԱՐԱՌԻՐ

Թերթեր՝ 310։— Պրակներ՝ 25, յուրաքանչյուր 12 թերթից, բացառութեամբ մեկ պրակից, որ 10 թերթից է։— Մեծուրյունը՝ $38 \times 25 \times 9$ ։— Նյութը՝ հաստ ղեղնազույն թուղթ։— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ։— Ձեռագրի վիճակը՝ բավարար, առաջից 2 թերթ պակասում է։— Գրությունը՝ երկայուն։— Գիրը՝ բոլորգիր։— Զարդագրություն՝ վերնագրերը թունազիր, լուսանցքներում ծաղկազարդ նկարներ։— Ժամանակը՝ Ժէ դար։— Գրիչը՝ Հակոբ բահանա։— Պատվիրատուն՝ Մկրտիչ։

ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԻՐԱՔ ԹԱՌԻԳԵՑԻՈՅ

Թ. 99թ.—101ա.— Յայտմաւոր պատմութիւն և յիշատակ է քաջ նահատակին Միրաքի թաւրիգեցոյն։ Երանելի աւագն Միրաք՝ էր ի մեծ քաղաքէն և անուանի շահաստանէն, Թաւրի-հոյ, զաւակ բարի ծնողաց, ազգաւ հայ և հաւատով քրիստոնեայ, բարեպաշտ և երկիրաւ յԱստուծոյ, բարեմիտ և ողորմած, այցելու որբոց և այրեաց, ասպնջական օտարաց և անծանօթ հիւրից, զգնացուցանող մեկրոց և լցուցանող քաղցիւրոց, սիրող եկեղեցականաց՝ և պատրուղ տունախմբութեանց։ Եւ էր ախոյեան մեծ աղգիս հայոց ի

դրան արքայիցն տաճկաց եւ բազում ոգիս ի գերեզման Վրացտանայ՝ արս եւ կանայս, ծերս եւ տղայս գնեալ ոսկով եւ արծաթով ի յանօրինացն եւ թափեալ ազատեաց զնոցա՝ գնալ ի տեղիս իւրոց։ Եւ արար բազում արդիւնս եկեղեցեաց եւ վանօրէից։ Եւ զեկեղեցիք քաղաքին, զոր քակեցին ալլազգիքն ի ժամանակս Զրհանշային, նա բազում կաշառաւորութեամբ իշխանացն եւ պարոնացն դարձեալ շինել եւ քակողացն։ Եւ յետոյ, բազում անգամ ջանացիւ, քակել մօլնաքն եւ նա անխնայ ցրուէր զգանձն իւր ի դուռն արքունի, եւ խաւիանէր զշար խորհուրդս նոցա։ Ընդ որ մախանային շար ազգն պարսից եւ սպասէին արեան նորա։

Եւ յաւուր ծաղուպ փատշահին Թաւրիզոյ, որոյնց Ուզոն Հասանին, էր այր մի Մէհթի անուն, որ հրաման տւէր ի փատշահէն՝ թէ զամէն, զոր ինչ եւ արասցէ կամք, եղիցի իւրն՝ թէ խել, թէ զրկէ, թէ ծեծէ, մի՛ ոք հաւառակեցցի նմա, եւ մի՛ մտցէ ի դատաստան գործք նորա, զոր ինչ եւ արասցէ նա։ Վասն որոյ, զրգոցցին զնա շար ազգն պարսից սպանանի, զաւագն Միրաք։ Իսկ մեծն Միրաք ընդ քարի գործոցն եւ ընդ ուղղափառ հաւատոցն, զոր ունէր եւ մահուամբն եւ արժանացաւ նմանիլ տան իւրոյ։ Զի ի մեծի աւագ շաքաթուն լծակից եղեւ շարշարանացն Քրիստոսի եւ մահուամբն՝ կցորդ մահու նորա։

Զի յաւուր չորեքշաբթին արարին անօրէնքն ի միջի իւրոց խորհուրդ սպանման նորատուպ Յուլայ ընդ հրեայսն։ Եւ յաւուր հինգշաբթին հաղորդեցաւ ի կենարար մարմնոյ եւ յարեմէ Տեառն, ըստ խորհրդոյ առաքելոցն ի սուրբ վերնատան եւ յաւուր յաւագ ուրբաթուն, որ օր ԻԴ (24) էր մարտի ամսոյն, ի վեցերորդ ժամուն, որ կայր բեւեռեալ Տէրն ի վերայ խաչին։

Ի նոյն ժամուն հեծեալ Մեհթին այն ի ձի եւ ածեալ ի մէջ զսուսերն իւր եւ եկեալ փշովայն, եկաց առաջի խանութի Միրաքին եւ ասէ. Դարձիր ի Քրիստոսէ եւ տուր փառք պատգամաբերին մերոյ։ Ասէ Միրաքն. Փառք փառաւորեալ անուան Քրիստոսի յամենայն ժամ։ Եւ որչափ ստիպէր զնա պեղծն այն, Միրաքն եւս առաւել փառաբանութիւն մատուցանէր Աստուծոյ որպէս զաւագակն յաւակողման ի նմին ժամու զՔրիստոս Աստուծոյ դաւանէր եւ որդի Աստուծոյ։ Վասն որոյ թրածեծ արարեալ պղծոյն զգլուխն եւ զյուսն եւ զբազուկ սրբոյն։ Եւ ապա լիջեալ յերկաթեմ, եւ որպէս զգառն անմեղ, դանակաւ զննեաց զնա ի խանութին իւր, եւ ամբարձեալ զպատուական գլուխ սրբոյն ի ծայրս սուսերին իւրոյ եւ քարձրացուցեալ ի տեսութիւն բազմութեան շովկային ըստ

բարձրացելոյն ի քառասայր սուսեր խաչին։ Եւ տարեալ ընդ շովկայսն, ընկեցին ի դուռն մօր փատշահին։

Եւ յաշնաման համարձակութիւն առին պեղծ ազգն պարսից, եւ գոհ տունալ միաբան դիմեցին ի վերայ եկեղեցոյն՝ առ ի քակել զնա։ Եւ քրիստոնէիցն փութացեալ զաղաղակ բարձին ի դուռն բակումին։ Եւ նա փութով աղաբարեալ որդոյն իւրոյ փատշահին։

Եւ նա նոյն ժամայն առաքեաց իշխան մի՛ զօրօք Վէլի անուն, որ էր դունապան իւր առ որ եկեալ նետալից զամենեսեան փախստական արար եւ զեթոյց զեկեղեցիսն։ Զոր երկուցեալ Մէհթին յայսպիսի աղմկացս, փախստական եղեւ։ Եւ հրաման արար փատշահն ծառայից իւրոց հեծնուլ յարքունի երկվարան եւ հասանել նմա։ Եւ թէ՛ որ փութով հասանէ նմա եւ ըմբռնէ զնա եւ բերցէ առ իւս, ասէ, երկվարն իմ կահուքն իւրովը նմա լիցի։ Եւ հասեալ նմա ի նմին ժամու եւ կալեալ կապեցին զնա, եւ բերեալ արկին ի բանտ, զի երեկոյացեալ էր ժամն։ Իսկ զպատուական գլուխն եւ զմարմին մեծին Միրաքի, եկեալ բարձին ծառայքն իւր եւ տարան յեկեղեցին։

Առ որ ժողովեցան բազմութիւնք քահանայից եւ կրօնաւորաց եւ վարդապետն Յակոբ ի Սուրբ Թաղէոսի առաքելոյն վանացն, որ եկեալ էին ի քաղաքն վասն մեծի տօնի Զատիկին։ Եւ եղեալ առաջի զմարմինն Միրաքի յերեկոյի ժամուն ի մօտս մեծին շաքաթ գիշերին եւ հսկմամբ պաշտօն արարին մինչեւ ի լուսնաւ առաւօտին։ Եւ զամենայն երգս մեծի աւագ շաքաթի ճրագաւուցի թաղման Տեառն ի վերայ նորա վատարեցին։ Եւ ընդ ծագել արեւուն բարձին զմարմինն մեծաւ փառք ամենայն բազմութիւն քրիստոնէից քաղաքին եւ տարեալ եղին ի տապանի՝ սաղմոսիք եւ աւրհնութեամբ։ Եւ զի որպէս կցորդ եղեւ երանելին նահատակս շարշարանաց եւ մահուան Տեառն յաւուր ուրբաթին, նորպէս եւ հաղորդ եղեւ թաղման Տեառն, յաւուր շաքաթին, որ է օր հանգրտեան ի փառս Արարչին, որոյ յիշատակ նորին աւրհնութեամբ եղիցի։

Իսկ զպեղծն զայն Մէհթի, զոր ըմբռնեցին, ի վաղին եւ բերել փատշահն առաջի իւր եւ ասէ. Ո՞յր հրամանաւ սպաննեի զմեծն հայոց զՄիրաք։

Եւ նա ասէ. Ոչ ուրուք հրամանաւ, բայց զի ընտրեմեցաւ ինձ, եւ ոչ երես փառս անօրէն առաջնորդին մերոյ։

Ասէ փատշահն. Ո՛չ այդպէս, այլ զի զկապքո արձակեցաք եւ թողաք զքեզ ի վրամա տապանաւ, վասն այնորիկ համարձակեալ արարեի զայդ։ Եւ առեալ լի քարկութեամբ

աղիւս մի թրծեալ եւ հարեալ սրտմտութեամբ յերես պղծոյն եւ ջարդեալ խորտակեալ զպատկեր նորա: Եւ ամէն զօրականքն հրամանաւ արքային ի վերայ յարձակեալ, քարիւ եւ փայտիւ հարեալ, սատակեցին զնա: Եւ ետ փատշահն կտրել զգլուխ նորա: Եւ առաքեաց առ որդի Միրաքին եւ ասէ. Տե՛ս թէ ո՞րպէս արի զվրէժս ի թշնամոյն եւ հատի շարաշար զգլուխ սպանողին հօր քո: Եւ սպա տարեալ կախեցին ի մէջ շուկային, եւ զմարմին պղծոյն ընկեցին արատաքոյ քաղաքին, զի շուկք եւ հաւք կերիցեն զնա:

Եւ էր մեծ իշխան մի, նոյն Եղիշայ փառաշահին, Հասում անուն, զոր մեծարեալ էր եւ կացուցեալ զեւրաղար հօրն իւրոյ Հասան փատշահին: Եւ առանց նորա դատաստան ոչ լինէր ի դրանն արքունի: Եւ նա կարի ի խոր խոցեցաւ, մանաւանդ յորժամ հտնա զՄիրաքն, որ այնպէս մեծարանօք բարձեալ թաղեցին, եւ զՄեհթին այնպէս փայտառակ սպանեալ յարտաքս ընկեցին: Վասն որոյ եւ լեալ արտաքս ի նոյն օր մեծի շաբաթուն, եւ ժողով արարեալ արանց իբր Ռեաց (20.000) եւ նոքօք բարձեալ զպղծոյն մարմինն թաքուցով ի վերայ գլխոց իւրոց, եւ տանէին ի թաղել: Եւ բարձրաձայն եղանակաւ աղաղակէին եւ շէհիտ կարգային զանուն նորա, այսինքն թէ՛ մարտիրոս եղեւ ի ձեռաց անօրինաց: Զոր իմացեալ փատշահն Եղիշայ եւ յուղարկեաց նարձեալ զնոյն Վէլիքէկն զօրօք, որ զնացեալ նախ զփակեղս գլխոց նոցա ժողովեցին, որք լիսան սգոյ պղծոյն սատակման փոխեալ էին ի կապուտ: Եւ այնպէս առհասարակ զամենեւեան գրնդացուցին եւ գլխիւրաց արարին: Եւ ապա փայտիւ ջարդեալ զկառափուտս նոցա ցրուեցին, եւ հարեալ խորտակեցին զպղծոյն թաքուցին ոսկերօքն եւ ընկեցին յերկիր: Եւ կալեալ զիշխանն Հասում Ե (5) մեծամեծ աշխրով եւ ածին առաջի փատշահին: Եւ ասէ ցնա փատշահն բարկութեամբ. Ով շարագլուխ, զատեցեալն եւ զնախատանօք զսպանեալն յինէն որպէ՛ս իշխեցեր այնպէս գերագոյն փառօք մեծարել: Եւ հարեալ ինքն զուս նորա սրով ընդ վիզն եւ սպան զնա: Իսկ զսայիդներուն քերթել երես դճակատն երեսովն եւ կտրեալ զկապ բերանոցն, եւ այնպէս փայտառակ եղեալ ի վերայ դրաստու, որ կտրեալ էին զկզակքն ի վերայ լանջացն: Եւ ընդեցուցին զքաղաքն ամէն եւ սպա սպանին:

Եւ արդ՝ ո՛վ եղբարք, եկայք արհնեսցուք զնախախնամողն Աստուած յամէն ժամ, զի ոչ թէ Եղիշայ փատշահն առաւել քրիստոնեայ էր եւ կամ հայուն առաւել բարեկամ քան տաճկին, այլ զի ճշմարիտ՝ որ սիրտ ըննաւորաց ի ձեռինն Աստուծոյ է: Զի թէ այնմին ա-

րեանն փոխան արեւն այն մեծ պարունին Զ (6) զլիսաւոր տաճկի արեամբ շէր հեղեալ այնպիսի փայտառակ մահուամբ, իմայ, զի ազգս հայոց շնչեալ էր սրով յանօրինացն յամենայն տեղիս:

Կատարեցաւ աւագն Միրաք ի թվիս մերում Զ եւ ԼԵ (1486) ամին: Եւ է ստույգ լծակից շարաշարանաց Փրկչին, զի մատուցեալ մեծի շորեքաբաթին զմատուցիւն տան պատուեաց եւ հաղորդելուն յաւագ հինգշաբաթին, զխորհուրդ մեծի աւուրն կատարեաց ընդ սրբազան առաքելոցն: Եւ շարաշարանօք մահուանն իւրոյ յաւուր մեծի ուրբաթին ըզշարաշարանօք խաչին Քրիստոսի մեծարեաց եւ պատուեաց եւ թաղմամբն ի գերեզմանի յաւուր մեծի շաբաթուն զթաղումն Քրիստոսի փառաւորեաց: Զի յաներեկ վիրակէին քիզալուտ Փրկչին յարիցէ փառօքն երկնային եւ արժանի լիցի անանց պատկին եւ լուսեղէն առագաստին: Եւ մանաւանդ զքատացող սորին զպարոն Մկրտչին եւ զժնօղսն իւր զպարոն Բաբին եւ զՄարգարիտն եւ զընդուն զնազու խանն. եւ ինձ մեղապարտ գրչիս Յակոբի կարդացողիս:

Յիսուս Քրիստոս ծառայեալ յամենայն(յ)ն մեղօք մեղուցե(ա)լ հո անարժանս փոքր էի ամենայն կենդան(ե)անց: Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, մի՛ համարիր մեղք իմ առաջի քո, ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 1բ.— Որոյ աղօթիւքն ողորմեա Քրիստոս, ստացողի սուրբ գրոյս՝ պարոն Մկրտչին եւ ծնողացն՝ պարոն Բաբին եւ Մարգարիտին եւ մեղապարտ գրչի սորա:

Թ. 8ա.— Որոյ աղօթիւքն ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի գրոյս՝ պարոն Մկրտչին եւ ծնողացն՝ պարոն Բաբին եւ Մարգարիտին եւ անարժան գրչի սորա Յակոբ իրիցիս եւ կարդացողիս:

Թ. 24ա.— Որոյ աղօթիւքն ողորմի Քրիստոս ստացողի սուրբ տառիս՝ պարոն Մկրտչին՝ եւ ծնողացն՝ պարոն Բաբին եւ Մարգարիտին եւ անարժան գծողիս:

Տ. 38ա.— Ողորմէա Տէր նոյն ողորմութեամբն տառապեալ եւ գերեալ ազգիս հայոց, որ ողորմեցար նախահարցն՝ եւ աղատեցեր յամենայն վտանգից հոգոյ եւ մարմնոյ: Նա եւ զքատացող սուրբ տառիս՝ զպարոն Մկրտչին եւ զկողակիցն զՈւղտրիկն, որդին զՅակոբջանն եւ ինձ անարժան գրչի՝ Յակոբ քահանայի:

Թ. 52ա.— Որ ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի սուրբ գրոյս՝ պարոն Մկրտչին եւ ծնողացն պարոն Բաբին եւ Մարգարիտին եւ անարժան գծողիս՝ Յակոբ իրիցիս:

Ք. 61ա.— Այս ալսմաւորքս մենք Շուրիշկանայ եղած ժողովուրդս ստացանք մեր հայալ ընշիքս եւ տուաք ի ձեռն Տէր Մկրտիչ եւ Տէր Նիկիթայր քահանային, որ միշտ յամէն ժամ կարդան, մեզ եւ մեր ննջեցելոցն յիշեն, եւ իւրեանք յիշեալ(ւ)ք լինեն առաջի անմահ գառին Քրիստոսի: Նշեւ թիւն ՌՄԽԹ (1800):

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ես ծառայ Ղաղարս Հերայպետ գրեց, որ յիշատակ լինի, որ յիշի յիշեալ լինի առաջի անմահ գառին Աստուծոյ:

Ք. 101ա.— Թաշխար նախարարին թվին ՌՃՄԹ (1710) հրաշման արաւ իրաշ ամեն երկրի վերայ հայ եւ ղտաշխար ամեն ասկ շնչոյ գրութեան արաւ տարին ի Թէհրան հայ մարտայ...

Ք. 174ա.— Քրիստոս Աստուած ի գալստեան քում ողորմիս անարժան ծառայ Մարիամին, կարգա եւ դուացի, դու եւ լսող ժողովուրդ՝ թէ ինչպէս Քրիստոս պատուէր տուցն առաքեալներին կամ իւր մայրին: Կարգացողաց եւ լսողաց մասն եւ բաժան եղեց ամենայն ծառայ Մարիամ Հայրապետեան, ամէն:

№ 21

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Թերքերը՝ 223:— Պրակները՝ 22, յուրաքանչյուր 12 թերթից:— Մեծուրյունը՝ 23×17×4:— Նյութը՝ դեղնագույն թուղթ:— Գրութիւնը՝ երկայուն:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Տղերը՝ միջին հաշվով՝ 22:— Զարդագրութիւն՝ (Ք. 1ա) կիսախորան, դիմագրեր:— Վիճակը վերջից թերի, միջից որոշ թերթեր քայքայված, առանց կաղմի:— Գրիչը՝ Բասիլ:— Ժամանակը՝ 15-րդ դար:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Ք. 69ք.— Զստառանուն գծողիկա յիշել աղաչեմք ի մեղաց թողութիւն յատուր սոսկալի յարաթեան, Փրկչին մերոյ, զի թերեւ զտայցեմ... (թերի):

Ք. 113ք.— Զթարմատար եւ զկարեւելք փանաք եւ սուտանուն գծողիկա Բասիլ յիշել աղաչեմք ի մեղաց թողութիւն առաջի զենչոյն եւ միշտ կենդանոյն եւ յուսոյն իմոյ Քրիստոսի, ո՛վ սրբաւէր մանկունք նազելի մաւրն մերոյ Սիովնի եւ դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոս:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ք. 115ք.— Արժանապատիւ Տէր Աստուածատուր Տէր-Ստեփանոսեան ի գեղէն Հաղարչեր, խոնար(հ) ծառայ արտագրող Աղաջան:

Ք. 120ա.— Սուտանուն գրող Աղաջան:

№ 22

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Թերքերը՝ 275:— Պրակները՝ 23, յուրաքանչյուր 12 թերթից:— Մեծուրյունը՝ 21,6×17,1×7:— Նյութը՝ սպիտակ ողորկ թուղթ:— Կաղմը՝ թափածակ, արծաթապատ տախտակ:— Կաղմի վրա կան բեռագամ խաչ եւ եռանկյունաձև երկու հրեշտակների ու երկու արծիւների փորագրված պատկերներ:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրութիւնը՝ երկայուն:— Տղերը՝ միջին հաշվով՝ 22:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրութիւն՝ ունի բազմաթիւ լուսանցազարդեր, թռչնազրեր, մարդազրեր եւ գազառազրեր: Ավետարանների սկզբներում նկարված են ավետարանիչների նկարները, իսկ տեքստը սկսում է խորաններով:— Ժամանակը՝ 1465:— Գրիչը՝ Հովհաննէս քահանա:— Վայրը՝ Արճիշ:— Պատվիրատուն՝ հայկում հաթուն:— Պաճաճակ՝ սկզբում երկու պարզված մազաղայնա թերթեր բոլորձև երկաթագրով (Աստվածաշնչի նգեկեկի 36-րդ գլխից, որը հրատարակված բնագրերի համեմատությամբ ունի տարբերակներ):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ք. 273ա—275ք.— Փառք եզակի տէրութեան...

Արդ՝ որք զմտաց աշս անադաւտ եւ վրճիտ ունիցին Երկնանկատ յիտմամբ առ էական լոյս եւ իմանալեացն տեսարան, նոցին ո՛չ ինչ է փոյթ ինչ, որ յաշխարհի, այլ միանգամայն զհուր սիրոյն, զոր հուրն կենդանի արկ ի բանական բնութիւնս արւ արեւ արծարծեն յոգիս, անշիջանելի բորբոքմամբ հոգեւորացն տուրեւառութեամբ, որով եւ լուսաւորին ըստ բանի աստուածահայր մարգարէին, որ ասէ. Պատուիրանք Տեառն լոյս են եւ լոյս տան աշաց:

Արդ՝ ըստ այսմ պատուիրանի, ցանկացաւ եղեւ աստուածային սուրբ եւ անտաբեր անտարանիս ողորմելի եւ դառնացեալ կիներն հալիմ հաթունն: Եւ ստացաւ զփարթաթ հարստութիւնս՝ զաստուածաբան սուրբ անտարանս, հիշատակ իւրն եւ բարի զաւակին իւրոյ՝ քեղեցիկ եւ քաղցրատես երիտասարդին՝ Կարապետին, որ քնաց ուրախութեամբ ի քաղաքն Սուրբանիս եւ ի դառնալն ի տուն, մատնեցաւ ի ձեռս արեւմտադարեւ ջալատ տաճկաց, որ ամմեղ նահատակեցին սրով եւ խանջաւով: Եւ ո՛ր լնդու կարէ պատմել զանմեղ ապանումն Կարապետին, որ էր նոր փեսայ:

Եւ հարաթամահ նահատակեցաւ նոյնպէս եղբայր նորին՝ Խոջայ Յօհաննէս՝ երիտասարդ հասակաւ եւ նա լիսպահան սրով սպանաւ ի ձեռաց անաւրէն հարամկաց: Եւ էր նա երկիւղած յԱստուծոյ եւ զԾ (5)

ուր առաջադրաց պահոցն անստույգ անցուցանելու

Այլ եւ միւս փոքրիկ որդոյն՝ Էդդանքախշին, որ եւ նա տղայ հասակաւ զնաց ի վաճառ յարեւելս, եւ դարձան ուրախութեամբ, եւ ի հասանելն ի Թալիքէզ, ցաւ մահու դէպաւ եւ յԱստուած փոխեցաւ:

Եւ ողորմելի հայր սոցա Գրիգորն, խոցարտով եւ դառն կենաւք, զնաց տարադէմ յապահան վասն որդոյն Յօհանիսին եւ ի դառնալն հեծեծանօք կսկծամահ եղեւ ի Սօլթանիս:

Այս ողորմելի կին խալիմ խաթման զայս ամենայն անասնի կսկիծա տեսեալ, եւ լալով զաւուրքն անցուցեալ եւ զյոբան յԱստուծոյ ոչ հատեալ, ստացաւ զտէրունեան սուրբ աւետարանս յիշատակ իւրն եւ ծնողացն՝ Ստեփանոսին եւ Նազմէլէքին, եւ առն իւրով՝ Մարտիրոսին եւ Գրիգորին, եւ կենդանի որդոյն՝ Յօհանիսին, եւ եղբորն՝ պարոն Կորգին, եւ դստերն՝ Գուլփաշին եւ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին: Լի բերանով եւ ուլիղ արտիւ Աստուած ողորմի ասացէք դառնացեալ կնոջն՝ խալիմին եւ զեղեցիկ նահատակ որդոցն՝ Կարապետին, Յօհանիսին եւ Էդդանքախշին եւ Գուլփաշին եւ հօրեղբօրն՝ Մարգարին եւ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին՝ կենդանաց եւ մեռելոց, ամէն:

Այլ եւ ես անարժանս ի մանկունս եկեղեցոյ Յովանէս քահանայ, ըստ իմով տկարութեանս յանձն առի զսուրբ աւետարանս եւ աւարտեցի կամամա Աստուծոյ քիթականութեանս հայոց ԶԺԴ (1465) ամին ի քաղաքս, որ իրոյ Սրճէս, ի դռնս սուրբ տաճարիս Գէորգայ զօրավարի:

Յայսմ ամի սպան շարաշար Զհանշահ փառաշահ զորդին իւր զՓիլոպուտախ խանն ի Բաղդատ եւ եկն ի Թալիքէզ ի թաղթն: Եւ են աթոռ եւ եպիսկոպոս երկրիս Քաջբերունոյ իմաստուն եւ բանիւրուն վարդապետն Ստեփանոս եւ Տէր Յովանէս արհիպիսկոպոսն: Եւ տանտառէրք քրիստոնէից՝ պարոն Բախշախին եւ խօջայ Մահլամն: Յայսմ ամի գրեցաւ սուրբ աւետարանս ձեռամբ Յովանէս քահանայի, վասն որոյ միաբան Աստուած ողորմի ասացէք անարժանիս եւ ծնողացն իմ՝ Մանկասարին եւ Փաշին եւ կենակցին իմոյ Շոքրանին, որ յայս ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, Եւ Տէր Աստուած ձեզ լսողացոյ, եւ կարգացողացոյ եւ Աստուած ողորմի ասողացոյ, տացէ զիւր երկնից արքայութիւնն ձեզ եւ ձեր ծնաւորացն եւ արհնեացէ ձեզ եւ զարդարեացէ յայս կեանքս որդովք եւ յայն կեանքն՝ հոգով, ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ք. 275ա—275բ.— Փառք ամենասուրբ երրորդութեան...

Արդ՝ զվերջի ստացող սուրբ յանտարանիս՝ Տէր Մարգարէն, որ ստացաւ ի հալալ վաստակոց իւրոց, յիշատակ իւր եւ ծնողացն իւրոց՝ հարն խաճայ Եստիրեկին եւ մարն նորա՝ Հանմելիքին, եւ եղբարցն՝ հաճա Աստուածատուրին, Ամիրզդտին եւ կողակցին Շուշանին եւ հարսին իմոյ՝ Անայմելիքին, Եանդիկին, եւ յարեան մերձաւորքն իւր յիշեցէք ի Քրիստոս:

Եւ որդոցն՝ Յովհանէսին, Մկրտչին եւ դստերն Սուղմերն եւ եղբարդորդոցն՝ Փաշին, Եահրամիրին, եւ դստերացն՝ Գուլեմիրին, Մարիամին, Գաւգալաղին: Եւ արեան մերձաւորքն իւր յիշեցէք ի Քրիստոս, եւ Աստուած ձեզ յիշէ, ամէն:

Ջնորգող սուտանուն Աղարիս, (յ)իշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած ձեզ յիշէ, ամէն: Արդ՝ աղաչեմ ձեզ, ո՛վ սուրբ քահանայք, յորժամ հանդիպէք ի սմա՝ կարգալով կամ արեանակիւով, լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք եւ Աստուած ձեզ ողորմի, ամէն:

№ 23

ԱԻՏԱՐԱՆ

Քերեբը՝ 308:— Պրակեբը՝ 26, յուրաքանչյուրը 12 թերթից:— Մեծուրյունը՝ 20×14×6,8:— Նյուրը՝ թուլթ:— Կազմը՝ կաշեպատ տախտակ, կարմիր մետաքսով ծածկած: Կազմի վրա ունի խաչիկութեան պատկերը արծաթից:— Վիճակը՝ առանձին թերթեր պղկած են, վերջից ընկած են թերթերը:— Գրույունը՝ երկայուն, բոլորգիր:— Տաղերը՝ միջին հաշվով 21:— Զարդագրույունը՝ կան թանաքեր եւ լուսնացազարդագրութիւններ: Գլխագրերը զարդանկարներով են: Ունի խորաններ եւ ավետարանիչների 3 նկարները:— Դրելը՝ Հայրապետ քահանայ:— Գրույունը վայրը՝ Շոշ քաղաք (Սպահան):— Թվականը՝ 1631:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ք. 306բ.— Եւ արդ՝ ես, յետինս ի բանականաց եւ առաջինս ի շարասիրաց, եւ անիմաստս ի գրչաց, Հայրապետ սուտանուն քահանայ, քանզի իմ հրաման առեալ ի պատուիրանայդի արաքելոցն քանէ, որ ասէ. Յոր վոշումն կոչեցար, ի նմին վացջի: Եւ արդ՝ իմ ոչ բերելով յանձին, այլ ոմնայնացեալ յամենայն բարեաց գործոց եւ թափուր մնացեալ, այլ յուսամ ի մարդասիրութիւն Աստուծոյ, զի առատ է եւ սպասեմ վարձու յետին մշակին:

Արդ՝ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուականիս հայոց ՌԶ (1631), ձեռամբ Հայրապետի սուտանուն քահանայի, անխմաստ եւ ախմար գրչի: Զի իմ անընդունակ գրող լսրոնաստ գրչութեանն, այլ եւ բազում մեղաց ցնորիւք պաշարեալ եւ շրջապատեալ, այլ ըստ կարի մերում, զոր պարգեւեաց մեզ շնորհաբաշխ Հոգին: Բազում աշխատու-

Ուսման գրեցար, անարժան յամենայնի եւ ամենայն շարիք շարահանալ ձեռաւք ի քաղաքս Շաւշ, որ կոչի Ասպահան, առ ոտն սուրբ Յակոբայ Մծղնայ հայրապետին: Բ հայրապետութեան հայոց Տեառն Մովսէսին, ի յառաջնորդութեան մերոյ աղգիս քաջ րաբունապետ հաշատուր եպիսկոպոսին, Տէր Աստուած հաստատուն պահէ, ամէն:

Եւ արդ՝ ես Հայրապետ շանարժան քահանայս, որ անուամբ միայն նմ եւ ոչ քործով, ցանկացաւ եղէ սուրբ աւետարանին եւ մեծ ջանիւ եւ սիրով գրեցի, յիշատակ հոգոյ իմոյ եւ ծնողաց իմոց՝ Նուրիշանին, Նղիսաբէթին եւ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, ամէն: Այլ եւ աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զոչ մասն իմ զՍլիմն եւ զորդին իւր հանգուցեալ ի Քրիստոս Հայրապետն: Ընդ նոսին յիշել ի Քրիստոս աղաչեմ զհօրեղբայրն իմ Գովգալի եւ կողակիցն իւր Գալիկն եւ որդիքն իւրեանց, ամէն: Դարձեալ, յերեսս անկեալ աղաչեմ, որք ճաշակիք յաստուածային բուրաստանէս եւ յամենայն սեղանոյս: Եւ որք պատահիք ամա տեսութեամբ եւ վրամ ընթերցմամբ, յիշեցէ յաղօթն ձեր զանախոսան գծողս Հայրապետ քահանայս եւ զամուսնին իմ Մարիամն եւ նորաբողոք որդին իմ Բաղդասարն: Եւ որ յիշէ, ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, ամէն: Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս զպապն իմ՝ Հայրապետն եւ կողակիցն իւր Մինայիսան եւ զորդիքն եւ ամենայն արեան մերձաւորքն իւրեանց, ամէն: Ընդ նոսին յիշել ի Քրիստոս Ստեփանոս քահանայն, որ երկն-երկին եւ երանգ-երանգ քունով գորդարեաց զաւետարանս, զոր Տէր Աստուած զարդարեցէ զհոգի նորա եւ ծնողացն իւրոց, մանաւանդ, որ երախտիք ունի ի վերայ սուրբ աւետարանիս, զոր Տէր Աստուած զվարձս բարին հատուցանէ ի միւսանդամ գալստեանն, ամէն: Եւ արդ՝ ես յոյլ եւ ծոյլ, պղերգ եւ թափուրս ամենայն առաքինութենէ, Հայրապետ եւ սեւերես քահանայն այս ետու ընծայ սուրբ աւետարանս ի դուռն սուրբ Յակոբին անշինջ յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց եւ զազգայինս իմ ամենայն, զվերոյգրեալսն ի սմա, մանաւանդ յիշել, եւ Աստուած ողորմի ասել եւ մեղաց թողութիւն խնդրել առաջի զենլոյ անարատ պաւինն ի ժամ սոսկալի եւ մեղսաքաւիչ սուրբ պատարագին: Եւ որ յիշէ, եւ ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է արհնեալ յաւիտեանս, ամէն: Հայր մեր...

ՀԻՇԱՍԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 137ա, 1873.— Սոյն ահաւոր եւ հրաշալի սուրբ աւետարանս գնացատեալ եղեւ եւ իմա յօթարկան կամաս ծախսի ետու ի Յոհան Սաղաթիէլին եւ նոյ

արոր զսուրբ աւետարանս արծաթագատ, առ ի յիշատակ հանգուցեալ որդին իւրոյ Մուրադին եւ Մեկրունին՝ լինի անմասն եւ զեռանաս որոց իւրոյ եւ աշխարհէս (!) Վասնորոյ մեր առանց տրտունջ թողաք ի յիշատակ նորին: Ով որ հանգիպի, առանց խնայելոյ յիշեցէ զնայ եւ մեր միշտ ունիմք առ ի յիշել աղօթուր Տէր Ստեփանոս Տէր Յոհանէսի:

№ 24

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Թերթեր՝ 266:— Պակեներ՝ 22, յուրաքանչյուր միջին հաշվով 12 թերթից:— Մեծուրյունը՝ 22,5X16X7:— Նյութը՝ փոքր ինչ զեղնած ողորկ թուղթ:— Կազմը՝ տախտակ՝ երեսին հինգ խաչեր, որոնցից մեկը մեծ՝ ամբողջ կազմի մեծութեամբ, մյուսները չորս փոքր կողքերում: Խաչերի վրա կան տասը հատ ակեր: Մյուս երեսին կան դարձալ հինգ խաչեր, որոնցից մեկը մեծ, մյուսները փոքր: Այս երեսին կան երկու ակեր: Ներսից փակցեւած է մետաքսե գծավոր կտոր: Խաչերի վրա կան հետեւյալ փորագրութիւնները.

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Փարիխանին, կողակից՝ Տէր Ստեփանոսին, հայրն՝ Մարտիրոսն, մայրն՝ Մարիամն, Թվին Ռձի՛ (1678), Տէր Պետրոսին»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Ովանիսին, կողակիցն՝ Սուղուսին, Թվին Ռձի՛ (1678)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Առաքելին, կողակիցն՝ Մարտիրոսին, Թվին Ռձի՛ (1678)»:

«Յիշատակ է Յոհաննին, Մեհրապին, Շահումին, Մարտիրոսին: Թվին Ռձի՛ (1678)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Շուշանին, Ակորջանին: Թվ. Ռձի՛ (1678)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Առաքելին, կողակից՝ Աւգակոսին եւ Տէր Ոսկանին, հոգու հատոր Տէր Ստեփանոսին: Թվին ՌձԾԹ՝ (1710)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Առուսին... Թվին ՌձԼԲ (1683)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է Վարդանին քահանային: Թվին ՌձԼԲ (1683)»:

«Սուրբ խաչս յիշատակ է հոգուն՝ Նաթանին: Թվ. Ռ...»:

Վեճակը՝ բավարար:— Գրութիւնը՝ երկնյուն:— Տողերը՝ միջին հաշվով 22:— Գիրը՝ գեղեցիկ բոլորգիր:— Զարդագրութիւն՝ կան կիսախորաններ, խորաններ, թռչնաբեր, լուսանցազարդութիւններ եւ չորս ավետարանիչների նկարներ, ոսկով եւ երկնեանդ գույներով: Մանրանկարչական մեծ արժեք ներկայացնող ձեռագիր է:— Ժամանակը՝ ՌձԶ (1627):— Գրիչը՝ Ստեփան սարկավագ:— Մաղկոքը՝ Մկրտիչ:— Վայրը՝ Հալեդ, Քաղաքում մանկանց եկեղեցի:

ՀԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 82ա—բ.— Զմեղապարտ գծող սարկավագ Աստուածատուրս յիշեցէ ի Քրիստոս եւ մեղաց թողութիւն հայցեցէ, եւ դուր յիշիք

ի Քրիստոսէ, ամէն: Գրեցաւ թվին ՌՁԶ (1627): Յիշեցէր զմահոյսի հայրն իմ՝ Կարապետն ի Քրիստոսս:

Թ. 130ա, ներքին լուսանցքում, կարմիր մեկանով, մանրագիր. —

Այս Ղովասու եղն ասացին,
Որպես նա՝ իսկ հերկէ զգետին,
Կրկին անխոնճ վասն պողին,
Սոյնպէս երկարեն բանք սորին,
Եւ անարժան ծաղկող սորին,
Զձեզ աղաչէ ողորմագին,
Զի թողութիւն հայցել սմին
Ի սակ սրտի գտէր ողորմին:

Թ. 206ա. — Այս Յովհաննէս արծուանման, Թռեաւ մտօքն անհասական,
Առ ի պատմել որոց մարդկան,
Չանճառ քիցս հանրական,
Եւ աս ծաղկողս անարժան,
Որ եւ Մկրտիչ կոչեմ անուան,
Զեղկելիս արէր յիշման արժան,
Եւ ձեզ արհնէ անմահ արքան:

Թ. 261ա—264ա. — Փառք անմահի... Որ յանգ հանել հիւծելոյս յանցանօք անպիտան եւ մեղաւոր գրչիս՝ Աստուածատուր դպիրս, որոց աստուածամուկ բանից գրել արժանի արար զիմա անարժանութիւն, քանզի սկսեալ կատարեցի Աւետ անուն երանութիւնս, ի թվականիս ՌՁԶ (1627), ի քաղաքն Երեւանայ, որ թարգմանեալ կոչի Հալապ, ի սուրբ Երուսաղեմայ Հոգոց տունն, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածին եւ սուրբ Քառասունք եկեղեցեացս, որոյ շնորհօքն Աստուծոյ աւարտեցաւ եռահարաշ եւ հոգիազարդ սուրբ աւետարանս... Եւ յիշեալ զբանն Յիսուայ, զոր տալր ասպացոյց զխորհուրդ վերնոյն եւ զգործ հոգեւոր զառաջան ակօսին եւ ըզստորակայան, եւ զմարմնաւորսն ի յետոյս առակէր, նա եւ խորհեալ զգիր հնոյ կտակին, որ ասէ՝ Երանի՝ որ ունիցի դաւակ ի Սիոն եւ ընտանեակ յԵրուսաղէմ: Զայս ամենայն, այլովք հանդերձ, ի խորհրդակիր սենեակն իւր կրեալ վերոյիշեցեալ հավատարիմ ծառայն Քրիստոսի մահոյսի Աղամիրին, հայրն իւր՝ Առաքելն, մայրն իւր՝ Սօլթանիաշէն, լուսով լցուի իւրեանց հոգին: Եւ առաւել Ոսկէ, որ ամուսին է Աղամիրին, այլ եւ ուրդեր եւ դուտոր սորին՝ Պետրոսն, ընդ Խոսրովիթուլիսին, Օղլանքերաք ընդ Թաթուհուն, Եղիսաբէ ընդ Զաքային:

Սա յիշատակ անշնչելի,
Բարի զաւակ հոգոց նոցին:
Յորժամ որ գայ Տէրն երկնային,
Անճառ փառօք իւր հայրենին,
Նստի յաթոռ դատաստանին,
Արեւի դիւան մարդկան ազգին:

Յայնժամ աշաւքն քաղցրագին
Նայի սիրով յանձն սոցին,
Եւ բարբառովն աստուածային,
Կոչէ ի վեր ընդ հաւտապետին:
Եւ անարժան ծաղկող սորին,
Յոյժ աղաչեմ զտէրն երկնային,
Վասն պատճառ լինողացն սուրբ
աւետարանին,

Զի թողութիւն տացէ սոցին,
Եւ դասացէ ընդ անմարմին:

Մանաւանդ պարտ է մեզ տրուալ գրչիս յիշել եւ գրել, զի որք հանդիպին սուրբ աւետարանիս, յիշեն զհաւատարիմ բարեկամքն մեր, նախ՝ հայրն իմ Սովակէսն եւ երկրորդ՝ հոգեւոր եղբայրքն իմ՝ Սուլթանոսն եւ Ապտուլան, Պաղէրն եւ Շահվալին, զի զանարժանս հանապազ խնամաւք պահեցին ի մէջ պանդուխտութեան մինչեւ ցայժմ, զոր եւ խնդրեմ ի խնամակալ թագաւորէն խնամօք պահէ զնոսա մինչեւ ի ճերտութիւն, ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 128բ—129ա. — Ով դասք բահանայից, որք հանդիպիք սուրբ աւետարանիս, յիշեցէր զսուրբ Ստեփանոս եկեղեցու բահանային, զի ի ծաղկել աւետարանիս հոգեւորապէս հանգուցին եւ սիրով խնամեցին զտրուալ Մկրտիչ դպիրս. Բանն Աստուած Որդին միածին հաստուցանէ ի ժամ արդար հատուցման եւ ընդ սուրբ բահանայիցն դասէ, ամէն:

Թ. 264ա. — Զվերջին տացող սուրբ աւետարանիս զՏէր Ստեփանոսն եւ զԾնողսն իւր՝ զՄիխայիլ եւ զՏաֆարն, եւ զեղբարսն իւր՝ Առաքելն, որ հանգուցեալ է առ Քրիստոս, եւ զԿարապետն, զԿիրակոսն, զՃարութիւնն, զԱղամարն, եւ զորն Շամամն յիշեցէր, եւ զկողակիցն Տէր Ստեփանոսի՝ զՓէրիսանն, եւ զհամբուցեալ որպիսն՝ Մեսրոպն, Յեսային, զուստրն Խանթուշն: Այլ եւ զկենդանի իւր՝ զՄիխայիլ, զոր Տէր Աստուած ընդ երկայն աւուրս պահեցէ. Դարձեալ յիշեցէր զՏէր Ստեփանոսն եւ զհոգւորդին իւր զՏէր Ոսկանն յիշեցէր ի Քրիստոս: Դարձեալ յիշեցէր զՏէր Ստեփանոսն, որ ստացաւ զսա ի հալալ վաստակոյ իւրոց եւ յիշատակ իւրն: Եւ ով որ անարժանի զսուրբ աւետարանս վաճառել կամ գրաւել, ընդ Յոռայի եւ ընդ խաշահանացն, ընդ Անեայի եւ ընդ Կայ (Խա)փայի պատիժն առցէ այժմոս մարմնովն եւ հանդերձեալն հոգովն ի հոգրն զհեկնին առցէ բաժին, եւ Տէր Ստեփանոսն մասն ի Քրիստոսէ առցէ այժմ եւ յաւիտեանս անգրաւ, ամէն: Հայր մեր...

Դարձեալ յիշեցէր զՓէրիսանն եւ զԾնողսն իւր Մարտիրոսն, զՄարիամն եւ զեղբայրն Յոհանն, որ են հանգուցեալ ի Քրիստոս, եւ զկենդանի եղբարքն՝ Մարութանն, զԿարապետն, Տէր Աստուած ընդ երկայն աւուրս պահեցէ, ամէն:

Թ. 264բ. — Դարձեալ յիշեցէր Փարիսանն, որ հոգեւոր ի Քրիստոս թվին ՌՁԾԳ (1704):

№ 25 ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Քերթերը՝ 253.— Պրակնեքը՝ 24, յուրաքանչյուրը միջին հաշվով 12 թերթից։— Մեծուրյունը՝ $16,5 \times 12,5 \times 6$ ։— Նյութը՝ զեղնավուն թուղթ։— Կազմը՝ կապույտ թավապատ տախտակ։ Առաջին կազմի վրա թիթեղի տակ փակցված է կարմրագույն խոշոր ափս— Վիճակը՝ բավարար (առաջին թերթի կես մասը պատռված է)։ Գրությունը՝ հրկայուն։— Տողերը՝ 19։— Գծումներ՝ ճնշումով։— Գիրը՝ բոլորգիր։— Զարգացումը՝ ունի խորաններ, կիսախորաններ, ծաղկազերեր, կենդանազերեր, թռչնազերեր, լուսանցազարդություններ և ավետարանիչների նկարները։— Գրիչը՝ Պողոս։— Մաղկաղը՝ Հակոբ Դպիր։— Ժամանակը՝ ՌՃԺԳ (1664)։

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 30թ.— Յիշեսչիք ի մաքրափայլ յաղաթա՝ ձեր գծադիվող ստրա՝ զՅակոբ Դպիր(ը)ս, զի եւ դուք յիշեալ լիցիք, ամէն։ Հայր մեր...

Թ. 283թ.— Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն...

Արդ՝ սկիզբն եղեւ սուրբ աւետարանիս ի յերկիրն պարսից, ի քաղաքն Շօշ, որ է Ասպահան, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, ի թվաբերութեանս Հա(յ)կազ(ե)ան տոհմիս ՌՃԺԳ (1664) ամի, ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ սուրբ յաթոռոյն էջմիածնայ։ Վասն որոյ աղաչեմ զամենեանս զվալելօղսդ և հանդիպօղսդ այսմ գրոց ի խնդրոյ բարեմիտ եւ հեզահոգի ուստա Պօղոսին և կողակիցն Անախաթուն եւ հոգոյտրդի Հազիխանն եւ Հազարվարուն, ամէն։

Դարձեալ յիշեցէք ուստա Պօղոսն եւ ծնօղսն՝ Կիրակոսն, Եթարն։ Յիշեցէք իւր կրկին անգամ յիշեցէք Պօղոսն եւ եղբարքն՝ Պետրոսն, Տիւաքն եւ հանգուցեալ եղբայրն՝ Խաչատուրն, քերքն՝ Նուրիխան, Շաղոսկին, յիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած։

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 3ա.— Ես Յամբարն այս սուրբ աւետարանս առայ իմ հայր վաստակոցս յիշայտակ իմ եւ իմ ծնողացս որպիս իմ Գոյադին, որ է Աստուած երկար ա՛մօք պահեսցէ։ Էր թիվն ՌՄՁԳ-ումն (1834) եղեւ վերջ։ Եւ թոռն իմ Վարթումէ։

№ 26 ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Քերթերը՝ 256։— Պրակնեքը՝ 21, յուրաքանչյուրը 12 թերթից։— Մեծուրյունը՝ $20 \times 14,5 \times 7,5$ ։— Նյութը՝ զեղնած թուղթ։— Կազմը՝ կաշկապատ տախտակ, արծաթյա երկու բռնակներով։ Երկու երեսները արծաթապատ, առաջինի կենտրոնում կա արծաթյա խաչ, յուրաքանչյուր թեկ վրա մի փոքրիկ ափ, իսկ կենտրոնում մի խոշոր կարմրագույն ափ։ Առաջին երեսի վրա շղթաներով կախված են վեց փոքրիկ խաչեր։ Նույն երեսի վրա փակցված են տասներկու հրեշտակների

ձուլածո նկարներ։ Երկրորդ երեսի կենտրոնում փակցված են մի խաչ և տասներկու հրեշտակների զվեղիկներ։— Վիճակը՝ բավարար, սակայն վերջից պակասում է մի բանի թերթ։— Դուրյունը՝ երկայուն։— Տողերը՝ 21։— Գիրը՝ բոլորգիր։— Զարգացումը՝ լորս ավետարանիչների նկարները, կան կենդանազերեր, թռչնազերեր, մարդազերեր, լուսանցազարդություններ և կիսախորաններ։— Ժամանակը՝ 16-րդ դար։— Պահպանակ՝ սկզբում երեք թերթ, իսկ վերջում՝ երկու։

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 74ա.— Դարձեալ յիշեցէք զՏէր Դաւիթն եւ զկողակիցն իւր՝ զԴաւաթն եւ զհարազադ որդին իւր՝ զՏէր Պետրոսն եւ զկողակիցն զՇաղիկն եւ զզուտարն՝ Ազատմէլիքն, եւ զհանգուցեալ որդին՝ զՄէլքիսէթն եւ զզուտարն՝ զՀասիկն, և զորդին իւր՝ զԱւետիքն եւ զնեքսէսն եւ միւս որդին՝ զՊաւլոսն եւ կողակիցն՝ զՏաթլուն եւ զորդին՝ զՍիմէսն, եւ զզուտարն՝ զՍաթիկն, որ հանգուցեալ են առ Քրիստոս։ Եւ նորեն ծալ զուտարն՝ զԱրդրիկն եւ միւս որդին՝ զՄարտիրոսն, եւ զկողակիցն զԿարգասիկն եւ զզուտարն՝ զՄարիամն եւ զորդին՝ զՎարդեան, եւ զմիւս որդին՝ զԴինոս սարգաւաճն եւ զզոտերքն՝ զՇաղփաշն եւ զՎարդեթուփն, եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն յիշեցէք ի Տէրն Յիսուս, եւ դուք յիշեցեալ լիցիք ի միւս անգամ դալստեանն իւրում։ Գրեցաւ սակաւ յիշատակս ի Ռկն (1616) թվին հայկազեան տումարին, ձեռամբ՝ Զաբարայ վանեցոյ իրիցոս։

Թ. 119թ.— Տէր Օհանի ձեռքով՝ ավետարանի կոստղելու մասին Գեշնիկան գլուղում ՌԹԺԿԲ (1813) թվին։

Թ. 120ա.— Ղվերչին ստացաւ նուրբ աւետարանիս զՏէր Մելքիսէթն բահանայն եւ զորդին իւր՝ զՏէր Դաւիթն, զՎարդեան եւ ամենայն մերձաւորացն, ամէն։ Արդ՝ ցանկացաւ եղեւ սուրբ աւետարանիս կոստղելն զՏէր Մելքիսէթն, կողակիցն իւր՝ զՎարդեթուփն, հարազատ որդիքն իւր՝ զՏէր Դաւիթն, կողակիցն իւր՝ զԴաւաթն, միւս որդին՝ Վարդեան, կողակիցն՝ Եղսիկ, զոտերքն իւր՝ Ազատմէլիքն, Խասիկն, Ազիզն, Սաթիկն, ծնաղն իւր՝ Հազարէն, իւր կողակիցն՝ Ուղիսէն, եղբարն իմ՝ Աստուածատուրն, Ոսկիկն, որ կարճաւրայ փոխեցան առ Քրիստոս։ Դոտերքն իւր՝ Նուպկար, Գուլմարիփար, Եղսիկն, իւր հոգոյորդին՝ Յովաննէսն, բոյրերն իմ՝ զՇահփաշէն, Վարդիթուփն, Խաթնփաշէն, Ժոնիկն, իւր հանգուցեալ որդիքն՝ Սէթն, Սիմէոն, Սարգիս, Պետրոս եւ այլ ամենայն մերձաւորացն, կենդանացն եւ նշեցելոցն, ամէն։ Ի թվականիս ՌԼ (1581), Գրեցաւ գիրս ձեռամբն անարժան Յակոբ եպիսկոպոսի, ամէն։

Թ. 255ա.— Ավետիք Դասպարյանի եւ Գ. Մելքոնյանի ձեռքով՝ ավետարանը Տէր Խաչատուր Տէր Անտոնյանին հանձնվելու վերաբերեալ, 1880 թ. որը հաստատում են իրենց կնիքներով։

Թ. 255թ.— Անտոնի որդի Օհանի կողմից՝ ուղևորվում է ձեռագրի տեքստում աղավաղում կատարողներին։

(Շարունակելի)

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ԶԵՌՆԱԴՐՎԱԾ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐՈՒ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայրապետին հեռագիրը, տրված Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդարանին, որ բացառիկ թույլտվություն կշնորհեր արդեն ձեռնադրված շորս եկեղեցականներու ամուսնանալուն, ներողամիտ ու արդարասեր Հովվապետի մը արտին ու մտքին բխումն էր: Որովհետև այդ երիտասարդ կղերականները կուսակրոնության ուստ տված չէին և իրավացի պիտի չլլար, որ մինչև իրենց կյանքերուն վախճանը քավեին հանցանք մը,— նախ քան ամուսնանալնին ձեռնադրվիլ քահանա,— որ իրենք չէին գործած, այլ իրենց գերադաս պետր, Առաջնորդ Տիրան Կպիսկոպոս: Եվ Վեհափառ Կաթողիկոսը այդ սխալն է որ կը արմատն մասնավոր արտոնությամբ մը, կհավատանք թե ամեն տեսակետով գոհացուցիչ լուծումով մը:

Պայմանավ որ երբեք չմոռացվի ամուր կցված իմաստուն պատվերը՝ «ոչ յօրինակ ալլոց», այսինքն, որ ալլեա չփորձվի «կատարված իրողության» ճնշումով հարկադրել էջմիածինը, որ բացառիկ կարգադրություններ ընել ստիպվի, կամայական արարքի մը առաջացուցած հանրային խռովը ջնջելու և կանոնական զանցառումները սրբադրելու համար: Մենք հիմնապես հակառակ ենք կուսակրոնության, իբրև ժամանակավոր եպ ու մասնավոր վնասակար դրություն և համոզված ենք, թե անոր բարձրումով, Հայ եկեղեցին ավելի արժանավոր հովիվներ պի-

տի կրնա գրավել իր ծառայության մեջ և ներքին, բարոյական ու ոգեկան վերականգնումի ընդհանուր ցանկությունը իրագործել: Բայց օրենքներն ու ավանդությունները կարելի չէ շրջել քմահաճորեն, այլ պետք է բարեփոխել ծրագրով և ամեն տեղ միաժամանակ գործադրությամբ:

Եթե ամեն առաջնորդական վիճակ ու հովվական թեմ բացառիկ պայմաններու շրմեղանքով հիմնական շեղումներ կատարեն Հայ եկեղեցիի ծեսերեն, կանոններեն, հավատալիքներեն ու ավանդություններեն, հետեւեւանք այնպիսի քառասյին անիշխանություն մը պիտի ըլլայ, որ պիտի կազմալուծեն ու քանդեն այդ դարավոր հաստատությունը: Կհասկնանք, թե Տիրան Եպիսկոպոս մասնավոր պարագայ մը կդիմագրավեր այս հինդ ուսանողները իբրև եկեղեցական Ամերիկա պահելու խնդրին մեջ: Բայց այդ դժվարությունը հանկարծակի չծնավ: Ատիկա կնախատեսվեր առաջին օրեն. կնշակե թե բավարար ժամանակ կար սկզբեն կացությունը պարզելու Վեհափառ Հայրապետին և ամուր տնօրինությունը խնդրելու, ինչ որ եղավ, բայց սխալը գործվելեն հետո միայն: Այն ատեն բավական շփոթություն, վեճ ու դառնություն պիտի խնայվեր ամենրիկահայ գաղութին...

(«ՆՈՐ ՕՐ», 11 օգոստոսի, 1950 թ.):

ՊՈԼՍՈ ՊԱՏՐԱՐՔԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀԻ ԽՆԴԻՐԸ

Պոլսո «Ժամանակ»ը գրում է.—

Պետք չէ հուզվիլ ի տես ճշմարտությանը: «Մարմարա» ազատ է կարգադրել եկեղեցականները պաշտպանելու, բայց իրավունք չունի Մայր Աթոռը անարգելու:

Մինչ բովանդակ համայնքը հարգանք և հնազանդություն կապասն հանդեպ Սահմանադրական օրենքին և հանդեպ էջմիածնի Մայր Աթոռին կողմն հաստատված վճիռին, կարգադրել եկեղեցականները և կարգ մը թաղականություններ, ըստ իրենց սովորու-

թյան, սուտ խուլ կծեկանան և կշարունակեն ոտնակոխել ամեն նվիրականություն, ամեն կարգ ու օրենք:

Իսկ մյուս կողմն, դարձյալ հրապարակ իջած են կարգադրություններու պաշտպան փառաբանները, որոնք Հայկազյան բառարանի նախատակամբ բովանդակ բառամբերը կապրպեն ժողովրդին հասցեին...

«Մարմարա»յի տերը՝ Սուրեն Շամլյան, հավատարիմ պատմական ստույնին առաջ իր կատարած հանդիսավոր հայտարարու-

թյան թե՛ իր նպատակն է Թյուրքիո Հայ Եկեղեցին անջատել էջմիածնեն, այսօր ամեն շանք կթափի ի գլուխ հանելու համար իր այն հանդիսավոր հանձնառությունը:

Բայց մենք պարտք կզգանք հիշեցնել թե «Մարմարա»-ի թափած այդ ջանքերը ի զուր են և ժողովուրդը կատարելապես հավատարիմ ու փարած կմնա իր մեծաքանչ Եկեղեցին ըստ սրբություններուն և նվիրականություններուն:

Ժողովրդին անունով ճոճված նիզակներ և առաձգական բացատրություններ չեն կրնար ծածկել ճշմարտությունը...

1. Կհրավիրենք Սուրեն Շամլյանը հրապարակով կոչ ուղղել կարգադրել եկեղեցականներուն, հպատակելու Ամենայն Հայոց Հայրապետին որոշման:

ՊՈԼՍՈ ԳԱՏԸԳՅՈՒՂԻ ԹԱՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵԼՈՒՅԹԸ ԲՈՒՌՆ ԶԱՅՐՈՒՅՑ ՊԱՏՃԱՌԱՄ Է ԱՄԵՆՈՒՐԵՔ

Գաղափարների հակաէջմիածնական թաղականությունը կիրակի տեղի տվավ ցավալի միջադեպի մը, զոր մեր պաշտոնակիցը՝ «Ժամանակ» իրավամբ որակեց ճշգրիտ խայտառակությամբ:

Արդարև տեղի ունեցածը խայտառակությունն տարբեր ոչինչ էր և այսօր չկա ողջամիտ և խելքը գլուխը հայ մը, որ անարգության սյունին դամբելով չպախարակե երուջթը այդ թաղականության, որ քաջագործություն մը համարած էր իրեն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին կարգալուծ հռչակված նախկին եկեղեցական մը՝ Զիվան Պախարողուն, պատարագի հրավիրելու իր մատակարարած Ս. Թագավոր եկեղեցիին մեջ, ապավինելով ոստիկանական միջամբտության, ինչպես ցույց տված է իր հրավիրմամբ համազգեստավոր և քաղաքային բազմաթիվ ոստիկաններու ներկայությունը նոր տաճարին և եկեղեցվու շրջաբակին մեջ:

Կթվի թե այդ թաղական խորհուրդը այն միատարրություն ունեցած է թե հավատացյալ ժողովուրդը իր կողքին կգտնվի ամբողջովին և պիտի չգտնվին ճշմարիտ հայեր, որ պիտի չընդվզին ի տես կարգալուծ եկեղեցականի մը ձեռամբ կատարված պաշտամունքի մը հայ եկեղեցիի մը մեջ:

Դեպքերը եկած են ապացուցանել սակայն թե թաղականությունը կատարելապես սխալված է այդ միամիտ հավատքին մեջ, որովհետև նույն օրը եկեղեցին ուխտի քացող ժողովուրդին իր նվիրականություններուն և սրբություններուն հանդեպ նախանձախնդրություն ունեցող բարեպաշտներ երբ տե-

2. Որ իր թերթին միջոցով չբաշխեր ընթացքը հիշյալ կարգադրություն և անոնց համախոհ թաղականության, որոնք ցույցի պատարաններ կսարեն:

Սուրեն Շամլյան այս երկու պայմանները գործադրել է մեր ազատ և ուզածին չափ հալածանք և խաշակրություն կազմակերպելու ընդդեմ Արարիկյան Սրբազանին, զայն վար առնելու համար տեղապահական պաշտոնին: Անձերը կարելի է զոհել, բայց ոչ սկզբունքները: Նվիրականությունները և ճշմարտությունները: Այս է մեր տեսակետը, մնացյալը մեզ չի հետաքրքրեր:

(«ԵՐԱՄԱՆՈՒՆ» օրաթերթ, 30 սեպտեմբերի, 1950 թ.):

սած են, որ վերահիշյալ կարգալուծը ուրիշ կարգալուծի մը հետ միասնաբար արարողություն կմասնակցի, չեն կրցած հանդուրժել այդ խայտառակության և դրված իրենց բարեպաշտական զգացումներին, խույսացած են անոնց վրա և զոհը կարգալուծներ եք, չէք կրնար եկեղեցական արարողության մասնակցել» գոչելով ձեռնարկած են զանոնք դուրս հանելու Սուր Տաճարին:

Այս պայմաններուն տակ քնական է թե տակն ու վրայություն մը հառաջ եկած է եկեղեցվույն մեջ, արարողությունները՝ ընդհատված են, կարգալուծները Ս. Տաճարին դուրս հանելու ձեռնարկողներուն դեմ զրույնված են ուրիշներ, որոնք, ի պաշտպանություն կարգալուծներուն, իրենց կարդին անոնց դեմ խույսացած են, և այս թողութիւն մեջ, թաղականության կողմն հոն բերված ոստիկաններ ալ միջամտելով ձեռնկալելով, ձերբակալած են կարգալուծ եկեղեցականները պաշտամունք կատարելի արգելելու ուղղ բարեպաշտներին Տիգրան և Միսակ անուն երկու ազգայիններ, որոնք պահականոց առաջնորդվել են երբ ոստիկանական տնօրինություն տարված և հետո երաշխավորություն մը ազատ թողված են:

Տիգրան և Միսակ ոստիկանության մոտ իրենց տված «Իֆատե»-ին մեջ հայտարարած են թե իրենք, իբր Հայ Եկեղեցվու զավակ, չէին կրնար հանդուրժել, որ եկեղեցական արարողություն մը կատարվի ոչ եկեղեցականի մը ձեռքով և այս էր պատճառը, որ իրենք ընդվզած կատարված շահատակության դեմ, ուզած են պաշտպանել Հայ

Նկեղեցվո նվիրականությունը: Անկեցուցած են նաև թե՛ հթե՛ ամեն աշխարհական այդ կարգալուծներուն նման ելույթներ ունենար, ինչպե՛ս կարելի պիտի ըլլար պահպանել նկեղեցվո օրենքներն ու կանոնները: Մեկ խոսքով, կիրակի օր Գատրգյուղի Ս. Թադավոր եկեղեցվոյն մեջ պատահած այս ցավալի միջադեպը տեղի տված է ժո-

ղովդային բուն բողոքի մը տեղվուն թաղականության դեմ, որմե, կտեղեկանանք թե կիրակի օրվան այս պատահարեն վերջ, հրաժարողներ եղած են, նշավակ չհանդիսանալու համար թաղեցիներուն ցասման և զայրույթին:

(«ՆՈՐ ԼՈՒՐ», 12 սեպտեմբերի, 1950 թ.):

ՔԱՐՈՋ Ս. ԷՋՄԻԱՇՆԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՏԵՂԱՊԱՆՆԱԿԱՆ Ս. ՀԱՅՐԵ ՍԱՄԱԹԻՈ Ս. ԳԵՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԵՋ ԵՐԵՎԱԿԻ ԽՈՍՄԱՍ ՏՊԱՎՈՐԻՉ ՔԱՐՈՋՈՎ Ս. ԷՋՄԻԱՇՆԻ ԱՎԱԿ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՅԱՏՐԵՑ ՆԵՐԱՍ ԽՈՒՆԵՐԱՄ ՀԱՎԱՏԱՑՅԱԼ ԺՈՂՈՎՐԻՆ

Այն բազմահարյուր ժողովուրդը, որ լեցուցած էր երեկ Սամաթիո Ս. Գեորգ եկեղեցին քահանայական ձեռնադրության ատթիվ հոգևորաբար վայելք մը ունեցավ լիովին ըմբռնելու օծման հանդիսության բոլոր դրվադներուն յուրաքանչյուրին նվիրական ներդրությունը, անթերի արարողապետությանը ընծայացող փառապալիակը եղող Ս. Վահրամ Հոր, որ այս կրոնական հանդիսության մեջ, օծանդակությանը իր քահանա եղբայրներուն, աջ բազուկը կհանդիսանար ձեռնադրիչ Սրբազանին:

Արդարև կատարելապես անթերի և խիստ տպավորիչ եղավ նորապսակ Ս. Սարգիս քահանայի օծման հուզիչ արարողությունը՝ և ժողովրդյան մեջ բազմաթիվ էին անոնք, որոնք էջին կրնար զսպել իրենց ուրախության արցունքները՝ երբ Տեղապահ Սրբազան Հոր մյուսունաթափի երգեցողութենեն վերջ՝ կօծվեին Ս. Մյուսունով նորընծային ճակատն ու աջ և աջակ ձեռքերը:

Երեկի կրոնական հանդիսության ատթիվ ալլապես նշանակալից էր ամբողջ տաճարին մեջ և եկեղեցվո բակը խոնաված ժողովրդյան օրհնակելի կարգապահությունը, որուն մեջ

պարծանքի իր բաժինը ուներ Սամաթիո ագլորնոր Թաղական Խորհուրդը:

Խալ տպավորիչ քարոզ մըն էր գործադրեցավ այս քահանայական ձեռնադրության ատթիվ Տեղապահ Սրբազան Հայրը, բնաբան առնելով իրեն. — Քահանայք կրկին պատույ աբժանի լիցին որք աշխատեցին բանիւ եւ վարդապետութեամբ ու քահանայութեան և իրական քահանայության նշանակությունը բացատրելի, և նորընծային մասին ալ վստահություն հալոնելի ետքը թե պիտի հետևի ճշմարիտ քահանաներու շաղկին, անդրադարձավ Հայ Եկեղեցվո գերագույն վեդրոնին՝ էջմիածնի նվիրական նշանակության հայ ճշմարիտ քրիստոնեի համար: Հետո շարունակեց.

«Եվ դուն, ժողովուրդ հայոց, զավակը այս մեծանուն Եկեղեցիին, կրնաս մոռնալ ա՛յն սրբությունը և նվիրականությունը որ քովդ է և քեզի կուգա էջմիածնեն իր լույս մյուսունով, որուն ապացույցը պարզվեցավ հիմա իսկ, անբամ մըն ալ, բու աչքերուդ առջև օծումովը բու նորընծա քահանայիդ:

(«ԺԱՄԱՆԱԿ» օրաթերթ)

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐՋ ՏՐՎԱԾ

Պունտո-Ալբեսի Ազգային Կեդրոնական վարչական Խորհուրդը, կաթողիկոսական պատվիրակ Ս. Գարեգին Արքեպիսկոպոս Խաչատուրյանի համաձայնությանը, որոշած է թեմին եկեղեցականներուն հատկացել գոհացուցիչ ամսաթոշակ, վերջ տալով անոնց անուղղակի եկամուտներուն, որոնք կգոյանան ավանդական սովորությանը: Այսուհետև յուրաքանչյուր ծխատեղ քահանա պիտի շարունակե թե՛ իր այցելությունները ծուխերուն և թե՛ պիտի կատարե տնօրհնքի պարտականությունները, առանց նյութական ակնկալության կամ պահանջի: Երբ ծովաբնու կողմ կամավոր նվերներ ըլլան բացի այն նվերներեն, որոնք կապ չունին հոգևոր պարտականությանց կատարումին:

հետ, պիտի հանձնեն Եկեղեցական վարչության: Իրենց պաշտոնին մեջ զանցառու եկեղեցականները պատասխանատու պիտի ըլլան հոգևոր իշխանության առջև:

Յուրաքանչյուր քահանայի որոշված է հատկացնել առնվազն 800 փետ և հավելվածական գումար մը, ընտանիքին անդամներուն թիվին համաձայն:

Այս գումարները պիտի ապահովվին «Եկեղեցական տուրք» անունին տակ ժողովրդեն զանձվելիք գումարներով:

Կրթական պաշտոնյաներուն նյութական վիճակն ալ բարավորելու համար, վարչությունը կոչ ուղղած է համայնքին որ, եկեղեցական տուրքին հետ, սիրահոգար վճարե նաև կրթական տուրքը:

«ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ» ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է

«Վերածնունդ», որ շուրջ 15 ամիս է ի վեր դադարած էր, սկսած է վերահրատարակվել:

Հունիս 24-ին սկսյալ, առայժմ իբրև շաբաթաթերթ (12 էջ):

(«ԱՐԵՎ», 21 օգոստոսի, 1950 թ.):

ԿԻՊՐՈՍԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՅՈՒՆ

Հին ժամանակներից է վեր Կիպրոս քիչ հայ ազգաբնակչություն է տեսնել, 1909-ի Կիլիկյան փոշորածնեքին հարյուրավոր փախըստական հայեր Կիպրոս են ապաստանել, բայց հետո իրենց երկիրն են վերադարձել: Կղզու հայ գաղութը ստվարացել է 1921 թվին, երբ Կիլիկյան դատարկվել է, և 7000-ի է հասել ընդհանուր թիվը, բայց շատեր մեկնել են Սիրիա, Լիբանան, Հունաստան և այլուր: Հետևաբար դարձյալ նվազել է թիվը և իջել է 3800—1000-ի: Ըստ կառավարական մարդահամարին, հայերի թիվը 3600 է, բայց վերջին տարիներում Պաղեստինից բավական թվով նոր ընտանիքներ եկել ու հաստատվել են այստեղ:

1931-ից ի վեր, Կիպրոսի հայերն ունեն իրենց Թեմական ժողովը, որից բխում են բոլոր մյուս մարմինները: Առաջնորդանիւտ քաղաքն է Նիգոսիա: Թեմականից բխած սարկական մի ժողով նշանակովի Թաղամարմնի փոխնորդների միջոցով կառավարում է Նիգոսիայի, Լառնաքայի, Լիմասոսի և Ֆամագուստայի եկեղեցական գործերը: Ներկայիս կղզու առաջնորդն է Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոս Չեպեյան:

1931-ից ի վեր, ազգային իշխանությունը միջամտել է չի վիճում ազգային վարժարանների մատակարարումին: Այդ թվականին կառավարական մի օրենք հրապարակվեց և հայ ազգային վարժարանների դեկամարությունը հանձնվեց կոնսակալի կողմից նշանակված հինգ հոգիների մի հոգաբարձության: Հոգաբարձությունն է, որ կազմում է ուսումնական ծրագիրը, որի մեջ լայն տեղ է տրված հայերեն լեզվին, Հայոց պատմության և կրոնական և եկեղեցական ուսումներին: Մինչև 1946 թիվը մի ընդհանուր տնօրեն վարում էր Կիպրոսի հայ

վարժարանները: Այժմ Նիգոսիա և Լառնաքա ունեն իրենց առանձին տնօրենները:

Նիգոսիայի հայ ազգային վարժարանը ունի մոտ 300 երկսեռ աշակերտ: Ուսուցչական մարմինը բաղկացած է 15 հոգուց:

Լառնաքայի մեջ հայ վարժարանի հիմը դրվել է 1925-ին: Աշակերտների թիվը 150—180 էր մինչև երեք տարի առաջ: Այժմ այս թիվը իջել է 100-ի:

Լիմասոսի և Ֆամագուստայի մեջ ևս կան հայ վարժարաններ, որոնք հաստատված են 1927-ին: Յուրաքանչյուրն ունի մի ուսուցիչ և 20—25 աշակերտ:

Մեղգոնյան կրթական Հաստատությունը հիմնված է 1925-ին: Այս տարի 25-ամյակն է:

Մեղգոնյան հաստատությունը անշուշտ կարևոր դեր է կատարում գաղութահայության մեջ իբր երկրորդական (միջնակարգ.— իՄՐ.) վարժարան: Այս 25 տարեկա միջոցին, Սիրիայից, Լիբանանից, Եգիպտոսից, Պաղեստինից, Պոլսից, Հունաստանից ու Բուլղարիայից մոտ 300 երկսեռ երիտասարդներ շրջանավարտ են եղել և իրենց երկրներն են վերադարձել:

Նիգոսիայի մեջ կան երեք միություններ: Ամենահինը Հայկական Ակումբն է, որ Հայ Ընթերցասիրաց Միությունն անունով հիմնված է 1902 թվին:

1924-ին հիմնվեց Հայաստանի Բարեկամների Միությունը: Այս կազմակերպությունը տեղադրվեց ուղիղ միությունները իր անդամների շատությանը: Ունեցալ իր գործունեության փայլուն շրջանը: Ունի ֆուտբոլի փուտը և սրահարան ընթերցարան: Կան նաև Հայուհայց օժանդակ միությունը:

Կիպրոսի մեջ Հ. Բ. Ը. Միությունն ևս ունեցել է իր գործուն ամսական լուրերը:

(«ԱՊԱԳԱ», 23 օգոստոսի 1950 թ.):

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկական ՍՍՌ Մեծիստրենի Սովետին կից Պետական Ձեռագրատուն (Մատենադարան), ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱՄՈՒ, 1949 թ., № 2, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1950 թ., 208 էջ:

Պետական ձեռագրատունը լույս է ընծայել «ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱՄՈՒ»-ի երկրորդ համարը, ճոխ բովանդակությամբ:

Ժողովածուում հոդվածներ և ուսումնասիրություններ ունեն Պետական մատենադարանի ձեռագրերի վրա աշխատող մի խումբ գիտաշխատողներ:

Ժողովածուն սկսում է Տ. Ղազանչյանի «ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԱՊԱՐԱՏՈՒՐԱՆ ԵՎ ԼԱՐՈՐԱՏՈՐ ՏԵՆՆԻԿԱՆ ԸՍՏ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐՆԵՐԻ» խորագրերը կրող հոդվածով (էջ 3—28): Հեղինակը, ձեռագրատան փաստական հարուստ նյութերի հիման վրա, աշխատում է պարզել՝ թե միջին դարերում Հայաստանի ալքիմիկոսները ի՞նչպիսի լաբորատոր տեխնիկա և ի՞նչ լաբորատոր ապարատներ ունեին: Հեղինակը գտնում է, որ արաբական քիմիայից անկախ, հայերը ևս ունեցել են քիմիա, և ձգտել են ոչ թե թանձրամիտ միտոսականություն, այլ գործնական նպատակներով հոգովածագիրն ապացուցում է, որ «Միջնադարյան Հայաստանում եղել են հարուստ ալքիմիական լաբորատորիաներ և այդ լաբորատորիաները հազնեցված են եղել առաջնակարգ քիմիական ապարատայությամբ: Փաստական նյութերի հիման վրա, հեղինակը թվում է հայերին ծանոթ քիմիական գործողությունները և ապարատության, և պարզում քիմիական տեխնոլոգիայի հետ կապված այլ հարցեր:

Ահանախոր ահնաբույժ պրոֆ. Բ. Ն. Մելիք-Մուսլանը, իր «ԱԶՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՏԵՍՈՂԱԿԱՆ ՆԵՐՎԸ ԸՍՏ XII—XV ԴԱՐՆԵՐԻ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐՆԵՐԻ» խորագրով ուսանրին հոդվածում (էջ 29—36), խոսում է ակնաբուժության մի կարևոր հարցի՝ տեսողական ներվի շուրջ հայ բժշկության ունեցած ըմբռնումների մասին: Ուսումնասիրելով Արուսայիզի, Մխիթար Հերացու և Ամիրդովլաթի տեսակետները, հեղինակը գալիս է այն եզրակացության, որ «Մխիթար Հերացու, Արուսայիզի և Ամիրդովլաթի պատկերացումները ունեն պատմական հետաքրքրություն»:

Ռաբրտ Արայանը, «ԵԱԶՆԻ ՍԻՍՏԵՄԻ ՄԱԳՄԱՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ» ուսումնասիրության մեջ (էջ 37—52), անդրադառնում է հայկական խազերձի գաղանիքը պարզելու ուղղությամբ նդիա Տնտեսյանի և Կոմիտասի կատա-

րած ջանքերին: Հեղինակն այնուհետև, խաղաղոր ձեռագրերի ուսումնասիրության առարկա դնելով, հայտնաբերված նորությունների հիման վրա աշխատում է ճշտել խազերի կիրառության ժամանակը, մասամբ և պարզաբանել նրանց ծագման ու զարգացման հանգամանքները: Հոդվածագիրը, հենվելով մի շարք ձեռագրերի և պատասխանների վրա, փորձում է հերքել Կիրակոս Գանձակեցու հարևանցի մի հիշատակության վրա քաղաքացիություն ստացած այն կարծիքը, որ իրը հաշատուր Տարոնացին է եղել, որ առաջին անգամ խազերը բերել է Արևելք: Նա հայկական ձեռագրերի խազական սիստեմը համարում է տեղական և սերտ նմանություն է դառնում հայկական և վրացական միջնադարյան երաժշտական սիստեմների մեջ:

Խ. Գալֆայանը, իր «ԵԾԵԼԱՏԻՆԱՅԻՆ ԱՄՐԱՅՆՈՂ (ՈՒՍՈՒՑԹԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԲԱՅՔԱՅՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄԵՆԿՄԱՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ» խորագրերը կրող հոդվածում (էջ 53—64), հենվելով լաբորատորական փորձարկությունների և իր կատարած բազմաթիվ փորձերի վրա, գտնում է, որ «Հնաբաժուր է և անհրաժեշտ ժալատինային ամրացնող լուծույթը կիրառել քայքայված, բզկտված ձեռագրերի ու տպագիր գրականության թերթերն ու տեքստերը ամրացնելու և նրանց կյանքը ըստ հնաբաժուրին երկարացնելու համար»:

Պատմական գիտությունների թեկնածու Լ. Խաչիկյանը, իր «ԶԵՆՈՆԻ «ՅԱՂԱԿՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ» խորագրով հոդվածում (էջ 65—80), ուսումնասիրում է հայագիտության նեղ շրջանում հայտնի, բայց դեռ չհրատարակված հին հայկական տեքստեր (Այդ թարգմանության գոյության մասին առաջին տեղեկությունը հաղորդել է պրոֆ Մելիքսեթ-Քեղզին իր «К истории точных наук в Армении и Грузии» մենագրության մեջ 1930 թվին: Այնուհետև, նրա վրա կանգ է առել պրոֆ. Ա. Արբահամյանը 1944 թվին իր «Երևանացու մատենագրությունը» աշխատության մեջ, 26-րդ էջում):

Խաչիկյանը համեմատելով նշված թարգմանության ձեռագիր ընդօրինակությունները, գալիս է այն եզրակացության, որ նրանք ունեն երկու խմբագրություն՝ համառոտ և ընդարձակ:

Հողվածագիրը ընկում է նաև այն հարցը, թե հույն մատենագրության մեջ հայտնի ութը Զենոններից որի՞ աշխատությունը պիտի համարել նշված տեքստը և դալիս այն հավանական հղողականության, որ այդ ստոյիկյան դպրոցի հիմնադիր Զենոնի տեքստն է՝ «...մասսատասեր Զենոնի ո՛վ լինելու հարցի վերջնական պարզաբանումը թողնելով փիլիսոփայության պատմության մասնագետներին,— գրում է նա,— անհավանական չենք համարում, որ հրատարակվող բնագիրը ստոյիկյան դպրոցի հիմնադիր, Մնաղեոսի որդի Զենոնի, հունարենով մեզ հասած «περὶ φυσῆος» աշխատության թարգմանությունն է» (էջ 71)։

Հողվածագիրն այնուհետև համեմատում է նշված տեքստի մեջ գործածված անանձին տերմինների և ուճի հարցերը հին հայկական այլ թարգմանությունների մեջ գործածված տերմինների ու ոճի հետ և ենթադրում, որ «Յաղագս բնութեան» աշխատությունը թարգմանված պետք է լինի թարգմանական դպրոցի երկրորդ շրջանում կատարված թարգմանություններից առնվազն մի բանի տասնամյակ հետո» (էջ 75), այսինքն VII դարում։

Խաչիկյանը իր հողվածի վերջում կանգ է առնում նաև «Յաղագս բնութեան» երկի տեքստի ազդեցության խնդրի վրա միջնադարյան հայ փիլիսոփայական միտքի վրա և գտնում է, որ այդ ալեքսն էլ խոշոր չի եղել, հեղինակի կարծիքով այդ աշխատությունը ուշագրության առարկա է սկսել դառնալ միայն XIII—XIV դարերում, երբ և արտագրվել է։

Ժողովածուի 81—98 էջերում, Խաչիկյանը տա-

լիս է ձեռագրերի համեմատությանը կազմված նշված երկի համահավաք բնագիրը։

Աս. Մեացականյանը, իր «ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԻՆՉ-ԻՆՉ ԳՈՐԾՈՑ ԿԱՐԱՊԵՏ ՆՊԻՍԿՈՍՈՍԻ» ՊԻՆՍԻ ՄԱՍԻՆ» հողվածում լեռնության է առնում Գալուստ Շիրմազանյանի ցարդ կորած նկատված և իր կողմից Զեռագրատան մեջ հայտնաբերված կոմեդիան, որը պարունակում է տվյալ ժամանակաշրջանի ազգային-կենդեցական անցքերի, ժողովրդական բարբերի, սոցիալական ըմբռումների մասին հետաքրքիր մանրամասնություններ, Պիսսի վերջում տրված են «ծանոթագրություններ», ցցանկ հատուկ անունների և «բառարան»։

Աս. Մեացականյանը իր երկրորդ հողվածում՝ «ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊՈՆՁԻԱՅԻՑ» վերնագրով, բաղելով Զեռագրատան դրադրերից, ապագրել է XVIII—XIX դարերի մի բանի աշուղների անտիպ բանաստեղծությունները։

Հողվածների վերջում տրված են նյութերի համարոտագրությունները ռուսերեն, ինչ որ դյուրացնում է «Ժողովածու»ի շարադրածումը Միութենական և օտար բանասերների կողմից։

Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ներկա ժողովածուն կարևոր ներդրում է հանդիսանում հայագիտության մեջ. նա նոր և արժեքավոր նյութեր է մատուցում հայոց պատմությանը և հայ գրականության պատմությանը դրադրող մեր մասնագետներին։

ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սունդուկյան Գաբրիել, Պեպո, կադակեր-գություն 3 արարով, (ծննդյան 125-ամյա-կի առթիվ), Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 163 էջ, իլուստրացիաներով, տիրած 4.000:

Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի Հասարակական գիտությունների Տեղեկագիր, № 6, հրատարակություն Հայկ. ՍՍՌ Գիտու-թյունների Ակադեմիայի, Երևան, 1950 թ., 102 էջ, տիրած 1.000:

Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիա-յի Ֆիզիկո-Մաթեմատիկական, Բնական և Տեխնիկական գիտությունների Տեղեկագիր, հատոր 3-րդ, № 1, հրատարակություն Հայկ. ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի, Երևան, 1950 թ., 118 էջ, տիրած 500:

Հայ գյուղագիրներ (Ագապյան Ա., Աղեյան Ա., Ժողովրդյան Հ., Շահնազարյան Ա., Մա-միկոնյան Ն., Մախառյան Հ., Սանդալ, Մե-լիք-Շահնազարյան Ս., Աբովյան Ան. և Զատիկյան Կ.): Կազմեց և կենսագրականնե-րը գրեց՝ Արմ. Թամազյան: Հայպետհրատ, ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի, կից Մանկա-պատանե-կական գրականության բաժին, Երևան, 1950 թ., 575 էջ, տիրած 5.000:

Խար-Գոս, Երկերի լիակատար ժողովածու, 7-րդ հատոր. Մեր թաղը, Զանազան պատ-մություններ, Նոր մարդը: Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 342 էջ, տիրած 5.000:

Նոր-Այր, Լույսեր, մեպ, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 298 էջ, տիրած 5.000:

Խանգաղյան Սեռ, Մեր գնդի մարդիկ, Հայ-պետհրատ, Երևան, 1950 թ., 550 էջ, տիրած 5.000:

Պետրոսյան Անդրանիկ, Շիրական, մեպ, Բաբու, Ազերնեջը, 1950 թ., 286 էջ, տիրած 3.000:

Աղեյան Ա., Երկերի ժողովածու, մեկ հա-տորով, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 526 էջ, տիրած 5.000:

Գի դը Մոպասան, Ընտիր երկեր, Կազմեց և խմբագրեց Ս. Պալադյան, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 690 էջ, տիրած 10.000:

Խառնակյան Ավետիք, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, Բանաստեղծություններ, Հայ-

պետհրատ, Երևան, 1950 թ., 380 էջ, տի-րած 5.000:

Տերյան Վահան, Երկերի ժողովածու, 2 հա-տորով, Խմբագրություն Էդ. Թովմյանի, Վ. Պարտիզոնու, Հ. Ղանալանյանի, հատոր 1-ին, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 494 էջ, տիրած 5.000:

Քոչար Հրաչյա, Բարեկամություն (Պատ-մություններ), Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 502 էջ, տիրած 5.000:

Մայակովսկի Վ. Վ., Ընտիր երկեր, հատոր 1-ին. Նա ինքս, Բանաստեղծություններ, Պոեմներ, Կազմեց և խմբագրեց Հրաչյա Գրի-գորյան: Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 558 էջ, տիրած 4.000:

Եգիբյան Վ., Ժողովածու գեղարվեստական նյութերի, 5—10 դասարանների փոխա-դրությունների համար: Կազմեցին Վ. Եգիբ-յան և Արմ. Վարդապետյան: Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 242 էջ, տիրած 3.000:

Տուրգենև Ի., Ընտիր երկեր, 4-րդ հատոր, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 555 էջ, տի-րած 4.000:

Անտոնյան Գուրգեն, Հայ և Ադրբեջանա-կան ժողովուրդների բարեկամության արտա-ցումը 19—20 դարերի գրականության մեջ, Բաբու, Ազերնեջը, 1950 թ., 211 էջ, տիրած 3.000:

Արագի, Հայթախան ծիր, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 204 էջ, տիրած 5.000:

Սիմոնով Կոնստանդին, Բարեկամներ և թշնամիներ (Բանաստեղծություններ), Հայ-պետհրատ, Երևան, 1950 թ., 57 էջ, տիրած 4.000:

Սարմեն, Յոթ երջանիկներ (Մանկական ու-տանավորներ), նկարներ՝ Գ. Խանջյանի: Հայպետհրատի ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի կից Մանկա-պատանեկական գրականության բա-ժին, Երևան, 1950 թ., 55 էջ, տիրած 6.000:

Գոգոլ Ն. Վ., Մեծած հոգիներ, պոեմ, 1-ին և 2-րդ հատոր: 1-ին հատորի թարգմ. Գ. Դե-միրճյանի, 2-ինը՝ Ա. Փալանջյանի: Հայպետ-հրատ, Երևան, 1950 թ., 476 էջ, տիրած 5.000:

Շեքսպիր, Տեմոն Աթենացի, Ողբերգու-թյուն 5 արարվածով, բնագրից թարգմ. Խ. Դաշտենց, Հայպետհրատ, Երևան, 1950 թ., 150 էջ, տիրած 5.000:

